

TARTALOM

- 3 Molnár László Aurél: Kicsoda a mi Szent Istvánunk?
- 18 **Fecske Csaba**: Anyám kertje; Hogy múlhatott el; Ami a nyárból megmaradt
- 20 Balogh István: Virágvédelemből; Félálomban
- 32 Acsai Roland: Régen
- 34 Bárány László: Írók kiegyezéskor
(3. A sólyom és a pacsirta)
- 41 Csák Gyöngyi: Valahányszor; Kivet magából
- 43 Kispolgárokat csináltak belőlünk a kommunisták
(Martin Hanus beszélgetése Dušan Škvárnával a szlovák történelemről)
- 57 Kopriva Nikolett: Mitraka utca; Nyilatkozat; Minden reggel több száz lepke születik nyelvünk alá
- 62 Baráth Tibor: Angyaltan
(Nemes Nagy Ágnes újraolvasása Kopriva Nikolett kötetei előtt)
- 68 Pusztay János: Mi által megy a világ elébb?
(Szcientometriai töprengések)
- 74 Iványi Márton: Tátongó szakadék, majd „világvége habbal”
(A balkáni háború napjai és a posztjugoszféra háborús emlékezetének (a)lapjai)
- 85 Zétényi Zsolt: Az elfeledett Bajcsy-Zsilinszky...
(A nyolcvanadik évfordulóra)
- 100 Borsi-Kálmán Béla: Tartozni – de hová?
(Sophie Képès: Désappartenir)
- 115 Mosonyi Kata: Egy életmű záróköve
(Szilágyi István: Az emlékezés göröngyein)
- 121 Lőkös István: Egy láda dicsőség
(Wodianer-Nemessuri Zoltán új könyvéről)
- 126 Varga Mária: „Kezet ráznak a bordáim között”
(Jámborné Balog Tünde: Napfordulók között; Jámbor Zoltán: A történelmet emberek írják)
- 129 Könyvajánló // Falusi Márton: A kikényszerített álom – Tamási Áron szülőföldjén

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a Túl a láthatón – Péreli Zsuzsa gyűjteményes kiállításának anyagából nyújt válogatást (Múcsarnok, 2025. június 6. – október 19. Kurátor: Garami Gréta).

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 9360 Ft, fél évre 4680 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2025-ben. Felelős vezető: Balla László vezérigazgató. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238-9908.

Pérel Zsuzsa: Ikon, XX. század vége, 1987 (falikárpit, gyapjú, selyem, láncfonalak, 260×170 cm, Savaria Múzeum – Szombathelyi Képtár)

Kicsoda a mi Szent Istvánunk?

Ha déli harangszó idején vagy éjjelkor a Himnusz hangjait hallgatva végignézzük a magyar televízió képsorait, ott a Szentkorona után madártávlatból gyönyörködhetünk a budapesti Parlament, az esztergomi Bazilika és a Tihanyi apátság lélekemelő felvételein, majd negyedikként feltűnik Szent István és Boldog Gizella méltóságos szobra a veszprémi vár bástyáján. Mindezek nemzeti örökségünknek, az ezeréves magyar államnak a jelképei. A Parlament, amit honfoglalásunk millenniumi ünnepére emelt az ország a Duna partján. Esztergom, ahol államalapító uralkodóink székhelyüket felállították. Tihany, aminek nevét magyar nyelvünk első írott dokumentuma őrzi. Végül Veszprém, a Királynék Városa az első magyar királyi párral, akik mindezeket megbonthatatlan csokorba kötik.

Zavartan kérem az olvasót, ne vádoljon engem pátoszos szavaimért – maga a történelem felelős ezért a hangnemért. Mert ha behunyt szemmel Szent Istvánra gondolunk, ugyan milyen képek villannak fel előttünk? Koronaörök négyszögében a Szentkorona, püspöksüvegek és díszmagyari dolmányok, süvegek és alabárdok között a Szent Jobb. A Himnuszt halljuk és az ősi egyházi éneket: Magyarok tündöklő csillaga! De meg tudjuk-e mondani, hogy nekünk, mai magyaroknak kicsoda Szent István király?

Hajlamosak vagyunk rá, hogy múltunkat, történelmünk széles folyamát két véglet szemüvegén át szemléljük. Hiszen ezt sugalmazza nemzeti himnuszunk is: egyfelől dicső aranykorok, megnyert harcok, kincsekkel gazdag földek, bölcs és munkás elődök, más felől szenvedések, vereségek, elnyomatás és ínség, árulás és balszerencse láncolata.

Ki volt hát az az ember, aki ennek a láncnak a szemeit kovácsolni kezdte? Honnan jött, milyen világban élt, és mit tekintett feladatának? És vajon egy évezred távolából kerülhetünk-e hozzá, az emberhez közelebb?

A hiteles középkori források szűkszavúak és számuk is csekély. De ha alapos vizsgálatukat kiegészítjük a történelmi háttér felvázolásával, a kiegészített képből szinte sugárzik István egyénisége.

Nem hagyhatjuk említetlenül, hogy a kor, amikor a magyarság Közép-Európába érkezett, már évszázadok óta rendkívül viharos volt. Még dicsősége csúcsán állt a Római Birodalom, amikor határain túl már felzajdult a népek tengere. Nem tudni, pontosan honnan, de sokfelől kezdtek áramlani a népek a Birodalom felé. Migráció – mondhatnánk mai szóhasználattal. Jöttek a Balti tenger és a skandináv erdők felől, jöttek az Urál vidékéről és a messzi belső-ázsiai pusztákról, de jöttek Perzsiából és a sivatagokból is. A kettészakadt Rómának egyszerre mindenütt tüzet kellett oltania. Sőt, a kettészakadt birodalom két fele is egymás ellen fenekedett.

Ebben a háborús kaoszban az egykor kemény kézzel egységgé kovácsolt birodalom elemeire hullott szét. Sőt, az egyes elemek is belső meghasonlástól véreztek. Iskolapéldája volt ennek maga Róma, az egykori császárok, abban a korban pedig a pápák székvárosa, ahol sokszor maga a pápa sem volt biztonságban.

Ebben a viharban sodródott az árral Ázsia felől egyre nyugatabbra egy kicsiny népcsoport, akik maguk is több alomból verődtek össze, s szavaikat, szokásaikat összekeverve kapaszkodtak egymásba. Talán bizánci források említik őket legkorábban, köztük a gyakran hivatkozott Bíborbanszületett Konstantin császár. De az eredetmondák sokkal régebbi időkre is utalnak, amint azt megtudhatjuk Petthő Gergely *Rövid magyar kronika* című, 1753-ban kinyomtatott írásából: „Eleudnak felesége Enodbila alflzony álmában ezt látta vala: egy igen szép Saskesellő a fejét az ő kebelébe hajtotta, kinek nyugovásának gyönyörűségéből az ő méhéből egy nagy szép folyó Patak folyamék-ki, és nagy hévséggel egy idegen földre alá folya, holott meg-gyűlvén mind el-lepé az földet. Ez álmom felől az Scitiabéli jövendő mondók ezt magyarázák, hogy az ő magzattyából támadna oly fejedelem, ki Hunniából nagy néppel kimenne, és az Pannoniának kövér földét ífmét elfoglalná.” A régi források többnyire *türkökként* említik ezt a népet, de felbukkan az *ungr*, a *hun*, később a *magyeri* név is. Bizonyos, hogy különböző származású, gyökerű nomád népcsoportokból tömöttödtek. Mi már itt magyaroknak nevezhetjük őket: ők voltak a mi őselődeink. Lovas nomádok voltak, nyeregben éltek, lótenyésztés és zsákmányolás volt a kenyerük. Ragadta őket magával a zajló népfolyam, amit végül valami rejtélyes víznyelő fogadott magába: a kereszténnyé lett középkori Európa. Volt pedig ennek a nagy víznyelőnek egy még különösebb dolinkája, tölcsére is: a Kárpátok ölelte medence, ahol egykor a hunok vettek maguknak szállást, majd több más nép átvonulásával is dacolva az avarok telepedtek meg. A medence nyugati fele, a Dunától az Alpokig terjedő Pannónia már a római korban magas kultúra színhelye volt. A Bakony és Somogyország erdei, a Balaton, a Hanság és a Sárrét mocsarai között a városok, római erődítmények, utak és villa-gazdaságok, ahol szőlőt, gabonát termeltek, földrengések s háborúk ellenére részben túléltek a birodalom bukását, de az itt megragadt néptöredékek önálló államot nem teremtettek. Ezzel szemben a Dunától keletre fekvő sík vidék gyéresebb fűvű homokpusztákkal,

árvizes mocsarakkal talán még zordabb táj volt, megtelepedésre nem csábított. Tovább keletre a Bihari hegyeken, erdőkön túli területet, az egykori Dáciát pedig még vadabb őserdők, mocsarak borították. Nomád életmódra tehát a Kárpát-medence alig volt alkalmas. A hunok is csak harminc évet töltöttek a Tisza partján, az avarok pedig fokozatosan feladták nomád életmódjukat.

A Kárpátoktól keletre, Etelközben szállásozó magyarok ezt nyilván tudták. De Etelközben nem maradhattak, mert kelet felől egyre nőtt a besenyő veszély. Hanem tovább ugyan hová? Délen Bizánc felé útjukat állta a bolgár állam, azon túl pedig a hatalmas Bizánc. Északon a formálódó szláv népek, a csehek és lengyelek elődei sorakoztak fenyegetően. Nyugaton Nagy Károly utódai, a megerősödő német fejedelemségek, Lombardiában pedig a római múltban gyökerező városok alkottak szilárd védvonalat. A Kárpát-medence tehát voltaképpen zsákutca volt. A hétmagyar törzsszövetség előtt mégis csak ez az egy lehetőség maradt, még ha ezt akkor nem is látták tisztán: maguk alá gyűrni a Kárpát-medence védekezésre alig képes néptöredékeit, majd fokozatosan felhagyni nomád életmódjukkal, s betagozódni a keresztény Európába.

Ennek a nagy lépésnek az előkészítésére a magyarság száz évet kapott a sorsától. A 9-10. század fordulóján, vereséget szenvedve a bolgároktól és űzve a besenyőktől, a magyarság leereszkedett a Kárpátok hágóin, s Árpád vezérletével felosztotta a törzsek között a rendelkezésre álló területet. Forrásaink alig szólnak arról, az itt talált népek miként fogadták őket, ellenálltak-e. De úgy tűnik, elég simán ment a dolog.

A krónikák Krisztus születése után 896-ot írtak akkor.

A nomád magyar törzsek, bevonulva a Kárpát-medencébe egyelőre törzsenként folytatták korábbi életmódjukat. Zsákmányoló hadjáratokat vezettek a Balkánra és Nyugat-Európába is, két-három törzs szövetkezve a maga szakállára. Villámgyors támadásaikat rettegte Európa. A 955. évi augsburgi vereség után azonban végleg világossá vált, hogy ez tovább nem folytatható. Taksony nagyfejedelem, Árpád unokája, maga is alig tudott elmenekülni a csatatérről. Ő már bizonyára belátta, hogy Ázsiából jött népének európaivá kell válnia, de ezt a munkát már fiára, Gézára kellett hagynia.

A 10. század második fele nagyon izgalmas, de a magyarság számára kegyelmi időszaknak bizonyult. Európa sorsát ekkor sajátos ütközések és összecsengések formálták. Bizánc már túljutott hatalma csúcsán, de még nagyon erős volt, az új nyugati császárság viszont még csak most volt felemelkedőben. A népvándorlás hullámai lassan elcsitulnak, és terjedt a kereszténység Bulgáriától és Kijevtől Norvégiáig. (Szent királyok sorát is adta ez a kor Szent Vlagyimir-től Szent Olafig és Szent Henrikig.)

Bizáncban a vallás és az állam szorosan összefonódott, s ezt a szellemet oltották az újonnan létrejövő keleti államokba is. Nyugaton a formálódó német császárság azonban a pápától nyerte legitimációját, aki az itáliai belvillongások

közepette maga is bizonytalanul ült római trónusán. Így e két „társuralkodó” egymásra utalva mégis szinte állandó féltékeny küzdelemben állt egymással. A magyarság kegyelmi pillanata akkor következett be, mikor Gerbert d’Aurillac, korának elismerten tán legnagyobb tudósa II. Ottó császár udvarába került. Ott 995-től az ifjú III. Ottónak nevelője és tanácsadója lett, majd Ottó támogatásával 999-ben II. Szilveszter néven a pápai trónra lépett.

Ezenközben a magyar törzsek a zsákmányszerző hadjáratok kudarcai nyomán kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy életük beszűkült, és immár a Kárpát-medencében kell megélhetésükről gondoskodniuk. A törzsi keretek az új viszonyok között mind jobban meglazultak. Az ősi, sztyeppei hitvilág mellett a kereszténység már Levédiában sem volt ismeretlen előttük, de új hazájukban többnyire keresztény népek és államok közé kerültek, s az új hitet egyre több térítő hirdette nekik. A déli-délkeleti szállások népe mind gyakrabban találkozott a bizánci és az immár keresztény bolgár szomszédokkal. A Maros mentén és Erdélyben Ajtony és Gyula népe már bizánci templomokat és kolostorokat is épített.

972-ben Géza lett a magyar törzsek nagyfejedelme. Ő már kezdte tudatosan felmérni a körülményeket, s félig ösztönösen, félig tudatosan, de stratégiát is kidolgozott magának és népének. Fejedelemségének negyedszázada alatt igazi államférfinak bizonyult. Szuverén központi hatalmat akart kiépíteni nyugati frank mintára, de magyar hagyományokra alapozva és nem a császár vazallsaként. Ennek előfeltétele volt a kereszttség felvétele. Szándékát megüzente I. Ottó német-római császárnak, és kérésére a mainzi érsek már 972-ben elküldte térítőit. Szent Gallen-i Bruno atya áldásával fiával együtt ő maga is megkeresztelkedett, „megfogadván, hogy minden uralma alá vetett alattvalóját a keresztény hit szolgálatába állítja”. A kereszttségben az első vértanú tiszteletére mindketten az István nevet kapták.^[5]

Géza azonban még csak „ünnepi keresztény” volt. Elfogadta a krisztusi elveket, de nem feledte, nem adta fel az ősi puszta hitet sem. Ismeretes az anekdota, miszerint áldozott a régi és az új istennek is, mondván, elég gazdag ő arra. De még elgondolkodtatóbb talán, hogy a krónikák szemére vetik: „véres a keze”. Hajthatatlan akarátú és hirtelenharagú uralkodó volt, aki nem mélyedt el az új vallás tanításaiban. Felesége, Sarolt hasonlóképpen. Ám éppen hajthatatlanságuk volt a garancia, hogy végrehajtják a keresztény beilleszkedés szándékát. Ha tán nem is ők, majd a fiúk, István! (Érdekes, mennyire hasonlít ez Dávid és Salamon helyzetére.)

Géza tehát végleg felhagyott a közel s távolabbi szomszédok fosztogatásával. Békét kötött Bizánccal, szívesen látta a keleti egyházból érkező térítőket, de politikailag inkább a nyugati államokkal keresett kapcsolatot, és térítő papokat is tőlük kért. Nyugatra nyitásának látványos jele volt, hogy 973-ban követként tizenkét magyar főember jelent meg Quedlinburgban, I. Ottó császár előtt azon a birodalmi gyűlésen, amit akár a Német-Római Császárság megalapításának, de talán az első európai összhatalmi találkozóknak is tekinthetünk. Legjelentősebb

sikere azonban az volt, hogy 995-ben István fia számára megkérte s el is nyerte Civakodó Henrik bajor fejedelem leányának, a későbbi Szent II. Henrik császár húgának, Gizellának a kezét.

Ekkor lép a nagypolitika színpadára Gézafia Vajk, keresztény nevén István.

István 969-ben vagy 975-ben született. A pontos dátumot nem ismerjük, mert a kor embere ezt nem tartotta fontosnak, így hiteles egykorú források nem említik. A *Képes Krónikában*, melyet Kálti Márk 1360 körül készített Nagy Lajos király számára, ez áll: „Geycha az Úr megtestesülésének 969. évében isteni jóslattól intve – mint az meg van írva Boldog István király legendájában – Gyula leányától, Sarolttól Szent István királyt nemzette.” Más források viszont 975-öt jelölik meg a születés évének. Számos véleményt és Szent István életének későbbi eseményeit is mérlegelve Jákli István az előbbi adatot tartja valószínűbbnek.^[7]

Első éveiben a kisfiút édesanyja bizonyára bajor szokások szerint dédelgette, kissé felcseperedvén azonban egyre komolyabb és gondosabb nevelésben, oktatásban részesült. Az előkelő s különösen a fejedelmi ifjak kezdetben játékok, majd sportszerű gyakorlatok és vadászatok révén már igen korán elsajátították a hadviseléshez szükséges ismeretek alapjait. Emellett pedig elsősorban vallásos oktatásban részesültek. A gyermek Istvánt jeles magyar urak és német lovagok ismertették meg a két nemzet katonai hagyományaival, vallásos neveléséről pedig tudós nyugati és keleti papok gondoskodtak Brunó atya és Szent Adalbert prágai püspök irányításával vagy legalábbis elvei szerint.

Az előzőekben már említettük, hogy Európa korszakváltó időket élt. Igaz ez vallási értelemben is. A Frank Birodalom összeomlása után az egyház egyre jobban elvilágiasodott és a feudális anarchia fogságába került. A 10. század vége felé a helyzetet még tovább éllezte a pápaság és császárság egyre feszültebb viszonya. Az egyház és a kolostorok életének megújítására, az „Ora et labora!” bencés hagyományok felélesztésére bontakozott ki a burgundiai és lotaringiai kolostorokban (Cluny, Sankt Gallen, Gorze stb.) az a mozgalom, amely a feudális függés felszámolására, valamint a kolostorokban a fegyelem és istenfélő életforma visszaállítására törekedett. Összefonódott ez a szellem a keleti és északi pogány népek megtérítésének szándékával is. Ezt a szellemet képviselték a magyar fejedelmi udvarba a térítés szándékával érkező papok és szerzetesek, így tehát ez a szellem határozta meg István vallásos nevelését is.

Bizonyos, hogy a fiatal fejedelem tudott magyarul, latinul és németül, de talán görögül is, mégpedig nemcsak társalogni, de olvasni, sőt írni is. Az Üdvözítő „a katolikus hit igazsága szerint kiművelve a nép megnyerésére alkalmassá tette. István Esztergom városában született, s már gyermekkorában teljességgel átítatta a grammatika tudománya” – olvashatjuk a *Kisebbik legendában*. El-sajátította a retorika művészetét és a história alapelemeit is. Ez persze ókori történelem volt, de segítséget nyújtott az egykorú Európában való tájékozódáshoz is. Jákli István azt is bizonyosra veszi, hogy jártasságot szerzett mind a keresztény,

mind a népi zenében is. „Műveltségének évezredek mélységében gyökeredző alapjai az anyja, majd apja udvartartásának szolgáló környezetben keresendők. Ezeket a gyökereket sohasem tagadta meg, közvetlenül vagy áttételesen, Európával ötvöződve ma is élnek.” Mindezt akkor tudjuk igazán értékelni, ha meggondoljuk, hogy az egykorú uralkodók többsége olvasni-írni sem tudott. Istvánt nevelői arra tanították, hogy „tekintet nélkül rangjára és társadalmi helyzetére, szociális állapotára, ő mindenkinek mindene legyen, azaz becsülje meg embertársait”. Gorze fennen hirdeti: „Senki sem nemes, hacsak nem az erények teszik nemessé.”^[7]

István személyes kapcsolata Szent Adalberttel valószínűleg csak rövid időre terjedt ki, de a nagy térítő hatása egész életét meghatározta. Ezt bizonyítja az is, hogy királyként a Boldogságos Szűz mellett az ő tiszteletére építtette az esztergomi bazilikát, országának legfőbb szentélyét.

De vajon mi magyarázza legtisztább személyes vonzalmát a Szűzanyához?

Máig él ez a vonzalom a népi vallásosságban. Ateista világunkban mikor fordulunk mégis a túlvilági hatalmak felé? Az élet három nagy tisztessége során, a születés, házasság és temetés szertartásaiban. Jáklí István bizonyos abban, hogy István szüleinek hite még élő volt az ősi magyar istennő, „a születésnél láthatatlanul jelen lévő Boldogasszony” segítségével. Sarolt feltehetően még a tűzhely közelében hozta világra gyermekét. S a magyar nép – talán éppen Szent István vallásos hitébe gyökerezve – így vitte át ősei tiszteletét Istenszülő Mária személyére. A megmagyarosodó liturgia kiszorította a sztyeppi kultúrát, de annak számos elemét mintegy „átöltöztetve” megőrizte. Erdélyi Zsuzsanna, Bálint Sándor, Kallós Zoltán és többi néprajzosunk bizonyítja ezt. Jáklí István úgy látja, hogy miután a liturgia egész Európában átszötte a mindennapokat, ez a hatás Magyarországra is áterjedt. Az imádságok és énekek az általános műveltségnek is terjesztői voltak. Ez szorította ki a pogány szokásokat minden elnyomó intézkedésnél hatásosabban. Így lett vallásunk, hitvilágunk magyar hit. Ez a kulturális hatás indította Istvánt is arra, hogy francia és német mintára – amint a Nagyobb legenda írja – „a királyi székvárosban, melyet Fehérvárnak mondanak, ugyanezen Szűz dicsőségére és nevére híres és hatalmas, csodálatos mívű bazilikát kezde építtetni.”^[7]

995-ben tehát István feleségül vette a bajor herceg leányát, a mintegy 15 éves Gizellát. A bajor Scheyern apátságban fennmaradt hagyomány szerint a szertartást a helybéli kastélyban tartották, és Szent Adalbert adta össze őket. A fiatal pár díszes menetben tért meg a magyarok országába. (Egyesek szerint a Niebelung-mondában ez a díszmenet szolgált mintául Krimhilda Eteléhez vezető utazásának leírásához.)

997-ben meghalt Géza fejedelem. Istvánt a korábban hűségére megesketett főemberek a nagyfejedelem pajzsára emelték. A régi rend és szokások gyökerei azonban mélyre nyúltak. Azok hívei fegyverrel kívánták a nemzetség legidősebb tagjának utódlási jogát érvényesíteni. A fiatal nagyfejedelem nem habozott,

és idősebb rokona fölött Veszprém közelében, a sólyi mezőn fényes és döntő győzelmet aratott. Üzenete minden magyar törzs számára érthető volt: egyed-uralkodónak tekinti magát és nem tűr ellentmondást!

Meg kell itt jegyeznünk, hogy az egykorú vagy viszonylag közeli források Koppány nevét és további sorsát nem említik. Neve először 1282-ben Kézai Simon *Gestájában* bukkan fel, a sokat emlegetett felnégyelést pedig száz évvel később a *Képes Krónika* említi először. Ebből sarjadtak a későbbi legendák. István tehát a sólyi győzelemmel nem tett mást, mint ami meggyőződése szerint kötelessége volt. Ezzel pedig elérte, hogy a magyar királyság Európában legitim és egyenrangú hatalom lett. Később jöhettek trónviszályok, lázadások, tatárjárás, de az ország és állam léte és egysége 500 éven át, egészen az oszmán-törökök világhódító inváziójáig biztonságban volt. És ha csonkán is, ha sok vész és viszály között is, de mindmáig fennáll.

Istvánnak szándékai teljesítéséhez új erőttöbbletet adott a történelem kegyelmi pillanata. 998-ban a mindössze 18 éves III. Ottó császár Rómába érkezett. Kíséretében ott volt szeretett nevelője, a 60 éves Gerbert d'Aurillac is, aki, mikor V. Gergely pápa egy évvel később meghalt, a császár akaratának megfelelően II. Szilveszter néven elfoglalta a pápai trónt. Íme, a pápa és a császár, mint nevelő s tanítvány, e történelmi pillanatban mindenben egyet akart.

Az augsburgi nagy csatavesztés óta a magyarok békében éltek a szomszédos német birodalommal. 973-ban I. Ottó megegyezésre jutott Bizánccal, s tudomásul vette a mindkét birodalomtól független magyar fejedelemséget is. Fia is ezt a politikát folytatta. Mikor tehát a félelemmel és várakozásokkal teljes 1000. évben Rómában megjelentek István nagyfejedelem követei, hogy uralkodójuk számára elnyerjék a pápa támogatását, III. Ottó sugalmazására vagy egyetértésével (?) a pápa elküldte „az apostoli áldás levelét” és a kért koronát.

Miként jutott István erre a lépésre?

Petthő Gergely *Rövid magyar kronikája* erről nagyon röviden ír: „Sent ISTVÁN a' Geífa Herczegnek fia első Magyar Orfzági kerefztyén Király ez üdőben válaftaték Királyá. Enek a' hetedik Benedek Pápa küldé Angyali jelenésből egy Coronát, mellyet mind e' napig Angyali Coronának hívunk. Ezzel azért meg-Coronázták ötet a' Királyságra. 1001 ełztendőben.” – A valóság azonban ettől bonyolultabb és némileg más volt.

A törzsi szervezet már Augsburg után felbomlóban volt. Helyette Géza belpolitikája már a törzsek összekovácsolását szolgálta, olyannyira, hogy helyelközzel már ő is használta a „rex”, illetve a „kraj” titulust. Ugyanígy tett István is, de ez még nem volt igazi királyság. Vértessaljai László így foglalta össze: „Szent István szülei, Géza és Sarolt egy olyan országot hagytak fiukra, mely nagyságában, erejében megállta ugyan a helyét a többi korabeli nemzet között, de hiányzott belőle az európai keresztény-államjogi elvárásoknak megfelelő *dignitas et auctoritas*, azaz az elismert méltóság és tekintély. Ezt ugyan nem lehetett karddal vagy pénzzel megszerezni, ellenben beilleszkedhetett abba az európai királyeszmébe, melynek alapja a *Rex Dei Gratia*, azaz az Isten kegyelméből

való király.” A római küldöttség révén István – mintegy fejet hajtva – jelezni kívánta, hogy szuverén magyar egyeduralkodóként jelentkezik népével együtt bebocsátásra a keresztény európai népek közösségébe. Ennek formális elismerését pedig az jelentette, ha valamely arra méltó hatalom koronájával ő megkoronáztatik. Mivel azonban a két vetélkedő birodalom egyikébe sem kívánt, s nem is kényszerült betagozódni, kérelmét ím a pápa elé terjesztette.

A két hatalmas birodalom között szuverénként az új évezred első napján ekként született meg a Magyar Királyság. (Amely élni fog 945 éven át! Hogy majd köztársaságként éljen tovább.)^[1]

István miután így megszerezte a szükséges felhatalmazást és a biztonsági garanciákat, hozzáláthatott országa megszervezéséhez. Hiszen a magyarok országa most már hite és a jog szerint az ő saját országa volt. A középkori keresztény gondolkodás ugyanis a királyi hatalmat magától Istentől eredeztette. A „Dei gratia rex” formula szinte kézzel foghatóan sugallotta, hogy a király egyenesen Isten kegyelméből nyerte méltóságát és hatalmát, s aki ennek ellenáll, magával Istennel tusakodik. Ez a felhatalmazás tehát nemcsak a külső támadásokkal, de minden belföldi ellenállással szemben is jogbiztonságot nyújtott.

Volt azonban egy másik vetülete is a királyi méltóság elnyerésének. Az ország nagyjai között István előtt is sokan voltak, akik felvették a keresztiséget. Ezek azonban – Gézához hasonlóan – többnyire csak egy új rituálét láttak az új vallásban, afféle társadalmi érintkezési módot. István volt az első, aki felismerte, hogy az új vallás új embertípust: nemcsak új életmódot, hanem valóban új életet jelent. Ezért királyi hatalmát nem csupán az egyházi szervezet kiépítéséhez szükséges eszköznek tekintette, hanem a „rex et sacerdos” egysége jegyében valóságos papi hivatásnak is. Meggyőződésévé lett, hogy neki országa és népe első és legfőbb térítőjének, Isten előtt pedig kiengesztelőjének kell lennie.

Harmincéves lehetett ekkor. Ettől kezdve minden ténykedését ez a hit és ez a kettős kötelezettség hatotta át.

Amint a 15. században keletkezett Esztergomi Antifonálé írja (Sík Sándor fordításában):

Boldog férfi: juhakolba
Cipeli a párducot,
Vad oroszlánt felkarolva
Jászol mellé állított.
Kér is, ád is, fenyeget is,
Hívja, vonja, kergeti,
Gonoszat is, szelídet is:
Krisztusban megszenteli.

De itt van a gyökere annak is, hogy a népdalénekes Ferencz Éva Szent István lemezén napjainkban is „kezet fog az egyházi, az úgy nevezett magas kultúra

és a néphagyomány, hiszen István király emléke mindegyikben él tovább, egymásra is hatva.”

Szinte közhelyként emlegetjük, hogy Géza és István alapította és szervezte meg a magyar államot. De mit is jelentett ez a gyakorlatban?

Kristó Gyula ezt úgy foglalja össze, hogy „az állam erőszakszervezet, amely területi alapon épül fel, s a társadalomban kialakult vagyoni és jogi egyenlőtlenség megerősítésére, fenntartására szolgál.”

Mai szemmel nézve, mai fejjel gondolkozva nagyon érdekes, hogy István milyen sajátosan alkalmazta az európai gyakorlatból megismert megoldásokat és példákat, mindig mérlegelve a magyar sajátosságokat és körülményeket. Napjainkban, mikor a világ globalizációja, valamint a lokalitás és szubszidiaritás mezsgyéjén szalozunk, hányszor halljuk a „demokrácia-export”, a „jogállamiság” vagy az „emberi jogok” definiálatlan varázsigéjét! István azonban minden ehhez hasonló ötletet, javaslatot, példát gondosan megfontolt, s csak annyit fogadott el belőle, amennyit helyesnek látott. Úgy tűnik, többnyire igaza lett.

Példának kínálkozik a fokozatosság elve.

Mikor apja örökébe lépett, s ez ellen Koppány azonnal fegyveresen tiltakozott, István nem habozott, hanem azonnal megadta a kérésre várható választ. Gyula és Ajtony „alternatív országlását” azonban még sokáig eltűrte: hagyta megérni rá az időt! Sőt, sőt, a honfoglaló vezérektől származó Aba Sámuel semlegesítéséről is gondoskodott, nádorként maga mellé állítva őt. A lassan érő időt pedig fontosabb és sürgetőbb feladatokra használta fel. Meg kellett szerveznie az egyházi és világi szervezetet és igazgatást, mégpedig egymással összefüggésben, összhangban. Összesen tíz püspökséget alapított, melyek közül Esztergom érseki rangot kapott. Ezzel megakadályozta, hogy a magyar egyház német érsek fennhatósága alá kerüljön. Alapított öt bencés apátságot is, lerakva ezzel az oktatás és az írásbeliség alapjait. A világi közigazgatás a várispánságok (comitatus) rendszerére épült. Egy-egy körülhatárolt terület – központjában a megerősített hellyel, a várral – közigazgatási, katonai, gazdasági, és igazgatszolgáltatási egységként vármegyét alkotott. A vármegye élére a király ispánt nevezett ki, akinek hatalma a vármegyében élő szabadokra és szolgákra is kiterjedt, közvetlen alárendeltjei pedig a várnépek, várjobbágyok voltak. A jövedelmek 1/3–2/3 arányban oszlottak meg az ispán és a király között. A püspökségekhez hasonlóan ez is nyugati mintára épült fel, csak hogy itt a várispánság nem vált örökölhető és szuverén grófsággá, hanem szigorúan a királyhoz fűzte személyes viszony. Az ispánokat a király tetszése szerint váltotta-cserélte saját céljai és azok hírsége szerint.

Vallási téren hasonló területi rendszert alkottak a püspökségek.

A rendszer bevezetésére és megszilárdítására természetesen sok időre volt szükség. Prohászka Ottokár ugyan azt ünnepli, hogy „Szent Istvánban a középkori mély, alázatos kereszténység lépett föl a magyar történelem színterére”, s ez bizonyára igaz azokra, akik – mint maga István is – szívvel-lélekkel keresz-

tényekké lettek. De a nomád szabadsághoz szokott népcsoportok nehezen vették be, szokták meg a „rendet”. Balanyi György írja: „Nagy időnek, évtizedeknek kellett elmúlnia, míg az egész nép Krisztus édes és könnyű igájába hajtotta kemény nyakát.” Nos, Wass Albert ezt még másabbul látta. *Kard és kasza* című családtörténeti regényében példázza, hogy az erdélyi Mezőségen bizony még Imre király (1173–1196) idejében is sokan éltek a sámánok hitében. István bizonyára tudta ezt.

Az állam- és egyházigazgatás rendjének megszervezéséhez jelentős építkezésekre is szükség volt. A nomád népek sátorban éltek, nem építkeztek. Az új rendhez viszont várakat és templomokat kellett építeni. A püspökök és a kisebb-nagyobb templomok papjai számára is illő lakóhelyre volt szükség. Ezek még nem olyan épületek voltak, amilyet mai fejjel elképzelünk, sokszor éppen csak néhány borona- vagy vert fal és nádtető alkotta a templomot, a kolostort, s a várak sem jelentettek többet, mint egy lakótoronyot, amit karókkal erősített sánc és árok övezett. De az írott források és a régészet igazolja, hogy például a fehérvári bazilika mai mérték szerint is gigantikus építmény lehetett.

A király az új rendet fizikai erővel és írott törvényekkel bátyázta körül. Fizikai erőként saját törzsének katonai ereje nem volt elégséges. Erős támaszt jelentettek a Gizella kíséretében, majd később hívásra és saját elhatározásból érkező nyugati lovagok, akik új fegyvereket, új harcmódot hoztak, és sok esetben jelentős létszámú csatlós csapatokat is. Ezek már Koppány ellen bebizonyították hűségüket és rátermettségüket. István másik fegyveres támasza *varég* (viking) vagy *rusz* testőrsége volt, akiket a Don vidékéről toborzott. Ők mai szóval a király zsoldosai voltak, s idegen nyelvűek lévén nem is igen tudtak mással, mint urukkal s egymással kapcsolatot tartani. Érthető, ha a megfegyvelmezendő szabad magyarok ezt nyakas ellenszenvvel fogadták, s ez az ellenszenv az „idegenekkel szemben” még évszázadokkal később is fel-felparázslott. A vármegye rendszer kiépültével aztán ez a fegyveres erő a vármegyék vitézi erejével bővült. Ők már magyarok voltak, de *többé már nem szabad-magyarok!*

Emlékezzünk rá, hogy a keletről érkező magyarok új országába 907-ben a Keleti Frank Királyság hadai törtek be, hogy az ázsiai jövevényeket kiűzzék vagy meghódíttassák. Ám a pozsonyi csatában csúfos vereséget szenvedtek. Az ezt követő évszázadban – még a súlyos augsburgi vereség után sem – 1030-ig keresztény fegyveres erő nem tört az országra. S mikor 1030-ban II. Konrád császár megkísérelte, hogy István királyt vazallusává tegye, ő is kudarcot vallott. A keletről jövő besenyő támadásokat ugyancsak sikerült rendre elhárítani. A magyar fejedelemség, majd István királysága tehát a külső fenyegetésekkel szemben kellő erőt mutatott fel, István fegyverei pedig központi hatalmát is szilárdan őrizték.

Az írott törvények hasonlóan kemények voltak.

A nomád magyarságnak valószínűleg nem volt írásbelisége, nem voltak írott törvényeik sem. Az évszázadok napi gyakorlata azonban kiérlelt egy szigorú,

de következetes és a korhoz képest emberséges szokásrendet, aminek betartásáról a közösség és annak vezetői, a törzsfők és a vének gondoskodtak. A korabeli nyugat-európai országokban azonban fejlett volt az írásbeliség, és római hagyományok szerint az életet írott törvények szabályozták. Kézenfekvő, hogy kancelláriai tapasztalatokkal rendelkező munkatársai segítségével István is elhatározta hasonló törvénykönyv létrehozását.

Szilágyi Sándor, a 19. század jeles történésze írta:

„Egyházi tekintetben, midőn a törvény egész természete szerint általános, a céllal együtt átvehetők a célhoz vezető eszközök is. Az egyház berendezésére vonatkozó rendelkezések gyakran szószerint megegyeznek más országok hasonló törvényeivel. Világi tekintetben ellenben nem téveszthető szem elől a nemzetek különossége: »mert ki fogja a latinokat görög, a görögöket meg latin törvények szerint igazgatni«. Úgy az intézkedés célját, mint a végrehajtás módját illetőleg tehát történeti szempontból kétségtelenül a világi tartalmú törvényeké az elsőség, mert csak belőlük tanuljuk meg azokat a gazdasági, katonai, igazságszolgáltatási állapotokat, melyek Magyarországot szomszédjaitól megkülönböztették, akkor is, midőn hozzájuk leginkább közeledett.”

Másrészt viszont – amint Zlinszky János kiemeli – ebben is türelem, fokoza-tosság jellemezte. Nem módosította, amit nem kellett, s így újításai szerencsésen megértésre találtak népe nyitott és türelmes szemléletében. Rendi előjogokat élvező hűbéri réteg nem települt rá a szabad magyarokra. Megmaradt az uralkodó kiválasztására vonatkozó joguk is – hiszen még Mátyást is „a Duna jegén választották királlyá” –, és megmaradt az uralkodó együttműködése a törzsi vezetőkkel is a királyi tanácsban. „Noha sokan úgy vélik, hogy a szent király a régi rendből semmit sem akart meghagyni, úgy tűnik, hogy épp a személyes szabadság és az osztott hatalom régi rendjének megtartása tette Szent István államát és törvényeit nemzete számára elfogadhatóvá” – véli Zlinszky János.

Szent István törvénykönyve különös módon valójában két önálló részből, az Intelmekből és a Törvényekből áll össze egységes egésszé.

Az Intelmek eredetileg fiához és trónörökösehez, Imre herceghez szóltak, s a korabeli nyugati minták, a „királytükörök” nyomán az uralkodás módszertanát foglalták össze számára. Alaposabban megvizsgálva azonban azt látjuk, hogy ez a kis könyvecske egyúttal egy megfontolt és önmagával szemben is nagyon igényes uralkodó politikai filozófiája, egyúttal végrendelete is. Ezek az elmélkedő szentenciák, útmutatások adják meg a pontokba, „paragrafusokba” szedett törvények társadalmi-politikai hátterét, indoklását. Különösen értékesé teszi az Intelmeket a hangnem és az a szinte plasztikus szülői szeretet, ami belőle sugárzik. Feltehető, hogy az egész mű nem Szent István saját keze munkája, de bizonyos, hogy lejegyzőjét – Gellért? Asztrik? – folyamatosan instruálta, esetleg belejavított a szövegbe, és személyes utalásokkal tette közvetlenné. Talán azt is mondhatjuk, hogy Szent István itt az első magyar író szerepében lép elénk.

Maga a törvénykönyv rövid bevezetővel kezdődik. Ebben a király kiemeli, hogy „minden nép saját törvényeit használja”, ő maga pedig „Isten akaratából

kormányozza államát”. A törvények első része az egyházi javak és személyek jogállásáról és kötelességeiről szól, egyetértésben a világi renddel. A következő a magán- és királyi javakról intézkedik. Számos pont szabályozza a vallási kötelességeket. A Tízparancsolat második része nyomán, de nyilvánvalóan a társadalom életének konkrét szükségletei szerint részletes szabályok és szankciók foglalkoznak az emberölés különböző eseteivel, a hamis vád és hamis tanúság bűnével, a lányrablás, házasságszegés és paráznaság változataival. Külön pontok szólnak a lopásról, a gyűjtogatásról, a rágalmazásról, a szabadok és szolgák jogairól, az özvegyekről és árvákról való gondoskodásról és az öröklésről. Előírja, hogy „tíz falu építsen egy templomot” szálláshellyel, lóval, szolgálával stb., és azt is, hogy „ha valaki a király vagy az ország ellen összeesküszik, ne leljen menedékre az egyháznál. [...] közösiítsék ki, és valamennyi hívő közösségtől fosszák meg”.

Az egyes törvénytípusokhoz a király szigorú, sőt mai szemmel kegyetlen szankciókat is kapcsolt, de Zlinszky azt is kiemeli, hogy „törvényei szelídebbek, mint más országokéi. Többször is enyhébben bünteti a szegényeket, kezdetben enyhébb büntetést alkalmaz, nevelő célzattal hozza normáit.” Szent Ágoston *Civitas Dei* című értekezésében azt írja: „Boldognak azokat a fejedelmeket mondhatjuk, akik a megtorlásban késedelmesek, de könnyen megbocsájtanak; akik ezt a megtorlást az állam kormányzásából és védelméből fakadó szükségnek tekintik, de nem az ellentétekből fakadó gyűlölet kiélésére használják fel.” Izaías próféta is így szól: „Az Úr arra vár, hogy irgalmazzon nektek, és fölkel, hogy könyörüljön rajtatok. Mert igazságos Isten az Úr: boldogok mind, akik benne bíznak” (Iz 30,18). Hartvik püspök, Szent István legendájának írója is ebből kiindulva méltatja Szent István szigorát.

E szigort a ma embere hajlamos barbárságnak minősíteni, elsősorban Koppány felnégyelésén megbotránkozva. De – még ha valóban úgy történt is – fontoljuk meg a kort és az adott körülményeket! Hasonló ítélet a középkorban nem volt szokatlan. Gondoljunk a keresztény vértanúk halálnemeire! Koppány esetében azonban már csak egy holttestről volt szó. S az üzenet, amit csonkjai közvetítettek, egy kürtös hírnök szavára vagy egy pecsétes levéllel aligha érték volna el a szükséges hatást. Másrészt élő emberek esetében István sokkal szelídebb volt. Példa erre, ahogyan futni hagyta anyja legyőzött bátyját, az erdélyi Gyulát, sőt utána küldte feleségét és gyermekeit is. Thietmar merseburgi püspök (975–1018) csodálkozva állapította meg: „Sohase hallottam, hogy valaki így kímélte volna a legyőzöttet.” A gyér források adatait mérlegelve tán azt is mondhatjuk, hogy viszonylag emberségesen bánt az ellene összeesküvést szövő Vazullal is. Életét meghagyva csupán alkalmatlanná tette az uralkodásra, fiait pedig menekülni hagyta, noha mások hasonló esetben a vétkes írmagját is kiirtották volna.

A törvényekre alapozott kormányzás fontos eszköze volt a „tanács”. Szent István király az Intelmek 4. pontjában külön figyelmeztet a főemberek és ispánok mint

a hatalom díszének megbecsülésére. Ők „a királyság védőbástyái, a gyengék védelmezői, az ellenség visszaverői. [...] Harcoljanak az érdekedben, ne pedig szolgáljanak neked.” A 7. pontban pedig a tanács fontosságát ecseteli. Ez „teszi a királyt királlyá, [...] védi meg a hazát, [...] nevezi néven a barátokat, szilárdítja meg a közösségeket...” A király tehát, ha „Dei gratias” korlátlan egyeduralkodó is, főembereire és a tanácsra támaszkodva tudja összefogni országát és népét. Ezért a király – vallotta István tetteiben is – mindig nyitva tartja udvarát, ajtaját a hozzá forduló panaszosok, kérelmezők, vendégek előtt. Ha valaki, ő megtalálta a módját, hogy a hozzá fordulókat megsegítve ő maga is mindig gazdagodjék.

Van azonban a 4. fejezetnek egy tán még fontosabb része. „Vésd emlékeztetdbe – írja fiának –, hogy mindnyájuk fölött indulat, dölýf és gyűlölség nélkül, békességben, lélekben alázatosan és szelíden kell uralkodnod, mivel emberi méltóságát illetően mindenki egyenlő, és semmi sem emel fel annyira, mint az alázatosság, és semmi sem sújt annyira porba, mint a dölýf és viszálykodás.” (Íme, az intelleum akár mai demokratikusan választott politikusaink számára is!) Szent István maga kerülte is a viszálykodást egész életében. Külsországok meghódítására soha nem tört, s belföldön is csak a trón tekintélyét védte, ha valaki ellene fordult. Ez mondatja Jákli Istvánnal, hogy „az első magyar király megérdemli a béke fejedelme címet. [...] A pax fogalma egyesíti a lélek nyugalmát s a szív jóságát egyfelől, a kormányzás rendjét és bölcsességét másfelől.”

Ez a szemlélet jellemezte és vezette őt egész életében. Úgy tudjuk, mindig komoly volt, tréfálkozásról, mulatozásról nem szól semmi forrás. Érthető: kora gyermekségétől a keresztény király feladataira készült, abban a meggyőződésben, hogy Isten minden tettét látja és számon tartja. Istenhitének két oszlopa a kötelesség és a szeretet volt. De öregkorára a mozgékony, mindig tevékeny István megcsöndesedett. Imre fia halála mintha kioltott volna benne valami lángot. Hatvanéves volt. Lassan a betegségek, a magafélék jellegzetes köszvénye és más bajok is egyre jobban elhatalmasodtak rajta. Nem tudhatjuk, mi nehezedett a lelkére jobban, szeretett fia elvesztése vagy utódlásának gondja. Nyolc évig küzdött lelke a kettős teherrel. Bizonyára hitte, hogy fia méltó helyet kap a mennyei kórusban, de bölcsességét ismerve föltételezhetjük, hogy mikor végül unokaöccsét, Orseolo Pétert jelölte utódjának, nehezen jutott erre a döntésre. Tudnia kellett, hogy Péter nem áll biztosan az emberség sziklaszirtjén. Ezt igazolja az is, hogy halálos ágyán koronáját és országát a Boldogságos Szent Szűz oltalmába ajánlotta.

Hartvik győri püspök Kálmán király idejében erről így emlékezik meg: „Mikor már nem volt kétséges halálának hamari napja, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait. Először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak, majd atyailag intette őket, hogy [...] mindenekelőtt a kereszténység zsenge ültetvényén csöszködjenek. E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: »Ég királynője, e világ jeles újjászerezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel,

papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nekik utolsó istenhozádót mondva lelkemet kezédbe ajánlom.«” Ennek utána „Isten kedveltje a lelki szentség kenetét felvette, mi urunk Jézus Krisztus testének-vérének útravalójával felüdített szent lelkét [...] az Örök Szűz s a szent angyalok kezébe letette, hogy az el nem múló égi boldogság nyugalma vezessék.”^[14]

Erre az eseményre emlékezünk, mikor a Boldogasszony Anyánk kezdetű gyönyörű himnuszt énekeljük. Ezért mondjuk hazánkat Mária országának. Tudjuk ugyan, hogy más népek is az ő védő palástja alatt tudják magukat. (Az osztrákok és németek a törökök fölötti 1683. évi bécsi győzelemért, a lengyelek a svédeken aratott 1655-ös diadalért, a franciák a Százéves háborúban Jeanne d’Arc dicsőséges hadjáratáért ünneplik patronájukként Szűz Máriát.) Ezek az események azonban mind több száz évvel később történtek, így a nagyszerű gondolat elsőbbsége mindenképpen Szent István királyunkat illeti meg.

Szent István tekintélye már a maga korában is messze túlterjedt országa határain. Levelezésben állt korának szinte minden fejedelmével és a keresztény Európa vallási vezetőivel, a pápákkal, császárokkal és Odilo Cluny-i apáttal is, aki korának szinte állócsillaga volt. Gazdag adományokkal támogatta a külföldi egyházakat is. Rómában, Jeruzsálemben, Konstantinápolyban és talán Ravennában is építtetett zarándokházakat, templomokat, s amikor 1020-ban leégett Chartres katedrálisa, újjáépítését István gazdag adománnyal támogatta. Tekintélyét a mai napig bizonyítja a híres bambergi lovas, az a 13. századi szobor, amely a néphagyomány szerint őt ábrázolja.

István és Magyarország az európai politikának is jelentős tényezője volt. Miután a három Ottó császár álma az univerzális európai államról megghiúsult, Szent István királysága alapozta meg az európai egyensúlyt birodalmak, egyházi és világi hatalmak örökös vetélkedésében. Fontos szerepe volt abban is, hogy a nyugati országok „fölös energiái” a szentföldi zarándoklatokban és a keresztes háborúkban túlcsoordulhassanak. A jeles történész, Gombos F. Albin kimutatása szerint „Szent István királyunkról 1526-ig körülbelül ötszáz külföldi író emlékezik meg”, mind elismeréssel, bántó, kisebbitő szó nélkül. 1083-ban történő szentté avatása csupán törvényesítette azt a rangot, amit a hazai és külföldi közvélemény előtt már életében kiérdemelt. Alakja élő néphagyomány. Ez a megítélés mindmáig eleven, amit 1988-ban, halálának 950. évfordulóján igazoltak az ünnepi szónok, Glatz Ferenc szavai: „Istvánt kiiktattuk a magyar történelemből mint szent királyt, de ha erről elfeledkezünk, hiába csalogatjuk vissza szociálpolitikusként, elveszítjük személyisége megértésének kulcsát: alakja óhatatlanul anakronisztikussá torzul, megfosztva legjellemzőbb vonásaitól.”

A gráci *Codex Albansensis* tanúsítja, hogy a 11-12. század fordulójától kezdve az egyik legfőbb pedagógiai példaként, nevelési eszményként Szent Istvánt állították a tanulók elé. „A kor nevelői világosan látták – írja Jákli István –, hogy Szent István egyéniségének egységében az erőskező és kemény, a békeszerető

és igazságos, valamint a jámbor és irgalmas jellemvonások kiegészítik egymást; ötvöztük tette őt képessé az ezeréves mű véghezvitelére. Mint követendő példa, mindenki számára a lehetőségek szinte kimeríthetetlen tárházát jelenti.” Elgondolkodva ezen tegyük hozzá: mind a mai napig!

IRODALOM

- 1 Döri kézíratos énekgyűjtemény (1763–1774).
- 2 Rövid magyar kronika sok rendbéli fő historiás könyvekből Petthő Gergelytől. Kassa, 1753.
- 3 Kristó Gyula: *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Bp., 1996, Kossuth Könyvkiadó.
- 4 *A magyar nemzet története*. Főszerkesztő: Szilágyi Sándor. Bp., 1898, Atheneum.
- 5 Szekfű Gyula: *A magyar állam életrajza*. 1917. Bp., 1988, Újságüzem.
- 6 Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Bp., 1977, Panoráma.
- 7 Jákli István: *Szent István az ember*. Bp., 1996, Bethlen Gábor Kiadó.
- 8 Szent István király Kis és Nagy Legendája (Wikipedia).
- 9 <https://www.origo.hu/tudomany/2018/01/az-egykoru-forrasok-nemhogya-felnegyelest-de-meg-a-lazado-vezer-nevet-sem-emitik-meg>
- 10 Magyar Kurír – <https://www.magyarkurir.hu/hirek/szent-istvan-kiraly-felkenese-es-megkoronazasa-liturgia-tukreben> (Vértessaljai László SJ).
- 11 Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpád-ház uralkodói*. Bp., 1996, I. P. C. Könyvek Kiadó.
- 12 *Emlékkönyv Szent Imre herceg születésének 1000. évfordulójára*. Bp., 2007, Szent István Társulat.
- 13 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Zlinszky János előszavával. Bp., 2003, Szent István Társulat.
- 14 Szent István király legendája Hartvik püspöktől (12. század eleje). In Erdélyi Zsuzsanna: *Múltunk íratlan lírája – „Oh, Szent István”*. Pozsony, 2015, Kalligram, 859, továbbá Wikipedia.
- 15 Bogyay Tamás: *Stephanus Rex*. Bp., 1988, Ecclesia.
- 16 Kristó Gyula: Az Árpád dinasztia szentjei és legendáik. In *Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1983, Magvető.

Anyám kertje

anyám reggel a kertbe megy
miatta vannak reggelek
lába alá simul a fű
a kert kezétől gyönyörű
a lombok bókolnak neki
tapsikolnak a levelek
hangjukat nagyon szereti
a rigó is neki fütyül
amint egy hajlós ágon ül

anyám szemében hó szitál
pedig még itt lófrál a nyár
de már dér csillan a nyomán
hűvösödnek a reggelek
füstölni kezd a lehelet
anyám a házba botorkál
hajába ezüst ökörnyál
ragad őszbe ősz szál vegyül
odakint unott szél fütyül
hordja mit a fákról levert
a rozsdás faleveleket
anyám felhőkön lépeget
nélküle oly sivár a kert

Hogy múlhatott el

együtt dobtunk kavicsot a tóba
hány esztendő is telt el azóta
látom arcodat a víztükörben
kicsit szomorúan meggyötörtén

eltűnődöm hogyan múlhatott el
ami elmúlt és egykor öröknek
tűnt mi lett velünk mi szerelmünkkel
amíg az évek elfüstölögtek

felforrósodik olykor az emlék
már mindegy is hogy rég volt vagy nemrég
árnyéka csak egy szép történetnek
új vágyaknak ágyat úgysem vethet

Ami a nyárból megmaradt

szétfolyt tükörtojás a nap
ami a nyárból megmaradt
árnyék reszket a fák alatt

ilyenkor már fáradt a fény
elbóbiskol a venyigén
kéket álmodik a kökény

rőt avaron zörög a szél
felhorkant aztán elalél
semmibbé lesz a semminél

a völgy mint fazék gőzölög
grízként dagad benne a köd
tegnap van még a hegy mögött

semmi se maradt a lombból
hűlt helyén a csend dorombol
öreg hogyha visszagondol

emlék lesz a fájdalomból

Virágvédelemből

A Tiszától nyugatra, ahogy gyerekkoromban pontosan meghatároztam, *tizenhús* kilométer hosszan, egy halomkígyó, az Orompart kanyarog. A legvállasabb halom, a Tetőhegy oldalába egy falu telepedett, Oromhegyes, amely Magyar-kanizsától délnyugatra, Zentától északnyugatra, Adorjántól nyugatra van. Adorján és Magyar-kanizsa vagy ezer esztendeje írásban is említettett. Zenta is valószínűleg hasonló korban keletkezett, ám első írásos említése 1216-ból származik. Viszont ez a település 1506-ban II. Ulászló királytól szabad királyi városi rangot kapott. Oromhegyes az Árpádok korában lakott település lehetett, ám később elnéptelenedett. Csak a XIX. század közepén kezdtek erre építkezni, a hagyományok szerint Rúzsa Sándor szétszéledt betyárjainak egy része alapított itt településbokort, amely gyorsan növekedett. A huszadik század elején Kishegyesnek, majd Tetőhegyesnek hívták, végül Oromhegyes lett belőle. A szerb világ Tresnyevácnak nevezte, amely Cseresznyést jelent. Végül mára is megmaradt a Tresnyevác, de visszakapta magyar nevét is, az Oromhegyest.

Híres lett ez a vidék. Zentánál döntő vereséget szenvedett a török. 1697. szeptember 11-én szorult át Bácsországból Torontálba a legyőzhetetlennek tartott sereg.

Jugoszlávia szétmarcangolásának kezdetén, 1992 májusában a településnek 96 százalékbán magyar lakossága volt. Behívóparancsok röpdöstek éjjelenként, vitték a férfiakat a frontra. Ám a behívások Oromhegyesen nem jártak sikerrel, mert ebben a helységben *asszonylázadás* tört ki. A hatalmas erőt e furcsa ellenálláshoz az szolgáltatta, hogy az oromhegyesi férfiak közül az összes hadra fogható azonos napon kívánták bezupáltatni. Számos család csonkán, védő- és munkáskéz nélkül maradt volna. A behívás előtti éjjelen megtörtént a férfiak elhelyezése a biliárdklub helyiségeiben, az asszonyok pedig körbevették, élőláncot alakítottak ki. Telefonon értesítették a sajtót, hajnalban már riporterek, tévések érkeztek, jóval előbb, mint a katonai rendőrök. A katonák csak néhány lépés távolságból beszéltek, fenyegettek, káromkodtak, de fizikai erőszakhoz

BALOGH ISTVÁN (1946) költő, író, újságíró. Legutóbbi könyve: *Kicsi történetek szecessziós térben* (Szabadka, 2025).

nem folyamodhattak, mert a sajtó, mint az később ki is derült, a szegedi tévések jóvoltából világgá kürtölte, mi történik egy bácskai faluban. A nők kijelentették, hogy életük árán is megvédik a falu férfait. Így, ha nehezen is, de győztek a katonai erőszak fölött. A katonaság végül néhány tankkal vette körül a falut. Elhíresztelték, hogy porrá lövik a települést, ha a behívottak nem jelentkeznak a behívóikban megjelölt helyeiken. Szélbe hintett por volt a kemény fenyegetés. Nem tudták megtörni a nőket. Mindenki otthon maradt. Egyetlen férfit sem kényszeríthettek *hősi halált halni téves csataterén*.

A néni, szomorkás feketerigó, történetünk idején, 1992 májusában, már egyedül élt a falu főutcájának egyik végházában. Férje két éve egy szép nyári hajnalon csendesen elszenderült a két karja között, gyermekei, két fia és a lánya a közeli városokba települtek. Egyedül élt hát a néni, de nem magára hagyatottan, hiszen sűrűn voltak látogatói, a zentai unokák szép időben rendre kibicikliztek hozzá, sokszor a barátaikkal együtt, ilyenkor aztán ünnep volt a gondosan rendezett portán, a mama nem győzte sütni a palacsintát, a gyerekek csiripeltek és falatoztak, a serpenyőből kapták kezükbe a forró ételt, meg sem várták, hogy valami lekvárral gazdagítsák. Fújták csak a kezüket, egyik tenyerükből a másikba helyezgették a palacsintadarabokat, tele szájjal beszéltek és nevettek, jaj, de nagyokat nevettek! Fiúk is voltak és lányok is voltak, gyönyörűség volt rájuk pillantani is. Néha valamelyik gyerek kivette a mama kezéből a palacsintasütőt, különösen a fiúk igyekeztek ügyeskedni, fordításkor magasra dobták a palacsintát, s ilyenkor a lányok közül egyik-másik sikoltott is, és csillogott mindnek a szeme. Falatozás után az unokák elmosogattak, a vendégek megcsodálták a néni pompás kertjét, amelyben kora tavasztól késő őszig virágok nyíltak. 1992. május 10-én volt egy hatalmas palacsintaparti a fő utcára forgó portán, sokan voltak a vendégek, jöttek a béketüntetésre, előtte azonban jólesett a friss palacsinta. Ám ezen a napon nem kapkodták ki a gyerekek a forró étet a néni sütőjéből, megvárták, míg baracklekvár kerül a közepébe. Csendben voltak a fiatalok, néha halkán beszélgettek egymás közt, de a nénikének hiányzott nagyon a kacagás, hol vannak már a csillogó szempárok, a boldog és önfeledt leánysikongatások? Nénikénknek szinte fájt, hogy egy fiú sem jött hozzá, hogy kezéből kiragadja a serpenyőt, aztán az égis vesse a féloldalas palacsintát, hogy az visszapörögve fényesen és mattul, nagyot huppanjon a sütőben. Hiába kínálhatta a betekert lekváros finomságot, jócskán megmaradt belőle.

– Egyetek még, gyerekeim! – kínálhatta a vendégeket a néni, de nem fogott immár a tálról semmi.

– Mama! Visszajövünk a békegyűlés után – biztatta az egyik unokája. – Ne féljen, megesszük a maradékot!

– Talán bekeverünk még egy tállal – toldotta meg egy kislány.

– Bekeverni bekeverhetünk – suttozta a néni, ám nem hitt a vendégeinek.

– Mama! – szólította egy vendégfiú. – Nem jön velünk?

– Nem megyek én, gyerekeim, öreg vagyok én már az ilyesmihez...

A fiatalok elkarikáztak az iskola irányába, a nénike szomorúan nézett utánuk a kiskapuból. Visszalépett az udvarba, betette a kiskaput. A bejárat közepében ott ült a házőrző, farka söpörte az udvart. A nénike lehajolt a kutyaához, megsimogatta a fejét, megvakarásztta a fültövét.

– Kérsz egy palacsintát, Madárkám?

A palacsintát sokáig szagolgatta a puli, de nem kezdett hozzá.

– Nem szereted a lekvárt? – kérdezte a nénike. – Igaz is, soha nem is kínáltak lekvárossal. Mindig megették az unokák, neked nem jutott.

A kutya végül behappolta a palacsintát. Ám gyorsan ellépett a tányérja mellől.

– Eleged lett belőle?

Az eb vizet lefetyelt.

Megfordult a szél járása, így az iskola előtti hangszórók zenéje halkan körbejárta a virágoskertet. A nénike egy kisszékre ült az udvari eperfa alá, még mindig erősen melengetett a napsugár. Valahonnan, talán a rózsafák közül, megjelent Cirmos is, nagyot nyújtózott a nénike kisszéke előtt, aztán fölugrott a puha asszonylőbe, és hangosan dorombolni kezdett.

A nénike arra eszmélt, hogy nyílik a kiskapu, vidámabb hangok áramlanak a portára. Föl akart kelni a kisszékről, de egy kislány rászólt:

– Föl ne keljen, Mama! Majd én kihozom a palacsintát!

Körbevették a kisszéket a gyerekek, befalták az összes maradékot, friss vizet ittak rá, és csillogott már mindnek a szeme. Igaz, más fénye volt ennek a ragyogásnak, mint tavaly vagy az idei tavasz kezdetén.

– Azt hiszem, sűrűbben fogunk kibiciklizni magához, Mama, mint eddig – mondta az egyik unoka.

– Gyertek csak, gyerekeim, szeretettel várunk benneteket!

– Te is vársz minket, Cirmos? – vette ki a nénike öléből a cicát egy kislány, és arcához szorította a lusta macska oldalát. A kandúr nem szólt csak lógott a lányka két tenyere között.

– Persze hogy vár benneteket! – válaszolt vidáman a nénike, aztán az unokájához fordult. – Nagy a baj mifelénk?

– Nincs baj, Mama!

– Nincs baj? – szűkült el két szeme a nénikének. – Tudom én, hogy nagy a baj! Háborút csináltak, verje meg az Isten őket!

– Nem lesz háború, Mama! Azt rendeztük el most éppen.

– Ti?

– Mi, nagymama. Éppen mi. Meg még sokan mások.

– Ne beszélj butaságot! Behívták szinte az összes férfit Oromhegyesről!

– Hát aztán?!

– A behívottnak be kell rukkolnia!

– Hát most nem rukkolunk, Mama!

– Ezt beszéltétek?

– Ezt.

- Ehhez kellett a muzsikaszó? Oly hangos volt, idehallatszott.
 - Meg is kell hallania szavunkat a világnak!
 - Kisfiam! Ne mondj ilyeneket! Becsuknak érte!
 - Hát csukjanak! Én nem félek!
 - De én félek – csuklott el a néni hangja. – Én nagyon félek.
 - Ne féljen!
 - Nem is magamért reszketek, hanem értetek.
 - No, minket ne féltsen, Mama! – avatkozott a szoba egy másik fiú is.
- A néni csak ült a kisszéken, zsebkendője a kezében, és törülgette a szemét.
- Elvisznek... benneteket... is! Elvisznek...
 - Mondom, hogy nem megyünk! – nyugtatgatta az unokája.
 - Erővel is elvisznek...
 - Hát engem nem!

Attól a vasárnaptól kezdve valóban sokan megfordultak a néni portáján, szinte naponta rányitotta valaki a kiskaput, ő örült is a vendégseregletnek, de a szíve össze-összeszorult, mert a fegyveres hatalom mindig az erősebb, így látta ezt ő fiatalasszony korában, amikor két impérium is elszólította a férjét, a testvérbátyját és más fiatalabb férfiakat a faluból, s bizony a bevonultatottak közül többeknek nincs sírja a falusi temetőben, pedig elfolyt fiatal vérük. Akkoriban szó esett arról, hogy valaki megtagadta tán a bevonulást, a makacskodót valakik elhurcolták, és főbe lőtték a többi baka szeme láttára. De ez a szerencsétlen valamely más faluból való volt, nem oromhegyesi. Ám őt is biztosan megsiratta az édesanyja meg tán még valaki...

Az emberek az utcán sokat beszéltek a Temető utcai faházba beköltözött szolgálatmegtagadókról meg azok asszonyairól, nénijeikről, húgaikról, menyasszonyaikról, kedveseikről, hogy félelmet nem ismerve testükkel védik a nők a férfiakat, el ne vigyék őket valami kegyetlen csatatérre, ahol semmi keresnivalójuk nincs. A néni kapálgatta a kert virágait, s akkor támadt szívében a gondolat, hogy virágot kell vinni a férje sírjára, de nyomban. Kíváncsiskodóként el nem ment volna arrafelé, de hát egy özvegyasszony szent kötelessége elhalt párja sírjának gondozása. Vágott hat szál piros rózsát, éppen kipattantak a bimbók, olyanok voltak, mint a friss vér.

- Tudom, hogy megszól a falu, de megteszem! – mondta a pulinak. – Mit nézel? Nem illik temetőbe piros rózsát vinni, ilyen a szokás! De én mégis ilyen virággal vonulok végig a falun!

A kutya nem tiltakozott, inkább indult volna ő is gazdájával, de parancsszóra otthon maradt, te vigyázol a házra! A néni fogta a kiskapát is, lássák, a temetőbe igyekszik. Többekkel találkozott, szót is váltottak egymással erről-arról, de senki nem tett megjegyzést a rózsák színére. Mikor a főutcáról befordult balra, a temető felé, picit elbizonytalanodott a lépte. Hamarosan a faházhoz ért, ott sokan voltak, meg is állt egy röpké percre, számos ismerős arcot látott, és ez megnyugtatta.

– Csókolom, Juliska néni! – állt meg mellette egy ismerős fiatalasszony.

Ránézett a nyáriasan öltözött nőre, egyetlen pillanat alatt visszafutott az időben, amikor ezt a teremtest először a kezébe kapta, alig párhetes lehetett, akkor óvatosan megpuszilgatta, meghintáztatta a pólyát, dalolt is neki alig hallhatóan, hinta, baba, ringó, repülj, rózsabimbó! Legyen szép vőlegényed! A nagylány éppen a szép vőlegényét óvta, aki tűzérként szerelt le alig esztendeje. Most újra löveg mellé szólítják!

– Megyek a temetőbe...

– Mi meg itt vigyázunk egymásra.

– Ez az élet, édes lányom – ragadta meg a fiatalasszony kezét az idős, és megszorította. – Ez az élet. Bizony ez.

A temető kútjáról vizet merített, gondosan elhelyezte a hat szál piros rózsát a férje fejfájának a vázájában, vizsgálgatta, és elrendezte lelkében, hogy a tilos rózsák valóban pompásan festenek az ura sírján. Jólesett lelkének ez a csíny, érezte, cselekedete tetszik a vén bajszosnak is, a mosolyát is látni vélte, bársonyos hangja ideszállt az éteren át.

A néni keze reggelenként vizsgálgatta, pattannak-e már a bimbók, hogy kicsoszoghasson velük a temetőbe. A virágok szorgalmasan nyíltak, s a szülíke rendületlenül rózta az utat a csendes kertből az emlékezések közös kertjébe. Mindig megállt a faház előtt, ám hiába invitálták kedves emberek, be sosem lépett, de szívesen elálldogált a járdán, örömmel szót váltott bárkivel, aztán kibattyogott az ura sírjához, elhelyezte a virágcsokrot, kicsit kapálgatott, gyomlálgatott, végül pihenni leült a beton sírszélre, s elmesélt mindent a férjének. Kibeszélte lelkéből a fölgýülemlett szorongást és félelmet, a férje meg biztatta, cselekvéseit abba ne hagyja, neki nagyon tetszenek a mindennapi friss virágok. Búcsúzáskor megsimogatta a mýmárványba vésett betűket, és megcsókolta az ura komoly, a bajsza miatt igazán férfias arcát.

A béketüntetést követő napon, május 11-én járőröztek először fölfegyverezett katonák a faluban, nyitott terepjáróban ültek, végigpöfögtek a főutcán, kismártatva visszajöttek. Az emberek először félelemmel nézték e fölvonulást, érezték, a falu megfélemlítése az egyenruhások célja.

1992. május 24-én, a késő délutáni órákban ismét végigzúgott a dzsip a falun. Sisakban ültek az utasok, géppisztolyt szorítottak a hasukhoz. Nézelődtek a hadfiak, tekergették a fejüket, az emberek meg az udvarokba húzódtak az utcáról. A néni keze háza előtt lelassított a jármű. Mind a négy sisakos az ablakot bámulta. Mintha balra tisztelegtek volna. Máskor a falu végén meg szoktak állni, elszívtak egy-két cigarettát, csak utána mérték meg visszafelé is a főutca hosszát. Az említett napon az őrjárat parancsnokának hangját hallhatták a közelben lakók, amint elrendelte a sofőrnek, hogy azonnal forduljon vissza. A terepjáró kanyarodott egyet, jól felverte a faluvég porát, s megindultak a néni keze házához.

– Sztoj! – hangzott a megállást parancsoló vezényszó.

A vezető a fékbe taposott. Csikorgott a meleg májusi levegő, a környék kutyái megbredtek. A járőrparancsnok lelépett a kocsiról, és az ablakhoz rohant. Az

ablakban egy régi, megsárgult tankönyv állt egy gyertyatartóhoz támasztva, kinyitva a legelején, épp ott, ahol a marsall képe mosolygott. Kicsit megviselt volt a lap, két sarka apró szárfül, de a hadvezér mellén ott ragyogott a tiszta égbolt. A kép két oldalán egy-egy virágváza, friss violák virítottak benne. Ezt a csudát bámulta a parancsnok egy darabig, az arca előbb elfehéredett, majd éjsötétté lényegült. Végül ökölbe szorította jobbját a bordó pofa, és e pöröllyel megverte az ablakfélfát, amely berezgette az ablaktáblákat, olyat szólt a fura hangszer, mint egy repedt üstdob. A környékbeli kutyák serényebben ugattak, a ház pulija meg átkozódva harapta a kerítéslécet. A néni az utcai léckerítéshez csoszogott.

- Ki az?

- Én vagyok! – lépett oda a parancsnok.

A néni nem szólt, csak nézte a hívatlant. A kutya különös elvékonyított hangon védte a portát, szinte megfájdult tőle az ember füle.

- Hallgattassa el ezt a dögöt! – kiáltott a katona.

- Miért?

- Kibírhatatlanul ugat!

- Hát kutya.

- Nagy lármát csap!

- Ez a dolga.

- Vigye el innen!

- Nem viszem.

- De én ezt parancsolom!

- Itt maga nem parancsol. Ez a mi portánk.

- Az istenit magának! – üvöltött a parancsnok. – Lelövöm ezt a dögöt, ha nem hallgat el!

- Lője, ha meri!

Először találkozott a két ember tekintete. A nénike fénylő pillantása arra készítette a parancsnokot, hogy lesüsse a szemét. A háziasszony erre szólt a pulinak. A kutya gazdájához simult, ő megpaskolta a bozontos fejet, jól van kis-kutyám! Csönd lett.

- Mit akar nálunk?

- Vegye ki azt a képet az ablakból!

- Miért venném?

- Már nem ünnepeljük őt. Tito eladta Szerbiát.

- Tényleg?

- Tényleg.

- Kinek?

- Az ellenségnek!

- Nekünk van ellenségünk?

- Van bizony! Az egész világ!

- Máskor meg az egész világ velünk volt. Így mondták.

- Sokfélét mondtak. Összevissza beszéltek. Ámítottak bennünket.

- Most nem ezt teszik?
- Most nem.
- Most igazat mondanak nekünk?
- Bizony.
- Miért viszik háborúba a gyerekeinket?
- Mert háború van.
- De nem minálunk!
- Éppen nálunk! Széthúzzák az országot!
- Tito országát?
- Mondtam már, Tito az árulónk.
- Maga mégis a sisakján viseli a csillagját!
- Én ugyan nem!
- Pedig ott a piros csillag a homloka közepén!

A katona lekapta a fejéről a zöld sisakot, amelyen valóban ott díszelgett a proletariátus forradalmi jelvénye és a testvériség-egység egyik erős pillére. Bámulta a hadfi a saját sisakját.

- Hozhatok smirglit. Ledörzsöli? – kérdezte a néni.
- Nem kell! Így is megteszi.
- Lehet. Ám egyszer úgyis elhajítják ezt is, mint amazt, a másikat – mutatott be az idős asszony az udvar közepe felé. Ott egy rozsdás katonasisak, a hátán feküdt éppen, hasa vízzel teli, a tyúkok és a kutya isznak belőle, ha megszomjaznak.

- Sisak?
- Katonasisak.
- Német! – morgott a katona.
- Azt nem tudom, milyen, de a negyvennégy őszén visszavonuló német katonák a falu határában minden fölösleges holmit eldobáltak. Az oroszok meg összeszedték, amit összeszedtek. Ezt a sisakot egy ruszki messzire rúgta, épp a kertvégünkbe. Én fölvettem. Azóta csirkeitató. Annak megteszi.

- De rajta van a fasiszta jelvény!
- Látszik még, de már jócskán megkopott. A baromfikat nem zavarja. A pulit sem.

- Mit tenne az én sisakkal?
- Ha eldobná és belerúgna?
- Nem dobhatom el! Mit tenne vele, ha magának adnám?
- Virágot ültetnék bele.
- Virágot?
- Árvácskát. Nagyon illene hozzá.

A parancsnok nézte a nénikét, újfent találkozott a szemük. Sokáig állták egymás tekintetét. Aztán a fegyveres az ablak felé fordult.

- Csak vegye ki azt a képet az ablakból!
- Már hogy vehetném? Holnap lesz a századik születésnapja! Nagy ünnep ez nekünk! Országos!

- Régen nem ünnep az már, néni!
- Hát nekem még az.
- Kitesz az ablakába egy gyűrött képet?
- És azok a gyönyörű violák? Mit szól a virágaimhoz? Tetszenek?

A katona legyintett egy nagyot, visszaindult a dzsiphez. A néni mosolya követte. Gazdája mellett állt a puli, ínyét hangtalanul mutatta az őrző felé.

A néni egy hétig naponta cserélte a violákat a számfűles marsallkép mellett, naponta többször kilépett az utcára és megnézte a kidíszített ablakot. És hordta rendületlenül a piros rózsákat az ura sírjára, és híven beszámolt az embernek minden történésről.

Nyár közepétől a faluban nem járőröztek többé marcona katonák. Nénikénk Szent István napján hat rózsaszázból kötött csokorral köszöntötte föl az urát. Öt hófehér, egy vérpiros virág. Szembenézett párjával, mit szól a csokorhoz? A férje komoly arca mintha elmosolyodott volna. Talán a fehér rózsák miatt. Azokat is szerette nagyon. Ő ültette el az összes rózsatövet. Az asszony érezte szíve dobogásáról, hogy nagyon szereti őt a férje még most is. Leoldotta fejről ünnepi kendőjét, amelyet az aranylakodalmukon a párjától kapott. Hátra simította ősz haját, betakarta fejét, de csomózás előtt hirtelen fejkendője csücskéhez nyúlt, és lassan, szinte kislányosan, letörölte váratlan könnyeit.

- No, mi van, Mama? - kérdezte a párja.
- Helyreállt immár a rend, Tata.

Félálomban

Fagyos januári éjjel.

Nehezen alszom el az utóbbi napokban. Talán légköri zavarok hatnak rám. Mozdulnom kellene, de nem szakíthatom félbe kedvesem egyenletes szuszogását, aludjon csak, legalább számára könnyebb lesz a holnapi nap.

Vince-nap közelít, kompániánk rendszeres nagy összejövedele. Hogyan is lesz? Vágunk-e idén szőlővesszőt? Mindig érdekelt bennünket, mikor érkezik a tavasz, milyen lesz a megkezdett év időjárása? Milyen bort szűrünk le az Úr 2025. esztendejében Bátkán, a Tisza jobb partjából a bal torontáliba emberi erőszakkal átszakajtott Tündérkertből?

Bátka?

Vagy 130 éve szőke folyónk gyilkos szabályozásakor bölcsőhelyemnél átvágtak két kanyart. Északon a kétkanyaros pánait, délen a bátkait. A két Tisza-menti megye északon területet cserélt egymással. Zenta kapta a torontáli Pánát,

a torontáli Szanád meg a bácskai Nagy Budzsákot. A középkori falu, Bátka keleti határa a meder átvágásával a bal partra került, hiszen itt csak egy keleti kanyar volt. Csere nem születhetett. Bátka megmaradt Bácskában. Még ma is a zentai telekkönyvben találhatók a hivatalos tulajdonlapok. Itt rövid ideig, 1941. április 14-e és 1944. október 9-e között a magyar–német országhatár nem a Tisza folyó volt, hanem a bátkai körtöltés. A zentai vincellérek a szűk fél évszázada közlekedő kompon hajóztak át szőlő- és gyümölcsös birtokocskáikba.

Így teszünk kicsit később mi is.

Különös virágokra süt a Nap ezen a csöpp elszakajtott tájon.

Jóságos griffmadár lakik legmagasabb fáján.

A Hótt-Tisza partján nádak mellé, gyékények, sások közé, szomorúfüzek tövéhez, szagos füvek bódító illata csábít oda csodálatos, fekete, fényes hátú csíborokat, táncra perdülő vízipókokat, kutyahalakat, kecskebékákat; vizek alatt pontyok, csukák, süllők, harcsák, partközelen csíkok, keszegek, napkárászok.

Ülünk e különös vízparton.

Lessük a szerencsénket.

Madarak közelítenek felénk, lépésnyi távolságra landolnak tőlünk, halaccsakkal jutalmazzuk őket.

Parázs fölött bogrács.

Szerelmeink bimbóznak estefelé.

A csillagos ég teríti ránk gyönyörű álomtakaróját.

A Hótt-Tiszából hatalmas gépek homokszínű repülő szőnyeget szóttek, s a csoda elhessentette tőlünk messzire, valahová.

De Bátka örök.

Ifjúságunk mágikus fészke.

Félálomban navigálok.

Érzékelem is a valóságot, de álmom is kavarog a napi gondok között.

Ketten ülünk egy terítetlen asztal mellett, kicsi szobában, mely vésőkkel, késekkel teli, Andruskó Károly,¹ világhírű zentai képzőművész barátomnak tartok épp szívemből fakadó előadást.

– Tudod, Károly bátyám, a bátkai bor Urunk legősi és legcsodálatosabb elixírje, teremtésének igaz koronája!

Hörpintünk. A mester jobb kézfejjével megtörli ajkát.

– Tudod, Pistám, Isten teremtésének legcsodálatosabb megvalósulása a zentai Tópart utca napkeleti szeglete.

– Én is szeretem ezt az utcát, Karcsi bátyám! Kifejtettem örök ragaszkodásomat néhány szövegemben.

1 Andruskó Károly (Zenta, 1915–Magyarokanizsa, 2008) festő- és grafikusművész, nyomdász. Világhíresek kézi nyomású fametszetei: ex librisek és minikönyvek. A minikönyvek egész-vászon vagy selyem kötésben Novák Imre (Zenta, 1946) könyvkötőművész kezéből kerültek ki.

- Ez nem úgy megy ám! Magyarázgatni ilyet nem lehet, és nem is kell!
- Érezni kell! - buggyan ki a szívemből. - Áldottnak deklaráltam városunk életető ütőerét.
- Igazad van! Valóban áldott.

Óvodás vagyok.

A múlt évezred utolsó százada ötvenes éveinek eleje.

Kis kukoricacsuhéból varázsolt uzsonnás szatyor a nyakamban. Szilvalekváros kenyeret rejt kicsi tarisznyám. Szinte mindenki ilyet hoz uzsonnára. A szilvalekvárhoz nem kell cukor. A cukorra nagyon vigyázni kell! Jegyre kapjuk. Kéthetente fél kilót. Mi öten vagyunk a családban. Nekünk ennyi jár.

Állok én Zentán a Tópart utca első harmadának végén, pont a Csonka lejárónál, és a kezdet, a Szent János tér felé nézek. Látom a kockaköveket, a ferencjósok aszfaltjárdát, szélén fényes sárga keramittéglák Pécs városának ajándékai. Érzékelem a járda melletti gömbakácokat és hársakat. Okosak voltak az ősök, hogy a XIX. század végén éppen e fákat telepítették ide. mondanám, de ebben a pillanatban már sántikáló vénember vagyok.

Harmadik évezred kezdete. A XXI. század első fertálya utolsó esztendejének januárja.

A hold bekukucskál az ablakon, ő is Andruskó alkotását méregeti. Látom, a járda menti fák még mindig életképesek.

Vagy meg sincsenek már?

Erőlködöm, hangtalanul dúdolok, onnan, a Csonkától a Szent János felé hangolok, szellő szárnyára bízok némely zsoltárt és magyar népdalt. Istenem, ki mindenki hallja az én néma nótázásomat? Az utca lakói?

Dódi bácsi (Heinrich József)?

Gimnáziumi matematikatanárom volt. Tiszteltem és szerettem őt, de mégis mindig hadilábon álltunk egymással. Talán nem is mi ketten huzakodtunk, hanem Matematika Úrhölgy markolt a hajamba, de rettenetesen ám! Legtöbbször valamely távol-keleti harcmodorban támadta meg agytekervényeimet az *iksznégyzet - y per x - 2y = 0!* Aztán más hasonló megveszett betűszámvadmacskák is kegyetlenül fülcimpámba martak!

- Úgy állsz itt a táblánál, mint Himnuszban a balsors!

Akkor rettenetesen ijesztő volt matektanárom furcsa fölkiáltása.

E pillanatban egész lényemmel érzem a tanári hangszálak meleg rezdülését, szerető aggódását. És azt a mosolygást, amelyet nyugdíj előtt álló tanárunk éppen énnekem szán.

- Oda se neki, édes fiam! Biztosan nem lesz belőled mérnök, de más területen lehetsz még akár rendes ember is!

Szloboda János?

Kedves barátom volt, később munkatársam; valaha osztályfőnököm és magyartanárom a zentai gimiben.

Ők ketten, mindig ránk vigyázók, akik a Tópart utca első harmadában szinte szemben laktak egymással, példamutatóink voltak. Igaz, már régebben kiköltöztek a felsővárosi temetőbe.

Nem szólnak vissza nékem, pedig nem orrolnék meg rájuk, ha néha mégis megtennék, hiszen nemcsak tanítóim, de okítóim, nevelőim és pedagógiai mestereim voltak. Nagy hozzáértéssel gyomlálgatták magatartásomat, szép csöndesen alakították identitásomat, egyenesítették, erősítették a gerincemet.

Téli szobánkban szép időre váró katicabogárként visszaröppenek alvó Zöldszeműmhöz! Szívverése taktusára szuszogok. Csudavilág virágát varázsolja nekem, nektárja elbűvöl!

Kézen fogva andalunk a Tópart utcán. Alkonyodik. Megállunk a Csonka-lejáronál, kicsike puszi, és lépegetünk tovább keletnek, megfigyeljük, igaz-e, hogy a bronztestű Szent János megemeli a fejfedőjét, ha meghallja a harangszót. Mire a szent terére érnénk, elhal az utolsó bim-bam. A hívogatás esti misére szólított, de mi megálltunk kicsikét egy gömbakác alatt. Szent János biztosan kalapot emelt a harangszónak, mi ezt elhisszük a mendemondának.

A megálló szívünket melegíti. Érzem bölcsőhelyem biztos talajának megtartó sugárzását, de lelkem állandóan a szobám falára figyelmeztet. Ott kelti életre rostlemezre rakott tempera kép az áldott Tópart utcát, 1958-ból.

Horváth Ferenc nevű újpesti tanulóm rámázta be a zentai képzőművész alkotását. Vele 1993-ban, katonaszökevény koromban, találkoztam Budán az Öveges József Gyakorló Középiskolában.

A festmény rámázásának idején már kollégák voltunk, így egyenrangúak között okított engem öregdiákom, aki pompásan megválogatta a ráma fáját, vigyázott a csomókra.

– Tudod, Pista bácsi, ehhez a képhez olyan hársra van szükség, amelyben szép csomók vannak.

Kézen fogva vezetett be engem Ferkó a fák örökös bűbájának misztériumába. Én magyartanár létemre nem kontárkodhattam a szakmájába-művészetébe, hiszen nem értek a fával bánók csízióihoz.

Viszont nagyon meglepett a feleségem, amint megpillantotta a berámázott Tópart utca keleti szegmensét. Ráma nélküli korában rátekintett, legyintett, csak egy kép! Nyomban becsomagolta, a falhoz támasztotta, hideg szava koppan, vigyed rámáztatni!

A világ változása akkor következett be, amikor hársöltözékében megpillantotta Andruskó festményét. Nyomban elsírta magát!

– Istenem, ez tényleg Zenta – zokogta. – Ez a Tópart utca! Érzékeled? Gyönyörű alkotás! Ám beleszövődött veszedelmünk előszele, a borzadály! Látod-e,

kedvesem? Nyári zivatar közelít Bánátból! Nyáron a Tisza bal oldaláról mindig jégverés érkezik a jobb partra! Mindent letarol minálunk!

– A kép kérte a csomókat, tanár úr – magyarázza Ferencem, közben huszárosan pödörgeti, szerelmesen szeretgeti dús bajszeit, és gyémánt szemmel törvényt fabrikál. – A fában a csomó Úristen művészete. Ám még ő is elcsodálkozik csomóalkotásán, ha mi, gyarló kontárok, barna szívként megdobbantjuk őket!

Vince nap előtt kopogok a számítógépen, szöveg születhet két mutatóujjam munkálódása eredményeképpen. Fölöttem az igazi csoda, ám nem csupán az isteni csomó, hanem a Tópart utca zivatar előtti, *szorul a meleg* hangulata. Az árnyak és a hasító fény regél nekem immár az égben rejtőző alkotóról, akinek szavai csak az éteren keresztül juthatnak el hozzám. Pedig látom a reszkető kezet is, a borospohár hullámzó, veszélyeztetett felszínét, és hallom a hörpölést.

– Istenem, de jó nedű!

– Aludj már végre! – súgja álmosan kedvesem. – Mi van veled?

– Vince nap közelít – nyögöm, és megijedek saját szavamtól, mintha nem is az én hangom volna.

– Az öcséd birkát főz majd Istók Jóskáék udvarában!

– Vesszőt vágunk?

– Idén én vágom a vesszőket! – titkolózik Ida.

Mellettem nyugodt, egyenletes szuszogás.

Talán föl sem ébredt az én kedvesem?

Pérel Zsuzsa: Aranykor, 1986 (falikárpit, gyapjú, selyem, arany és ezüst szál, szalag, csipkésítés, 80×170 cm, a művész tulajdona)

Acsai Roland

Régen

Kosztolányi Dezső emlékének

Fácán
tolla csillogott, mint egy ritka ásvány.

Zöldár
öntött ki, és porlott a régi földvár.

Góte
lebegett a vízben, és élt még Goethe.

Ürge
szaladt, embert még nem küldtek az ürbe.

Dongó
körözött zúgva, mint egy kicsi bolygó.

Lepke
repült, szárnyát a hímpora belepte.

Zápor
után átszállt a legelőkön Ámor.

Korhadtt
keresztek előtt zöld fű volt a kontraszt.

I.N.R.I. –
lesték a falon, de nem tudtak írni.

Bordó
levelek alatt musttal telt a hordó.

ACSAI ROLAND (1975) író, költő, műfordító, drámaíró. Legújabb kötete: *Gerlefény* (2025).

András:
így hívták nagyapám apjának apját.

Kucsma
volt fején, és nem csalta be a kocsma.

Kontyot
hordtak a nők, s neveltek sok porontyot.

Csélcsap
gyerekek nézték, ahogy nő a jégcsap

télen,
valahol a távoli faluvégen.

Fösvény
telek után zöldbe borult az ösvény.

Bíbor
volt az alkony, és elúszott a csíbor.

Hajnal
lett, és szél játszott az árvalányhajjal.

Prizma
volt a tó, és megfeszült a föld izma.

Szarka
csörgött, s ágakon bégetett a barka.

Dúló
szélén nőtt az akác, az útra dőlő.

Földút:
gyöngyként gurult szét rajta a sok gyöngytyúk.

Bíbic
volt a szent madár, mint máshol az íbisz,

s búza
kalásza várta, hogy a mag lehúzza

újra.

Írók kiegyezéskor

3. A sólyom és a pacsirta*

Eötvös felszabadultan távozott a képviselőházból, s a délceg léptű Jókai akaratlanul is a nyomába ért. A Sándor utca és a Múzeum körút sarkán lassított, hogy lemaradjon tőle, végül mégis megszólította:

– József bátyám, veled tarthatok egy darabon, ha már véletlenül egyszerre lett elégünk a semmitmondó vitákból?

– Meg a folyosói pletykákból – legyintett Eötvös.

– Azok legalább újdonságok, és írói témákat kínálnak. Hanem a szónoklatok kiábrándítóak, különösen, ha ugyanabban a beszédben fújnak hideget és meleget. – Jókai lesütötte szemét, és elmosolyodott: – Mi tagadás, nemegyszer előfordult velem is. Kár hallgatni bennünket, honatyákat. Aprópó, volna rá egy órácskád, hogy beüljünk valahová, kiszellőztetni a fejünket?

– Csak a kocsiállomásig mennénk együtt – bizonytalankodott Eötvös. – De melyik vendéglőt javasolnád?

Jókai elsőként a Tigrist, Eötvösék törzshelyét ajánlotta, másodikul a közeli Csigát:

– Ott Vörösmarty emlékét idézhetnénk, én még Petőfiét is, te Berzsenyiét, bár ő mindössze egyszer fordult meg a hangos fővárosi kocsmában. Lehet, te sem fogsz többé. – Hallgatott egy kis ideig, végül kibökte: – Ha nem volna elledre... szeretnék meghallgatni fenntartásaidat illetően irányomban. Régóta keresem rá az alkalmat.

Eötvös töprengett, majd belátta, hogy kénytelen engedni az indítványnak. Igyekezett leplezni a váratlan program okozta bosszúságát:

– Nem tudom, mire célzol. De látod, nem vagyok tartózkodó veled. Egyáltalán: íróként vagy közszereplőként értetted, hogy irányodban?

BÁRÁNY LÁSZLÓ (1948) író, szerkesztő, tanár. A szegedi bölcsészkaron végzett. Írt kritikákat, filozófiai, lélektani és irodalmi esszéket. Szépprózája morális problémákat boncol a történelemben és a jelenkorban. Legutóbbi kötete: *Hangok a színfalak mögül* (novellák és elbeszélések, 2023).

* Az előzmények a *Hitel* 2024. szeptemberi és 2025. februári számában olvashatók. Bennük Madách Imre, illetve Arany János volt Eötvös József beszélgetőtársa.

A vendéglő felé vették útjukat. Jókai kereste a megfelelő kifejezést:

– Hazafiként. Sosem mondtad ugyan, de úgy érzem, hogy gyanakvón nézel rám, mert átváltoztam a kiegyezés hajdani ellenzőjéből a dinasztia szekértolójává. Az önkényuralom idején nem hozzátok, felirati pártiakhoz tartoztam, akik alattvalóként egyezkedtetek volna az udvarral, hanem a határozatiakhoz, akik átiratokkal kívánták üzeni az udvarnak kitartásunkat a negyvennyolcas törvények mellett. Azóta megváltozott a helyzet, s mai álláspontomat rossz szemmel nézed, pedig te mindig is felirati voltál.

– Igaz, én *mindig* is az voltam – nyomta meg kissé a szót Eötvös. – De nem dinasztikusként, aki híve a császárnak, csak royalistaként, királyhűen.

Jókai visszatért személyes gondjára:

– Magam nevében is említettem a gyanakvást. Jó ideje belemerevedtünk. Nem mi ketten, hanem egész nemzedékünk.

– Nemzedékeink.

– Ne öregítsd magad, kortársak vagyunk! Csak tizenkét év az előnyöd hozzá-
m képest, bár azzal is cselekvő részese lehettél a reformkornak. Most közé-
pütt vagy.

– Életkorban? Vagy a függetlenségi és a dualista pólus között?

– Talán mindkét tekintetben.

– A te helyedben inkább úgy fogalmaznék, hogy félúton.

– Jól értettem hát szavaidból, hogy átállóban vagyok. Nem veszem bántónak, habár elnézőnek sem. A Tisztelt Házban sem azt tartom fontosnak, hogy ki hol ül, hanem hogy ott mit hangoztat.

– Arra céloztam, hogy eszmei téren átléped a nemzedékhatárt, csak éppen az ellenkező irányban, mint annak idején mi. Belőlünk, reformerekből sokan lettek forradalmárokká, te meg közülük indultál, s most a fontolva haladókhoz közelítesz. Miért akartalak volna megsérteni, mikor én is ez utóbbiak táborába tartozom?

Egynéhány lépésnyire voltak már a Csigától, Jókai hallgatott, míg be nem tértek. Helyet foglaltak, s csak az első pohár után szólalt meg:

– Mindenképpen magamra venném a rosszallásodat, ha egzisztenciális érde-
kem fűződne az irányváltáshoz. Nem tagadom, hogy olykor módosítok pá-
lyámon, és fenntartom a jogot rá. Nem vélem magam csálthatatlannak, így hát
kísérletezem. Úgy tudom, ez kiváltképp liberális eljárás. Nem pártbéli jó hely-
zetem révén jutok jövedelemhez. Abból élek, hogy írok. De nem azért írok, hogy
belőle éljek, hanem ellenkezően: azért kell megélnem, hogy írhassek.

Eötvös helyeselt:

– Jól teszed, hogy kitartasz az alkotásban. Nem akarom sorolni művészi
erényeidet, mert részben öndicséret volna, hiszen például *Egy magyar nábob*-
dat sok tekintetben rokonnak látom *A falu jegyzőjével*. Kísérleti módszeredet
pedig műveidből is ismerhetem. Sorban rápróbálsz mindig újabb hőseidre
az építő társadalmi főszerepet: a nemesekre, főurakra, majd a művészekre,
mesteremberekre, katonára, még ha osztrák is. Nálad ők formálják a történel-

münket. Szerintem pedig fordítva van, inkább az események alakítanak bennünket.

– Ez így mereven szembeállítva feloldhatatlan ellentétnek tűnik. De valójában nem az a kérdés, hogy *ki* cselekszik, a Történelem-e vagy az Ember, hanem hogy *kik* azok a személyek, akik mozgatják az eseményeket, akár a háttérből. Ha jól tudom, ez is liberális eszme, nevezetesen az egyéniségi elv.

– Nemzetben gondolkodsz ugyan, de ha úgy vesszük, az emberi nemnek az is csak egy individuuma, helyesebben alfaja, s olykor akként is viselkedik. Hol jól, hol rosszul. Ám te újabb és újabb jötevő típusaidnak rendületlenül bizalmat szavazol. Ennyire optimista volnál? Vagy ilyen mértékben van szükséged illúziókra? Az újonnan föllépő társadalmi rétegek valóban töretlen reménységgel töltenek el? Nem mintha tőlem bármelyik osztály fiai idegenek volnának, csak a kiszorítósdijuk az.

Jókai megvakarta fejét, óvatosan, hogy vendég-haja félre ne csússzon:

– Ha megengeded, kérdéssel felek. Te pesszimista vagy? Nem hinném. Illúziótlan-ságod sem tesz azzá, csak még tiszteletreméltóbbként tűnteti föl helytállásodat. Teljesítményed jóval nagyobb, mint az enyém, gyermeki ábrándozóé. Bizakodásom nem politikai megfontolásból fakad, egyszerűen lelkialkat kérdése. Nem jövendőlés, csupán önvallomás. Keserű életérzéssel nem tudnék dolgozni. Szerintem a derű- és a borúlátáshoz is jövőbelátási képesség kellene, s bennem nincsen. Benned volna?

– Az önjelölt jósok ellenében Szophoklészszel értek egyet: „Hiába is akarná, előre látni senki sem képes a jövendőt.” Attól tartok, drágán megfizetünk még az utópiáékért. Realizmusra törekszem, nemcsak a stíl értelmében, hanem a jelenbe zárttság okán. A stílust tekintve itt-ott romantikusak is a műveim, akár a tiéid, másutt meg szentimentálisak. De nem ez az igazán fontos.

Jókai lelkesen helyeselt:

– Bizony nem! Nálam a zabolátlan romantikus eseménysor csak fűzőfonal, hogy az olvasónak kedve legyen szemügyre venni rajta a gyöngyöket.

Eötvös közbevetette: – Tehát úgy is mondhatnám, hogy a cselekvény csupán mézesmadzag. Regényeid mégis hűen kirajzolják az ország állapotját, az összképet akár realistának is nevezhetném. Még ha jellemeid hol túlzottan alantások, hol meg idealizáltak is. Habár az én Violám és Peti cigányom nem különben eszményített, mert kezdetben úgy kívánta a liberális doktrína. Ma már nem hirdetni, hanem gyakorlatra váltani igyekszem a szabadelvűséget. Fújnak rám jobbról és balról. A hegymászás sosem merített ki, de e vegzálásokba jócskán belefáradtam. Beterjeszttem idei, 1870-es jelentésemet a népoktatás helyzetéről az országgyűlésnek, és alighanem az lesz a hattyúdalom. Shakespeare után szabadon: pallérozni jöttem a nemzetet, nem dicsérni. Vagy Széchenyi szavával: testi-lelki szépítésén munkálkodni.

– Széchenyi nyomán engem is társadalompedagógiai szándék vezet, amikor fordulatos történetekkel élek csali gyanánt. Olvasatlan művek nemigen hatnának széles körben.

– Belső kényszer hajt az írásra, vagy a külvilágnak való megfelelés igénye?
– Miért választanánk el a kettőt? A nemzet előtt álló teendőket önerőmből kívánom népszerűsíteni, személyes célként honfitársaim elé tűzni. Elfogadni akkor fogják, ha abból a gondolatkörből szólok hozzájuk, amelyben mozognak. Nem magamról beszéltem hőseimet, akkor inkább lírikus lennék. A közvéleményre tekintek ahelyett, hogy saját elméleteimet oktrojálnám az olvasókra.
– Itt Jókai megtorpant, nehogy Eötvös magára értse a célzást. Igyekezett továbblépni. – Hanem te mostanában mintha visszavonultál volna az írástól. Bizonyára egész embert kíván a törvénykezés, a miniszterség, legalábbis egy időre.

– Csakugyan – bólintott Eötvös. – Az előbbihez még annyit, hogy én sem törekedtem magamról, csak magamból írni, olyan felismeréseket megfogalmazni, amelyekre tulajdon erőfeszitésemmel jutottam. Megosztásukkal használni kívántam. Az utóbbi években kormányzati teendőket vállaltam föl. Országgyűlési jelentésem szomorú statisztikai adatai szerint a szép előírások csak félig valósulnak meg. De ha már témát váltottunk, hagyjuk itt ezt a költők tanúját! Az irodalom nem az irodalomról szól, az írók se fecsegenek szüntelenül róla! Ideje lenne a hazamenetelre gondolni. Egyfelé lakunk, tarts velem az úton! Fogok egy fiákert, s együtt hajtunk a Svábhegyre majorságodhoz, onnan Szechenyi-hegyi villám egy ugrás csupán. Ügyszólván szomszédok vagyunk, csodálkozom is, hogy mindig csak Pesten találkoztunk. – Kérte a számlát, majd elindultak a közeli kocsállomáshoz.

Jókai kilépett, hogy megelőzze a bérléssel Eötvöst. Két kocsis is lekapta lováról az abrakos tarisznyát, de egyikük csalódottan visszatette, amikor hallotta, hogy csak egy fuvar lesz. Jókai azért mégis adott neki igen szép borravalót, anélkül, hogy tudná: már-már fejedelmet. Nem volt érzéke a pénzhez. Miután elhelyezkedtek az ülésen, fölvette az elejtett fonalat:

– A népiskolák felében nem teljesülnek ugyan a törvény előírásai, de nézhetjük arról az oldalról is, hogy a másik felükben viszont érvényesülnek.

Eötvös keserű hangon mondta:

– Ha ebben megelégszünk a félmegoldással, akkor bármi másban is megalkuvók leszünk. Alkuszok korában élünk. Jól tudod, az *Enyim, tied, övé* meg a *Fekete gyémántok* című könyveid is tanúsítják.

– Tetszik, nem tetszik nekünk, az ősi helyett a pénzügyi alapokon nyugvó, racionális gazdálkodása a jövő.

– Ismered-e Lesage *Gil Blas de Santillana históriája* című regényét a múlt századból? Szerepel benne egy tisztességben megőszült zsidó kereskedő, ám nem ő hivatkozik az észszerűségre, hanem az uzsorázó ócskás takarózik vele.

– De miután elfogadtuk a kiegyezést, van-e jogunk felróni bárkinek is, ha azt látjuk, hogy aki kapja, marja?

– Kötelességünk volna. Viszont nemigen tesszük. De lovagiasan fogalmaztál többes számban, mert kettőnk közül csak én helyeztem az egyezséget.

– Nem ránk, az országra értettem. Próbálkozhatunk... ezzel-azzal.

Eötvös inkább csak önmagától kérdezte:

- Hol van a határ ez-és-az meg ez-vagy-az között? Azt szeretem, ha egyértelmű a választék. Vajon mi különbözteti meg a rugalmasságot a köpönyegforgatástól? Tartanék tőle, hogy a többfelé nyitott próbálkozás könnyen szélkasszá tehet.

- Csupán az érdekhajhászt ítélem el, ha más és más eszméhez csatlakozik, helyezkedik. De aki nem nyereszskedik, azt nem szólom meg.

Jókai innentől azt érezte, hogy a Krisztinavárosból már gyalog kellene fölmennie a hegyre, miután békésen elköszön, mert úgy látta, hogy tehetetlen a lappangó gyanúval, Eötvös puritán erkölcsi mércéjével szemben. Pedig azt Eötvös önmaga és nem mások elé állította, ahogy a politikában szokás. De nem szállhatott ki, mivel ő hívta meg kollégáját a kocsútra.

Eötvös meg azon gondolkodott, hogy a felemás balközép ellenzékiiségben való kitartásért igenis becsülni tudná Jókait, bár abban az eszmekörben a hajdani forradalmas szellemből csak annyi maradt, hogy *eddig, és ne tovább*. De egyre inkább úgy tűnik, hogy párttársaival a konzervatív szabadelvű kormány felé húz ő is. S ha ez utóbbi mellett köt ki, azzal csalódást okoz majd.

- Sosem vádolnák nyereségvággyal – szolt engesztelően. – Nagy különbség, hogy valaki a szívére és eszére vagy a zsebére hallgat.

- Jó, hogy mondod, mert éppen meg akartam kérdezni: velem vagy magaddal vitázol-e. Mindenesetre én fenntartom a véleményváltoztatás jogát. Szép volt ugyan Petőfi nyílegyenes pályája, de honnan tudhatnánk, hogy ha nem olyan tragikusan rövid, vajon nem módosul-e. A császár is mekkorát változott azzal, hogy önkényúrból királlyá koronázták! Ki hitte volna, hogy Haynau letelepszik nálunk, és beilleszkedik a magyar világba? A demokrácia lényege a pluralizmus, azért lettünk híveivé, hogy ne legyünk egyetlen kényszerpályára kárhoztatva. Legyen szabad választani, változtatni és változni!

Eötvös megfontoltságra intette:

- Nem tudom, fölfigyeltél-e rá, hogy képviselőtársaink talán gyakrabban emlegetik még Napóleonnál is Talleyrand-t, a császárnak hol híve, hol ellenfele, színváltó külügyért. Azt nézik, hogy uralkodók kegyeit élvezte, és azt nem, hogy eltúrte megvetésüket. Lehet jó a változás, de nem föltétlenül az. Legkevésbé, ha oda-vissza történik.

- Az én írásaimban is találkozhatasz Talleyrand nevével, de nemigen hízelgő jelzők kíséretében. Ha én alkati bizakodó vagyok, akkor ő meg ravasz előrelátó. Én későn ocsúdom, ő jó időben fölkészült minden eshetőségre – bólogatott Jókai.

- Így aztán sosem kellett elismernie, ha nem volt igaza.

- Aminél már csak azt nehezebb kimondani, hogy most nincsen igazam. Én ezzel próbálkozom, amikor megkérdem magamtól, hogy vajon nem Deákot igazolja-e mégis inkább az idő...

- ...mint téged? Vagy Kossuthot? Ő azzal érvel, hogy a dualizmus vállalásával a világ szemében magunkra vettük az Osztrák Császárság bűneit, s várhatjuk a majdani büntetést. Kasszandra-levelébe foglalt jóslatával látszatra bezárul a kör, mégsem teljes a lehetőségek, az ő szavával az „exigenciák” ilyen

számbevétele. Úgy vélte, hogy Ausztriáról való elmulasztott leválásunk bűntetlenséget biztosított volna nekünk. Azzal nem számolt, hogy egy független Magyarország majdani kedvező megítélésére a nagyhatalmak részéről éppúgy nem vona garancia. A békeszerződések nem erkölcsi megfontolásokból kötik. Különben sem tudhatjuk, hogy mely helyzetben és mely bűnösök ítélkeznek majd egykor fölöttünk. Jobb, ha a jelennél maradunk.

– Pedig a kiegyezés korántsem csak arról szól.

– Nektek, fiatalabbaknak, az utánunk jött liberális nemzedéknek, Tisza Kálmán híveinek éppannyira a jövőtökről. A tapasztaltabbak viszont tudják már, hogy mindig jelen van, jövő nincs: az csupán lehet. Hozzájárulni mindössze a ma szolgálatával tudunk. A többi délibábkergetés. Az abszolutizmus idején doktriner módon jobb híján a jövőn véltünk munkálkodni. Amióta jelenné lett, jóval kevésbé lélekemelő. Ezért azt mondom, nem nagyon érdemes törnünk rajta a fejünket, hogy a haza bölcsének vagy a turini remetének volt-e igaza. Bortorság azt hinni, hogy az igazságtól függenek az események. A somolygó harmadik, Tisza Kálmán van nyeregben.

– Ezek szerint úgy módosul a kérdés, hogy Deák vagy Tisza mellett szól-e több érv.

– Ha nekem kellene ma döntenem, harmadik megoldást választanék. De szerencsére én már lehorgonyoztam a kehidai bölcs mellett.

– Kit ajánlanál harmadikul?

Eötvös fanyarul elmosolyodott:

– Nem kit, hanem mit.

– Vagyis?

– A pártokon kívül maradást.

– De már Tisza Kálmán körében vagyok.

– Annál kevésbé érdemes sokat latolgatnod a két vezér tekintélyét. Csak ők különböznek, pártjaik alig. Nem lepne meg, ha egyszer csak összeolvadnának.

– Én is látom a lehetőségét.

– Az meg több, mint eshetőség, hogy újabb liberális ivadékok is lépnek majd a nyomunkba. De azt gyanítom, gyakorlatukban az elveinkre már rá sem ismernénk.

– Látod, gyanakvó vagy... – mondta Jókait, ekkor már derűsebben.

– Legalább nem kell úgy érezned, hogy csak veled. Különben meg ne hidd, hogy túlzó igényeim volnának az emberek iránt. Realitásérzékekkel sosem egyezett Robespierre rögeszméje, hogy a polgártársaknak afféle sztoikus erkölcsbajnokoknak kell lenniük. Ilyen illúzióval várhatta a szabadság, egyenlőség, testvériség megvalósulását. Azt várhatta... egészen addig, míg vérszomjas eszmétársai le nem nyakazták.

– Talán két jelszó elég lett volna.

– Én már az első teljesülésével beérvén.

– A népiskolák ügyében nem vagy hajlandó megalkudni félmegoldással. Nagy általánosságban mégis honnan ez a lemondás?

– Azon a téren hatásköröm, befolyásom van. A társadalom egészére nincsen.
– Lehet... lesz a nemzetnek.
– Talán.
– S ha, ne adj' isten, mégsem? Hogyan képzeled a hazát az eljövendő korokban?

– Nem nyugodt révbe ért, hanem továbbra is vészes hullámokkal küzdő hajónak. Nem áltatom magam azzal, hogy akár az ókonzervatívok, akár a forradalmárok álmodta ígéret földjén fogunk kikötni. Beletörődésnek tűnik a végső intelem, amellyel Aiszkhülosz zárja az *Oltalomkeresőket*, de én egy hasonló szemléletű államhatósággal a népbolondító ígéretők ellenében bármikor készséggel kiegyezem: „A sok baj közül jobb a kisebb. A jogban következetesség legyen.” Ez a legtöbb, amit remélhetünk. Fényes kilátásokkal kecsegtető szírenhangokra nem hallgatók, eredjenek akár a Világosság századából, a tizennyolcadikból, akár nemzeti történelmünk századaiból.

– Kilátásainkról nem csak a kiegyezés előtt nem tudtuk, hogy melyik esetben lesznek fényesebbek: ha beadjuk a derekunkat, vagy ha nem. Ellenpróba híján azóta és ezután is csak találgathatjuk, hogy jól vagy rosszul döntöttünk-e. Ha úgy tetszik, én különbékét kötök. De lassan fölérünk a hegytetőre – tekintett körül Jókai. – Még megkérdezném tőled, hogy írhatok-e beszélgetésünkből egy interjút vagy novellát a *Hon* olvasóinak, biztosan érdekelné őket.

– Éppen kérni szerettelek volna, hogy ne tedd. Amiket elmondtam, nem kéréselt gondolatok, csak rögtönzések. Mielőtt nyilvánosság elé tárok egy gondolatot, mindig százszor is megforgatom a fejemben. Társalgásunkat tekintsd úgy, mint baráti csevegést!

– Sajnálom az elutasítást, de egyúttal köszönöm nyíltságodat. És ezzel el is köszönök.

– Várj csak, még annyit, hogy egy igen személyes közléssel megerősítem kölcsönös bizalmunkat. Semmit sem írnék ugyan másként, mint ahogy olvasható könyveimben. Nyugodni az anyaföldben mégis egykor megtagadott apám mellett szeretnék.

– Aki ókonzervatív volt, ugye... (Köszívű ember – mondta magában Jókai, s jólesően érezte, hogy tavalyi könyvével szépen sikerült búcsúznia a forradalmas időktől.)

– ...igen, és aulikus volt – borongott Eötvös. – Neveltetésemet mégis egy jakobinusra bízta, talán azért, hogy ne egyoldalúan tájékozódjam a világban. Pedig a szemellenzösséget a közvélekedés erénnyé szépíti eszmehűség néven. Az vesse rám az első követ, aki az elfogulatlan közszellemért nálam többet tudott tenni.

Jókai félrenézett. Megkövezni senki sem fog – gondolta. – Ünnepelnek, szoborba öntenek. De vajon követnek-e?

Csák Gyöngyi

Valahányszor

Lakásom központi helye az erkély.
Shakespeare óta nem volt hatékonyabb
és hatásosabb jelenet,
valahányszor itt állok, felidéződik
az intéshez fűződő,
fájdalommal vegyes szégyen,
az erkély foglya azóta is
az éjszakáé, talán álmoké vagyok,
a harmadik évezred korlátja mögül
hallgatom az éjszaka képébe
böfögő, szuszogó várost,
a falak mögött rejtezők
lélekzsugorodása már-már kitapintható,
mintha könnyörögne a veszíthető
és a kiszolgáltatott;
az utolsó kétségbe taszító
színházi óra óta először oszlik fel
és szivárog szét bennem
a tehetetlen szigor.

Kivet magából

Kivet magából a lét,
ajándékait alattomban
sorra visszalopja –
nem igaz, hogy nincs,
hogy nem maradt belül semmi,
csupán az ocsúdás lassúbb
a változó világ dolgaira,

valami bujkál a levegőben
valami folyton azt sugallja:
a haza nevű édenből
kilakoltatnak lassan.

Pérel Zsuzsa: Asta Nielsen, 1978 (falikárpit, gyapjú, pamut, selyem, toll, 80×65 cm, Kovács Gábor Gyűjtemény)

Kispolgárokat csináltak belőlünk a kommunisták

Martin Hanus beszélgetése Dušan Škvarnával a szlovák történelemről

Nem Ľudovít Štúr és nem a 19. század tehet arról, hogy a szlovákok egy része ellenséges a Nyugattal szemben, és Oroszországgal szimpatizál, mondja a történész, akivel arról beszélgettünk, hogy milyen történelmi események és gondolkodásbéli hagyományok okozták, hogy a szlovákok ennyire megosztottak, és nagyobb mértékben oroszbarátok, mint a környékbeli országok lakói.

MARTIN HANUS: *Szlovákia nagymértékben megosztott, ez a járványnak és az Ukrajnában zajló háborúnak egyaránt betudható. Kivételes állapot ez, vagy végig jellemző a modern szlovák történelemre, és igazából nincs ebben semmi különös?*

DUŠAN ŠKVARNÁ: Bevallom, kissé aggaszt ez az állapot, és aggódom a jövőt illetően. Együttal el kell mondani, hogy a modern történelemben az egész társadalom mindig változatos volt, és most is az, ideális egység sosem létezett. Úgy gondolom, hogy az elmúlt fél évszázadban a szlovák társadalom négy fázison ment keresztül: 1989-ben véget ért a kikényszerített egység, a kilencvenes években erős megosztottságot éltünk meg, majd 2000 után egy ideig úgy tűnt, hogy természetesen differenciálódunk. Körülbelül egy évtizede a negyedik fázisban vagyunk, a társadalmunk szétaprózódik, fragmentálódik, ezt nagyon egészségtelen és veszélyes jelenségnek tartom.

– *Kérem, próbálja ezt közelebbről elmagyarázni.*

– Jelenleg nálunk csak nagyon kevés integráló elem, érték és szimbólum működik. Túlsúlyban vannak a különféle, néha teljesen különböző vélemények, elképzelések, törekvések, melyek kölcsönösen tagadják *vagy/és* kizárják egymást. Látjuk, ahogy a nyilvános térben egészen a gyűlöletig erősödik az ingerültség, az eltérő vélemények lenézése. A vitából eltűnnek a tárgyilagos érvek a józan ész az üres vagy egészen primitív jelszavak tömkelegének áradatában. Eddig sosem féltettem a szlovák társadalom fejlődését, de jelenleg igen. Ugyanis van itt még egy ötödik lehetőség is, a felbomlás.

– *Attól fél, hogy polgárháború lesz?*

– Attól nem, arra a szlovák társadalom nincs mentálisan felkészítve. Inkább egy kedvezőtlen nemzetközi helyzet és negatív külső beavatkozás miatt aggódom.

– Tehát attól, hogy egy csoport kéri vagy üdvözlí egy külső hatalom beavatkozását a saját hatalmi ambíciói és elképzelései keresztülvitelének érdekében?

– Ez is egy lehetőség, de az is megtörténhet, hogy különböző csoportok különböző hatalmak beavatkozását fogják kérni. Persze, ma benne vagyunk a NATO-ban és az EU-ban, így ilyen körülmények között ez nem nagyon lehetséges. Egy fekete forgatókönyvről beszélek, abban az esetben, ha a jelenlegi nemzetközi rend Európában felbomlana.

– Amikor arról beszél, hogy szembenézőnk a fragmentálódás negyedik, egészségtelen fázisával, ez nem valami olyasmi, amit Szlovákföldön már a 19. században a modern nemzetté válás idején megéltünk?

– Azzal nehezen hasonlítható össze. Persze, a szlovák elit akkor még csak alakulóban volt, a vezényszót a nemzeti tudatú szlovákok adták meg, akik erősítették a szlovák nemzeti gondolatot és harcoltak is érte, ám köztük is voltak különbségek. Viszont a szlovák társadalom nagy része erről csak keveset tudott vagy közömbösen állt hozzá. A széles társadalmi tömegek sokkal inkább az adott rendszert tartották tiszteletben, nem pedig a szlovák elit útmutatásait, igazából egészen 1918-ig.

– Mely társadalmi törésvonalak vezethetők vissza a 19. század végére, amikor a modern szlovák identitás kialakult? Napjaink konfliktusaiból mi az, aminek az eredete 100 vagy 150 évre nyúlik vissza?

– A problémáink gyökerei a kétszáz évvel ezelőtti időszakra nyúlnak vissza, de a Csehszlovákia megalakulása utáni, száz évvel ezelőtti időszakra is. És persze sokszor azok a jelenségek is mérvadók, melyek 1948 után, a szocializmus hatalomra kerülése után történtek, és hozzá még itt van az elmúlt harmincöt év fejlődése is.

– Kezdjük a 19. századdal.

– A 18. és 19. század fordulóján két kulcsfontosságú változás ment végbe. Egyrészt egész Európa gondolkodását az a felvilágosodás határozta meg, melyben a szabadság és emberi egyenjogúság eszméi domináltak. Egyúttal ebbe a folyamatba a modern nacionalizmus is belelépett, és a felvilágosodáshoz hasonlóan megkérdőjelezte – szinte felforgatta a régi struktúrákat –, és elhozta az állam teljesen új felfogását. Az állam többé már nem a dinasztia állama volt, hanem a nemzeté. A gondolkodásnak alá kellett magát rendelnie a nemzeti elvnek. Ezek a trendek persze a Magyar Királyságba is eljutottak. Az akkori nemesi elit, mely részese volt a hatalomnak, és széles propaganda lehetőségei is voltak, elkezdte kifejleszteni azt a tézist, miszerint a történelmi Magyarország a magyarok állama. A soknemzetiségű történelmi Magyarországot így eszmeileg és a törvények szintjén is a magyarok államává kezdték alakítani, a Magyar Királyság egész örökségét és megvédését is a magyarokkal kapcsolták össze. Csak a németek részesedését ismerték el ebben, és csak a horvátokat fogadták el történelmi nemzetnek, a szlovákok üres kézzel távoztak. Eszerint a narratíva szerint a szlovákok alá voltak vetve a magyaroknak, és csak passzív résztvevői

voltak a történelemnek. Végül is valami hasonlót fejtett ki Friedrich Engels, aki szerint a kis nemzetek csak terhére voltak a fejlődésnek, és emiatt gyorsan asszimilálni kellett őket. E koncepció szerint a szlovákoknak nincs történelmük, történelem nélküliek, sosem volt nemességük, és csak plebejus etnikumot alkotnak. Fontos, hogy a szlovák oldal is átveszi ezt a koncepciót, abban változtatban, hogy a magyarok évszázadokon keresztül elnyomták a szlovákokat.

– *A nemzeti érzésű szlovákok miért nem álltak ennek egyértelműen ellen, és helyette miért vették át a magyar sémát egy kiegészített értelemben?*

– Egyrészt azért, mert ezt hallgatták mindig, ez volt a diskurzus fő hangneme. Részükről ez egyfajta ellenállás is volt. Mindenesetre a 19. század harmincas éveitől látjuk, hogy a szlovák oldalon kezdenek megjelenni a plebejus jellegről, a történelemnélküliségről és az ezeréves elnyomásról szóló vélemények.

– *Ez volt a fő hangnem, amelyet a nemzeti tudatú szlovákok használtak?*

– Ez volt az egyik fő irány, de a 19. század során, egészen Csehszlovákia megalakulásáig más vélemények szintén megjelentek. Csak Ľudovít Štúr esetében öt különböző hozzáállást találtam a történelmi Magyarországhoz. Ezek időben változtak. Az a vonal is erős volt, mely szerint a szlovákok ugyanolyan jó magyarországi hazafiak, mint a magyarok. Ők is harcoltak a Magyar Királyságért, és azonos jogok illetik meg őket, mint a magyarokat. Šafárik pedig azzal jött, hogy a Nagymorva Birodalom bukása óta a szlovákok évszázadokon át aludtak.

– *Hogyan befolyásolta ezeket a gondolkodási irányokat Csehszlovákia megalakulása?*

– Épp az volt a probléma, hogy szükségből erényt csináltak. A cseh propaganda és tanárok segítségével az az értelmezés erősödött meg, mely szerint a történelmi Magyarország ezer évig a szlovákok ellensége volt, a magyarok végig elnyomták őket. Még az én generációm is ezt tanulta az iskolában.

– *De nem úgy volt, hogy a szlovák társadalom valóban plebejus jellegű volt?*

– Ez idővel alakult így. Még a 19. század húszas és harmincas éveiben is előfordult, hogy a területünkön élő vagyonos nemesség használta a szlovák nyelvet, némelyik tagja bekapcsolódott a szlovák nemzeti mozgalomba. Ezután jöttek el a hatvanas évek, amikor fellobbant a remény, hogy létrehozzák a „felső-magyarországi szláv kerületet”...

– *...tehát bizonyos típusú autonómiát, saját országgyűléssel, bíróságokkal, közigazgatással, iskolákkal.*

– Igen, a memorandumi gyűlésen Turócszentmártonban több helyi vagyonos nemes is jelen volt, mások pedig szintén támogatták a szlovák ambíciókat. De ezek a remények kialudtak a hetvenes évek elején, egy évtizeddel később írta meg Svetozár Hurban Vajanský *Suchá ratolesť* (Száraz hajtás) című regényét arról a nemességről, mely már teljesen elnemzetietlenedett.

– *A szlovák nemzet memoranduma (1861) a szlovák autonómia gondolatával egy nagyszerű elképzelés volt, melyet a politikai őstehetség Štefan Marko Daxner vetett papírra. Ez azután mind meghiúsult, jött a kiábrándulás és az apátia, a nemesség*

elnemzetietlenedése. Ön azt állítja, hogy a szlovák nemzeti tudat deformálásában részt vettek csehszlovák ideológusok is, de nem épp az első csehszlovák köztársaság volt az, mely végre lehetővé tette Szlovákia felemelkedését?

– Ez csak abban az értelemben érvényes, ahogy beszéltem róla: a szlovák tudat az első köztársaság idején még plebejusabbá vált, majd utána jött a szocializmus, melynek idejében ez a kép még jobban megerősödött. Vladimír Mináč bemutatta a szlovák plebejusság egy finomított változatát, de ő is a deformált nézetet ismételte: a szlovákok kettős elnyomásáról. Már nem csupán az „ezeréves elnyomással” néztek szembe, hanem a társadalmi kizsákmányolással is. A történelem teljes elrondításáról volt szó, s ebben néhány kivételtől eltekintve – Nagymorva Birodalom vagy a bányászat hagyománya – nem volt mire támaszkodni, vagy amire a szlovákok büszkék lehettek volna. Majd eljött az 1989-es év, amikor a gyökereitől megfosztott szlovák társadalom teljesen új kihívásokkal nézett szembe. Azok a politikusok, akik felelősséggel tartoztak volna a hibák kijavításáért, nem voltak felkészülve az új szerepre.

– Milyen értelemben?

– Ha az ember „mentálisan plebejus”, akkor azt engedhet meg magának, amit akar, nincs erkölcsi kötelezettsége, sem magasabb igényei. Sem magával, sem másokkal szemben. Óriási vagyont privatizáltak, melyet épp efféle, felelősségtudat nélküli emberek szereztek meg, akik a nyilvános kommunikációt is erősen befolyásolták. Ez visszatükröződött a hivatalok és más intézmények működésében is.

– Ön szerint eredetileg nem voltunk plebejus nemzet, de fokozatosan azzá váltunk azáltal is, hogy elhittük, hogy az vagyunk?

– Pontosan, azzá váltunk fokozatosan. Ján Hučka professzor kutatásai szerint még a 19. század közepén is a nemzeti tudatú szlovákok 20 százaléka nemesi származású volt. Igaz, kisebb földesurakról volt szó, a középnemesség tagjai csak kivételesen és szórványosan jelentek meg a nemzeti tudatú szlovákok sorában. A magyarosítás érzéketlensége – szinte cinizmusa – idővel erősödött, de itt már igazából 19. századi jelenségről beszélünk. Korábban hosszú évszázadokon keresztül a társadalomnak más volt a berendezkedése, a nemzetiségi problémák csak lokális szinten nyilvánultak meg, ott is csak nagyon ritkán és főleg a városokban. És nem kísérték őket ideológiai koncepciók. Érdekes viszont, hogy a konfliktusokban leginkább a szlovákok és a németek álltak szemben egymással, olykor a magyarok és a németek vagy esetleg a szlovákok és a magyarok közösen a németekkel szemben. Ennek első példája volt egy viszály Zsolnán, ezt a települést 1312-ben emelték városi rangra, amikor a németek megalapították. A zsolnai szlovákok már 1381-ben a királyhoz fordultak azzal a kéréssel, hogy kapjanak azonos jogokat, mint a németek. Ez azt mutatja, hogy néhány évtized alatt a szlovákok létszáma és befolyása annyira megnőtt, hogy elég bátorságuk volt a királyhoz folyamodni. Hasonló szlovák vitalitást más városok is mutattak, köztük a bányavárosok is. A 15. századtól a 17. századig a szlovákok a magyarokkal együtt követelték jogaikat a németekkel szemben

Besztercebányán és Körmöcbányán. És hasonló ügyek játszódtak le Nagyszombatban, Selmecebányán, Korponán, Bártfán, Eperjesen.

– *Tehát a szlovákok plebejus identitása csak a nacionalizmus és a magyarosítás kezdete után gyökeresedett meg?*

– Pontosabban a nacionalizmus kezdete után és a magyarosítás következtében. Itt persze különbséget kellene tennünk a magyarosítás és a magyarosodás között. A magyarosodás természetes folyamat volt. Például a szomszédos Magyarországon található Pest vármegyében a 19. század harmincas éveiben körülbelül 180 faluból 60 volt tiszta vagy részben szlovák falu. Hetven évvel később már csak a töredékük maradt meg. A magyarosítás viszont különböző eszközökkel kikényszerített és a szlovákokra rákényszerített jelenség volt, vagyis nemzeti elnyomásról volt szó. Így, ahogy gyengült a szlovák etnikai tér, a szlovák elit egy része a magyarosításra adott válaszként kezdte hangoztatni a szlovákok plebejusságáról és történelemnélküliségéről szóló mítoszt. Az elit másik része ezt elutasította, de mindkettő kitartóan hangoztatta az egyenjogúság szükségességét Magyarországon.

– *Lehet-e az is probléma, hogy a modern kor kezdete előtt a szlovákok a történelem anonimitásában éltek, és olyan személyiségek, mint Bél Mátyás vagy Hadik András, akikhez a magyarok büszkén kötődnek, nem élveznek Szlovákiában különösebb tiszteletet, és sok szlovák nem is tud róluk?*

– Az anonimitáshoz még annyit, hogy évszázadokon keresztül nem volt szükség nemzeti politikára. Ismét ugyanannál a problémánál vagyunk, amiről már beszéltünk. A történelmi személyiségek kisajátításának hagyománya nagyon szelektív volt. Hurban azért jelölte meg Béli magyarónnak, mert nem írt szlovákul. Hurban generációja eléggé ellentmondásos volt ebben, több olyan nagy személyiség a szlovák panteonba való beemelését is elutasították, akik nem feleltek meg a védekezési koncepciójuknak. Ez a generáció a szlovákságról alkotott elképzelését a saját korából átvezette a premodern időkbe, de akkor még a gondolkodásnak teljesen más mentális kerete volt. Természetesen Bél és más fontos személyiségek is tudtak szlovákul, a nemesség főleg evangélikus környezetben támogatta a szlovák könyveket, de meghatározó értékük a hungarus patriotizmus maradt, a magyar rendi nemzet tagjainak érezték magukat, az pedig, hogy valaki szlovák vagy magyar, csak másodlagos volt számukra.

– *Itt jutunk el a történelmünk másik polarizációs törésvonalához, a katolikusokhoz és evangélikusokhoz. A reformáció időszakától nagyon sok evangélikus élt nálunk, sőt, néhány évtizedig a társadalom többségét alkották...*

– Ez így van, a Pozsony és Nagyszombat környéke és a katolikus püspöki székhelyek kivételével az evangélikus területek alkották a többséget Szlovákia mai területén, tehát valóban érvényes az, hogy a 17. század első felében itt az evangélikusok éltek többségben.

– *Miért csökkent fokozatosan a számuk, a 20. század első felében már 10 százalék alá?*

– Először a rendi felkelések voltak kulcsfontosságúak, ezek során gyakran a protestánsok lázadtak fel a katolikus Habsburgok ellen. Nálunk nem úgy volt,

mint Csehországban, ahol a protestánsok megsemmisítő vereséget szenvedtek el Fehérhegyen, azután ott teljes mértékben a Habsburgok és a rekatolizáció érvényesült. A felkelések a Magyar Királyságban az uralkodó és a nemesség közötti kompromisszummal végződtek. Ugyanakkor igaz, hogy az egyes felkelések után az evangélikusok aránya fokozatosan csökkent, sok nemes spekulatív okoknál fogva inkább jó kapcsolatot szeretett volna ápolni az uralkodóval, így Szlovákia mai területe fokozatosan bizonyos mértékig rekatolizálódott. A 19. században az evangélikusok még mindig a társadalom legalább negyedét alkották. Csehszlovákia megalakulása után az evangélikusok részaránya ismét csökkent, mert jelentős részük déli területeken maradt, más államokban. Mi több az evangélikusok jobban szekularizálódtak, mint a katolikusok, ez főleg a szocialista diktatúra idején mutatkozott meg a további csökkenéssel.

– *A 19. században arányaiban több evangélikus képviseltette magát a nemzeti tudatú szlovákok között, utána viszont az első csehszlovák köztársasági demokráciájában a katolikusok vették át a nemzeti ügyet, élükön Andrej Hlinkával. Tehát miért történt az, hogy később az evangélikusok visszavonultak, akik a kisebbségi helyzetük ellenére a 19. században a szlovák nacionalizmus zászlóhordozói voltak?*

– Ez nemcsak minket érintett, hanem a magyarokat és a németeket is. A 19. században a nemzeti aktivizmus sokkal inkább a protestáns környezettel kapcsolódott össze. A katolikus egyház univerzális volt, a latint használta, míg az evangélikus egyházban a nemzeti nyelvek érvényesültek, és struktúrájában nagy szerepet játszottak a világi elvek és a demokratikus felépítés. Azt mondhatjuk, hogy amíg az evangélikusok világiasabbak és praktikusabbak voltak, a katolikusok izoláltabbak voltak a világi befolyástól és innovációktól.

– *De később miért vették át a vezető szerepet a katolikusok a szlovák nemzeti mozgalomban, és miért gyengültek meg ennyire az evangélikusok? Nem az volt az oka ennek, hogy az első köztársaság idején az új, demokratikus viszonyok között a fő szerepet a tömegesség játszotta, tehát a katolikusok adták a hangnemet, akik sokkal többen voltak, mint az evangélikusok?*

– Ez a tendencia már korábban elkezdődött, még a 19. század kilencvenes éveinek elején. Magyarország országgyűlése akkor fogadta el az egyházpolitikai törvényeket. Ettől fogva az államnak kellett vezetnie az anyakönyveket, természetesen magyar nyelven, a házasságkötés csak az állami hivatalban volt érvényes, már nem volt elegendő csak az egyházi szertartás. Látszatra ez nagyon progresszív volt, a Lajtán túl például ezt nem követelték meg. Azonban emögött az az igyekezet bújt meg, mely el szeretne volna érni az államhatalom és a magyar nyelv befolyásának szélesítését. Emiatt ezek ellen az újdonságok ellen nemcsak a Szlovák Nemzeti Párt tüntetett, hanem a magyar Néppártban is népgyűléseket szerveztek a katolikusok. A katolikus többség mentalitása tehát elkezdett változni és egyre nagyobb szerepet játszani.

– *Nem volt ebben nagy hatása XIII. Leó pápa a Rerum Novarum című 19. század végi enciklikájának is, amelyben a katolikusokat aktivitásra szólította fel?*

– Nemcsak hogy nagy hatással volt, hanem mondhatjuk, hogy a Rerum Novarumnak döntő hatása volt a katolikusok magatartásának megváltozására.

A szekularizáló liberális politika elleni védekezést a németországi példa is erősítette, ahol Bismarck idejében a nagy Kulturkampf játszódott le. Még a 19. század hatvanas éveiben, amikor Cirill és Metód Nagymorva Birodalomba való bejövetelének 1000. évfordulóját ünnepelték, egy nagyon aktív pap, Štefan Hýroš tevékenykedett Liptóban, aki a memorandumi gyűlésnek Turócszentmártonban is résztvevője volt. Ebben az időben Hýrošt még kritizálták más papok, amiért világi dolgokkal foglalkozik. Azt hangoztatták, hogy nem az a katolikus papok feladata, hogy a világi, nemzeti témákkal foglalkozzanak, hanem az Istent kell szolgálniuk és a lelkeket megmenteni. Azóta sok minden megváltozott. Az oszt-rák-magyar kiegyezés után a katolikus egyház olyan püspököket nevezett ki, akik nem tudtak szlovákul, ez sok papot elbizonytalanított, de csendben maradtak. Azonban a kilencvenes évektől már olyan csoportok formálódtak katolikus lelkészekből, akik a dolgokat másképp látták. A nacionalizmus sokkal lassabban hatolt be a katolikus egyházba, de ebben az évtizedben már észrevehető volt. Az első csehszlovák köztársaság idején fejlődött csak ki teljes mértékben a lelkészek között.

– A 19. század első évtizedeiben még nagy viszály volt a katolikusok és az evangélikusok között, amiért a katolikusok a nyugat-szlovákiai nyelvjárásokból eredő Bernolák-féle nyelvet használták, míg az evangélikusok a bibliai cseh nyelvet preferálták. Végül megjelent Ľudovít Štúr, aki elfordult Kollártól és Bernoláktól is, és nemcsak a szlovák irodalmi nyelvet alkotta meg, de túllépett a nemzeti kérdés konfesszionális megosztottságán is. Nem Štúr volt az a jelentős alak, aki más érdeme mellett túllépett a vallási megosztottságon is?

– Ezt nem így mondanám, mert elsősorban nem vallási, hanem nemzeti problémáról volt szó.

– De ugyanakkor létrehozta az új mentális egységet a katolikusok és evangélikusok között.

– Ez igaz. A magyarok, németek és románok is több felekezethez tartoztak, de a szlovák különlegesség abban rejlett, hogy a felekezeti megosztottság megegyezett a két irodalmi nyelv dualitásával, és abban, hogy a Kollár-féle elképzelés, amely szerint mi egy nemzetet, törzset alkotunk a csehekkel, nagyon erős volt az evangélikus környezetben. Štúr és követőinek nagysága abban rejlett, hogy tudatosították, így nem lehet tovább működni, mert felbomlik a szlovák nemzeti identitás. Štúr nagyon sokat kockáztatott, amikor megalkotta a harmadik irodalmi nyelvet. Egyáltalán nem volt biztos, hogy sikerül, de tevékenységének köszönhetően a nemzeti tudatú szlovákok ezt a harmadik nyelvet fokozatosan elfogadták. Vagyis nem csak a nyelvről volt szó, Štúr részletesen kidolgozta, hogy mit is tartalmazzon az önálló szlovák lét. Bernolák és követői is elfogadták ezt az önállóságot, de csak szerény tartalommal töltötték meg. Štúr meghatározta, milyen követelményeket kell teljesítenie a modern szlovák nemzetnek a nyelvtől kezdve a kultúráján és a területéhez fűződő viszonyon át egészen a politikai kérdésekig és az államiságig. Štúr és követői ezen követelmények teljesítésének útját is a legszemléletesebben mutatták meg, ami 1848–49-ben csúcsosodott ki. Ez alatt a két év alatt több tucat különböző kérvény és folyamodvány

született, közülük több eljutott Bécsbe az uralkodói udvarig. Voltak köztük olyanok is, melyek egyenesen a Magyar Királyságtól való különválasztást követelték. A magyar politikusok többek között ezért is voltak először óvatosak a szlovákokkal szemben. Beszélhetett Hurban a hungarus hazafiságról, de nem hittek neki.

– *Ebben az időben szó volt például önálló, autonóm szlovák fejedelemségről is. De miért nem tartotta be ígéreteit Ferenc József császár? Gyengének vélte a szlovák nemzeti mozgalmat vagy valamifajta opportunizmus állt emögött?*

– Tény, hogy a szerbek 1849-ben elérték a Vajdaság autonómiáját a Magyar Királyságon belül, és a románok is autonómiára törekedtek, de a szlovákoknak ez nem sikerült. A Magyar Királyság létezése attól függött, hogy Szlovákia mai területét elválasztják-e tőle, mert ha ez így történt volna, akkor a történelmi Magyarország igazából megszűnt volna létezni. A magyarországi nemesség több áramlathoz tartozott, közülük a legkonzervatívabb toleránsabb volt a szlovák kérdéssel szemben, míg a Kossuth-féle irányzat radikális volt. De Ferenc József számára nem a lutheránus Štúr volt partner, aki Prágában a barikádokon állt, hanem a magyarországi grófok.

– *Tehát a császár nem is nemzeti, hanem rendi problémát látott maga előtt?*

– Nagyjából igen. Ferenc József szövetségese a régi arisztokrácia volt, Bécsben csak azt ígérték a szlovákoknak, hogy várjatok, amíg béke lesz. 1849 augusztusában bekövetkezett a magyarországi honvédsereg veresége. Ezután a szlovák delegációk Bécsben kérték a Magyar Királyságtól való elválasztást és a szlovák koronaország létrehozását. Bécsben ekkor konferencia zajlott, melyen részt vettek befolyásos arisztokraták, generálisok, miniszterek, akik a monarchia jövőjéről hoztak döntéseket. Szlovákiát mint különálló területet nem hozták létre, amit Štúr nehezen viselt. *A szlávok és a jövő világa* (Slovanstvo svet budúcnosti) című műve igazából reakció volt erre a frusztráltságra. Áru-lásként élte meg ezt, és így a Monarchia már csak egy olyan államalakulattá vált számára, melynek nincs perspektívája, s ebben igaza is volt. Ferenc József bevezette a neoabszolutizmust és központosította az államot, amivel igazából az összes nemzetet elárulta. A forradalom után rövid ideig nyolc szlovák vagy részben szlovák gimnázium működött, és megyei szinten a hivatalokban bevezették a szlovák nyelvet. Azonban ezt nemsokára Bécs korlátozta, és elkezdték bevezetni a német nyelvet. A szlovák gimnáziumok száma is fokozatosan csökkent, a forradalom eredményei szertefoszlottak.

– *E kiábrándultság kapcsán, melyet a nemzeti tudatú szlovákjaink éreztek, jutunk el Szlovákia és Oroszország témájához. Végül is az Oroszországhoz fűződő kapcsolat manapság nagyon megosztó tényező Szlovákiában. Közismert, hogy Štúr A szlávok és a jövő világa (Slovanstvo a svet budúcnosti) című művét élete alkonyán német nyelven írta meg, később kiadták oroszul, de nálunk csak a kommunizmus bukása után jelent meg, tehát Štúr generációja nem olvashatta. De milyen mértékig ismerték követői Štúr ruszofil gondolkodásmódját, aki a forradalom okozta csalódottság következtében elvetette Bécset,*

a történelmi Magyarországot, és a jövőt az Oroszországgal való kapcsolatban látta? Hatással volt ez az akkori értelmiségiekre?

– Úgy gondolom, hogy Hurban erről biztosan tudott, mert közeli barátok voltak. Ján Kalinčiak is sejtett valamit, mert ő is Modorban tevékenykedett. De a Štúr Szlávuságról szóló könyvéről további információk nem jutottak el. Csak 1867-ben jelentette meg egy kiadó Moszkvában kicsi példányszámban.

– *Eljuthatott a könyv valahogy a szlovákokhoz, és lehetett még valamilyen hatása?*

– Lehetséges, hogy František Palacký vagy valaki a három turócszenmártoni közül, akik akkoriban az össz-szláv kongresszuson voltak Moszkvában, hazahozta magával, de erről semmi közelebbit nem tudunk.

– *Tehát nem beszélhetünk Štúrról mint a ruszofil hagyomány szlovákiai alapítójáról?*

– Štúr ruszofil volt, a szláv kölcsönösség híve, ám ebben nem volt semmi különös. Ez az ideológia jelen volt az összes szláv nemzetnél. A törést az jelentette, amikor Štúr pánszlávvá vált, tehát amellett a vélemény mellett állt ki, hogy az összes szláv egy államban egyesüljön. Ezzel sok szempontból megtagadta addigi munkásságát. Egyszer csak azt állította, hogy használhatjuk a nemzeti nyelveket, de csak korlátozott mértékben, szerinte az oroszoknak kellett volna a központi nyelvnek lennie. Erősen kritizálta a katolicizmust és a protestantizmust is, az a vallás, mely kifejezi a szláv lelket számára a pravoszlávia volt. De mint mondtam, ez a fordulópont Štúr gondolkodásában nem befolyásolta a kortársait, mivel a *A szlávság és a jövő világa* 1867-ig nem jelent meg, és Štúr nem sokkal később meghalt.

– *Ki juttatta érvényre nálunk a politikai ruszofíliát? Mai nyelvezettel azt kérdezhetnénk, hogy ki volt a legnagyobb oroszpárti influenszerünk?*

– A 19. században igazából senki, persze sok híve volt az szláv kölcsönösségnek, de ez egy kulturális koncepció volt. A pánszlávizmusnak, mint politikai koncepciónak, amit Štúr is vallott, itt nem volt komoly bázisa. Ennek kapcsán a 20. század elején történt valami új, amikor már öt politikai irányzatunk volt. Itt voltak a szociáldemokraták, akik számára a cári Oroszország egy autokratikus és elmaradott állam volt, a liberális „hlaszisták” számára pedig Oroszország egy fejletlen ország volt, melyet modernizálni kell. A harmadik irányt az agráriusok képviselték. Milan Hodža egy pragmatikus politikus volt, elfogadta Oroszországot mint nagyhatalmat, de főleg Bécsre koncentrált. Az agráriusok hazai talajon akarták megoldani a szlovák kérdést, miközben Hodža hitt a monarchia federalizálásában. A negyedik irányzatot a katolikus néppártiak adták, akiknek a pravoszlávia nem mondott sokat, azon kívül pedig látták, hogy mi történt a lengyelekkel Oroszországban, tehát Moszkva számukra sem volt attraktív, sőt ellenkezőleg. Erősen ruszofil így csak egy irányzat volt, a turócszenmártoni centrum, mely Svetozár Hurban Vajanský köré összpontosult. Igaz, ő nem ki-mondottan pánszláv volt, ám arról lemondott, hogy a szlovák kérdést az Osztrák-Magyar Monarchián belül meg lehet oldani.

– Miben hitt Vajanský?

– Oroszország a 19. században az Oszmán Birodalommal háborúzott, miközben a délszlávokat támogatta a Balkánon, hogy elnyerjék önállóságukat az oszmánoktól. Vajanský úgy vélekedett, és ez bizonyos fokig helyes következtetés volt, hogy Európában előbb vagy utóbb nagy konfliktusra kerül sor. Hitt abban, hogy miként Oroszország segítette a déli szlávokat oszmánok elleni harcukban, úgy fog segíteni a nyugati szlávoknak, tehát nekünk is. Mint tudjuk, a háborúra végül sor került, de függetlenségünk elnyerésében nem Oroszország segített, hanem a nyugati államok.

– Tudjuk, hogy Štúr követői között léteztek Oroszországgal szemben szkeptikus és kritikus személyek is. Samo Chalupka például a lengyelek oldalán harcolt az Oroszország elleni felkelésben.

– Igen, Chalupka a lengyel felkelésben megsérült, és végül is ez az oka annak, hogy ismert tény a részvétele. A fiatal Štúr-követők a 19. század harmincas éveiben lengyelbarátok voltak, és erősen Napóleon pártiak is, mivel Napóleon azt deklarálta, hogy a nemzet nevében uralkodik, és ez imponált nekik.

– Volt egyáltalán Ľudovít Štúr valaha is Oroszországban?

– Nem volt. A szlovák értelmiségiek a 19. század hetvenes éveitől kezdtek Oroszországba utazni, amikor az osztrák–magyar kiegyezés után megromlott nálunk a politikai helyzet.

– Ľudovít Štúr cseh generációs kortársa volt Karel Havlíček Borovský. Ő az oroszországi tartózkodásáról a következőket írta: „Elmentem Oroszországba mint egy szláv és visszajöttem, mint egy cseh. Ez a szegénység, a nyomorúság, a részegeskedés, valamint a szegénységről, a nyomorúságról és a részegeskedésről szóló hosszú irodalmi művek országa.” Meghatározó volt-e Havlíček tanúságtétele, és elmondható, hogy ez temette el a cseh ruszofiliát?

– Az igaz, hogy Csehországban is létezett egy ruszofil irányzat, de a cseh nemzeti társadalom a 19. század negyvenes éveiben már annyira erős volt, hogy önmegvalósításának terét Ausztrián belül kereste. Ezt hívjuk ausztroszlávizmusként. Havlíček Borovský csupán kinyilvánította ezt a tendenciát.

– Svetozár Hurban Vajanský és fia, Vladimír Hurban ruszofiliája közötti kontraszt is érdekes. Vladimír az első világháború előtt és alatt Oroszországban élt, de idővel elfordult apja koncepciójától és Masarykhoz csatlakozott. A második világháború alatt még csehszlovák nagykövetként is szolgált az USA-ban. Mit gondol Ön azokról a tanúvallomásokról, melyek szerint halála előtt, 1916-ban az öreg Vajanský engedett a keletről jövő megváltásról szóló várakozásaiból és esélyt adott Masaryknak?

– Vajanský esetében a kiindulópont az Oroszországhoz fűződő kapcsolata volt. Amikor az első világháború előtt a cári Oroszország közeledni kezdett a nyugati államokhoz, Franciaországhoz és Nagy-Britanniához, akkor változott meg Vajanský retorikája is. A cikkeiben már kevésbé bírálta a Nyugatot, hanyatlását. Az angol és francia kultúrát is jobb színekben festette le. Talán azt tudatosította, hogy onnan is várható valamiféle segítség. Szintén igaz, hogy az orosz hadsereg az első világháború idején nem tüntette ki magát túlságosan. Mindjárt a háború

kirobbanása után behatoltak Galíciába, és egészen mai Szlovákia északkeleti részéig jutottak. Vajanský bizonyosan azzal számolt, hogy tovább küzdik magukat, de ez nem történt meg. 1915-ben az oroszok visszavonultak, és ezután háborús erőfeszítésük már hanyatlott. Ezek lehettek Vajanský esetleges irányváltásának az okai.

– A szlovákság körében kimondottan orospártinak a késői Štúr számított, akinek az 1848–49-es forradalom eredményei csalódást okoztak. A 19–20. század fordulóján Svetozár Hurban Vajanský volt erősen ruszofil. Tény azonban, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiából nem az oroszok váltottak ki minket, hanem a csehek a nyugati hatalmak beleegyezésével, élükön a Woodrow Wilson vezetése alatt álló USA-val. Milyen volt hát a szlovák elit későbbi hozzáállása Oroszországhoz?

– A két világháború közötti időszakban a Szovjetunió magát a nemzetközi rendszer szélére sodorta. Szlovákiában a kommunistákon és némely baloldali értelmiségieken kívül senki nem nézett fel Oroszországra. A Szlovák Állam létezése alatt volt egy rövid epizódja a jó kapcsolatoknak, amikor a németek és szovjetek szövetségesek voltak a Molotov–Ribbentrop-paktum eredményeképpen. Később azonban a Szovjetunió a Hlinka Szlovák Néppárt rezsimjének elsőszámú ellenségévé vált. A kapcsolat töréspontja 1945-ben és 1948-ban következett be. Csak a kommunisták hatalomra kerülésével kezdtek felülről kikényszeríteni a Szovjetunióval való szövetséget. Ehhez kapcsolódott az szláv kölcsönösség propagálása és a Štúrról alkotott nézet visszamenőleges újraértékelése.

– A kommunista rendszer idején tehát az addigi történelmet újraértékelték azt sugallva, hogy igazából mindig is ruszofil beállítottságúak voltunk.

– Pontosan így, ez egy manipuláció volt.

– Ez így történt más kommunista államokban is. De miért van az, hogy Oroszország iránti szimpátiáról szóló összes jelenlegi kutatásban épp a szlovákok azok, akik a többi posztkommunista szláv állam közül ennyire kitűnnek? Ezt látjuk a hozzánk legközelebb álló csehek ellentétes véleményén is, akik nyíltan kinyilvánítják, hogy nem értik a szlovákok Oroszország iránti bűvöletét, illetve azt, hogy Oroszország ennyire a szlovákok gyengéje.

– Szerintem ez összefügg Szlovákia elkéssett modernizációjával. A cseh tartományok még a 19. században a gazdaság természetes piaci feltételei között modernizálódtak, iparosodtak és urbanizálódtak. Akkor alakult ki ott a gyár-
ipar, kiépült az infrastruktúra, és a 19. század hatvanas és hetvenes éveiben már a cseh politika határozta meg az egész cseh etnikai teret. Már ebben az időszakban felnőtt az erős cseh polgárság, erősödött a cseh kultúra és a cseh hivatalnoki réteg is. Ez akkor Szlovákián mind hiányzott. A 20. század második felében, amikor Csehszlovákiában a kommunisták uralkodtak, Csehszlovákia modernizációját már csak finomhangolták. Az is fontos, hogy Cseh- és Morvaország modernizációja a 19. század végén és 20. század elején párhuzamosan zajlott az emberi és polgári jogok szélesítésével. Szlovákia mai területén ez teljesen másképp volt.

– *Hogyan?*

– Annak ellenére, hogy Szlovákia mai területén mindenfélét kiépítettek már az Osztrák–Magyar Monarchia, az első csehszlovák köztársaság, illetve a szlovák állam idején, a modernizáció lényeges része, tehát az ipar, az infrastruktúra kiépítése, a lakosság vidékről városokba költözése és hasonlóak nálunk csak a 20. század ötvenes és hetvenes éve között, a kommunizmus alatt következett be. Tehát a jólét érzését, egyes nemzetek, a cseheket is beleértve, a relatív politikai és gazdasági szabadság idején élték meg, miközben a szlovákok csak a kommunizmus alatt. Azokról a kommunistákról van szó, akiket csak a Szovjetunió tartott hatalomban, s ez leginkább 1968 augusztusa után vált nyilvánvalóvá.

– *Ez a szentimentalitás mai napig jelen van a hétköznapi emberek mélyebb sóhajaiban, amikor arról van szó, hogy a kommunisták építették az utakat, kórházakat és a modern élet más attribútumait... Mintha ugyanilyen utak és kórházak nem lennének Ausztriában vagy máshol Nyugaton.*

– Persze, egy dolog a szocialista modernizáció. De ezzel függ össze egy másik tényező is. Mintha a szlovákok elfelejtették volna, ebben a kommunista rendszer biztosította relatív jólétében, hogy mi mindent vett el tőlük ez a rendszer.

– *Mire gondolsz?*

– A vidéki kollektivizálás által a kommunista rendszer tönkretette a szlovákok lelkét. A kollektivizálás nálunk annyira brutálisan történt, hogy a falu és a városokba költöző falusiak egészséges identitása teljesen eltűnt. Merem azt mondani, hogy a mai szlovák falvak Európa legvárosiasabb falvai.

– *Tehát Ön arról beszél, hogy a földek kollektivizálásával a kommunisták minket, szlovákokat elszakítottak gyökereinktől?*

– Igen, hasonlítsa ezt össze Ausztriával. Az ő vidékük nem esett át a kollektivizáláson, így a falu természetes modernizációját élték meg. Valaha egy osztrák faluban mondjuk száz gazda élt. Azok, akik nem bírták a versenyt, vagy a gyerekeik már nem akartak a földeken dolgozni, azok elmentek a városokba és a saját földjüket eladták vagy bérbe adták. Fokozatosan tehát kialakult az a helyzet, hogy a faluban három-négy gazda él, de ők az egész faluhoz tartozó területet megművelik, és a falusi közösség megtartotta hagyományait. A kollektivizálás nálunk mérhetetlen károkat okozott.

– *Ön azt mondta, hogy a szlovák falvak a legvárosiasabbak Európában. Mit gondol Juraj Buzalka antropológus tézisééről, aki szerint mi, szlovákok „posztparasztok” vagyunk?*

– Talán azt akarta ezzel kifejezni, hogy az eredetileg falusi ember Szlovákia szocialista modernizációja során átköltözött a városba, és ott nem asszimilálódott eléggé. De az is fontos volt, hogy ez az eredetileg falusi ember mit talált abban a városban. Ivan Čičmanec szlovák irodalomtörténész, aki 1969-ben emigrált Norvégiaába, a szocializmust egyszer kispolgári rendszernek jelölte meg.

– *Mit kell ezen értenünk?*

– A kommunisták először meg akarták teremteni az „új embert”. Ez a cél évről évre egyre jobban szertefoszlott. Mivel azonban nőtt az életszínvonal, létrejött a szocialista „konzumember”.

– *Nem lehet, hogy abban is rejlik a probléma, hogy a szlovák falu kollektívizálás általi tönkretétele mellett az emberek nem váltak nyugati értelemben igazi városi társadalommá miután a városokba költöztek?*

– Sokan közülük nem váltak igazi polgárokká, csak kispolgárokká. Az ilyen kispolgár megelégedetten élt otthona négy fala között, ahol a szabadidejét a hobbijának szentelhette. Néha kiszaladt a kertbe, futballmeccsre vagy az erdőbe, attól függően, ki mit preferált. És mindenhez alkalmazkodott, ami biztosította számára a kényelmet és az előnyöket. Nem hitt a magasabb értékekben, sem a közjóban. A történelmi városrészek nagyarányú bontása ugyancsak akadályozta a múlt kontinuitását.

– *Ön tehát a jelenlegi polarizáltság fő okát a természetellenes modernizációban látja, mely a cseh országrészekkel ellentétben csak a kommunista totalitárius rendszer és tervgazdaság idején zajlott le?*

– Pontosan így. És az is hozzájárult, hogy a kilencvenes évek nehéz gazdasági válságot hoztak el összefüggésben a piaci gazdaságra való áttéréssel. A szlovák ipar, mely nagyrészt a tervgazdaság természetellenes körülményei között épült ki, nehezebb helyzetbe került az új körülmények között, mint a cseh ipar. A kilencvenes években a munkanélküliség is jóval magasabb volt, mint Csehországban.

– *1989-ben, a kommunizmus bukása után Ön is azt várta, hogy azonnal felvetődik a cseh–szlovák kérdés, és bekövetkezik a szétválás?*

– A hetvenes-nyolcvanas években jártam hoki és foci meccsre, ahol rendszeresen csehellenes jelszavak hangzottak el. Prágában sem volt az másképp a szlovákokkal szemben. Sok cseh nem becsülte meg a szlovákokat, főleg Husák miatt. Ezt segéd munkásként éreztem Kladnóban és Táborban is. Annak ellenére, hogy sokan hittek a cseh–szlovák kölcsönösségben, sok cseh–szlovák ellentét akadt. A kommunizmus bukása után egyértelmű volt számomra, hogy ezeket az ellentéteket meg kell nevezni, de nem számoltam azzal, hogy a folyamat ilyen gyorsan végbemegy, és már két év után bekövetkezik Csehszlovákia szétválása. 1993. január 1-je után jött egy teljesen új kihívás: hogyan fogunk mi, szlovákok hozzájárni saját társadalmunk igazgatásához. Még hozzá ezzel a kispolgársággal és a saját magunkkal, valamint a történelmünkkel szembeni elidegenedéssel. Egyértelmű volt számomra, hogy problémák lesznek.

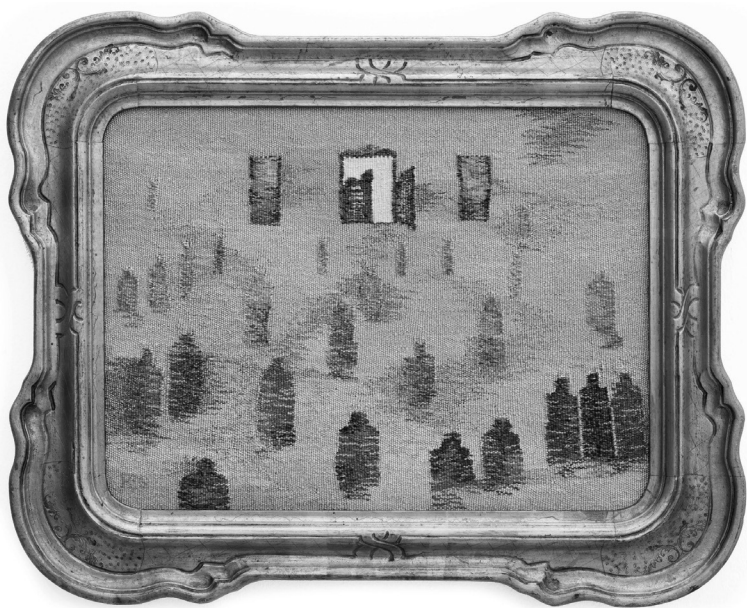
– *Másképp mondvá, 1993 után immáron saját magunk igazgatjuk az államunkat egy olyan helyzetben, amikor az előző rendszer minket, szlovákokat gyökerestől elszakított a földtől, a városokban pedig még rendesen nem eresztettünk gyökeret, sőt, a kommunisták mintha elfűrészelték volna minket a saját történelmünkötől.*

– Ezzel összefoglalta a beszélgetésünket (mosoly). Hozzá kell tennem, hogy a szlovák historiográfia nagy előrelépést tett az elmúlt harmincöt évben. A mai hallgatókat már nem az „ezeréves elnyomás” történetét alapul véve nevelik. Persze még el fog tartani egy jó darabig, amíg ez a tudatosság az egész társadalomban megjelenhet.

– Ön történészként mélyen belelát a múltba, de mit vár a jövőtől? Egyrészt utánunk van több évtizednyi globalizáció, mely ellen az utóbbi időben erős nacionalista ellenállás indult meg. Milyen lehet az évszázad további lefolyása?

– Nem tudom (nevetés). Kétezerben a *Pravda* című napilapnál csináltak egy ankétot arról, hogy milyen lesz a 21. század, én meg naiv módon azt válaszoltam, hogy a kultúrába visszatér az Isten, miközben egyre jobban ki van belőle szorítva. Azt is gondoltam, hogy Európában már nem lesznek konfliktusok, ezek a világ más részeibe helyeződnek át. Látjuk azonban, hogy mi történik most Ukrajnában. Valószínűleg sok fog azon is múlni, hogyan változtatja meg életünket a mesterséges intelligencia. Nos, rossz jók vagyok, még a futball eredményeket sem szokásom megtippelni (mosoly). De egyet tudok: az ember sosem hagyhatja senki és semmi által sem elraboltatni a lelkét!

Fordította: Hrčka Alexandra

Pérel Zsuzsa: Anonim ikonasztáz, 2025 (falkárpit, fémcsál, gyapjú, 50×65 cm, a művész tulajdona)

HRČKA ALEXANDRA (1998) PhD-hallgató, ELTE Történettudományi Doktori Iskola, Művelődés-történeti doktori program.

Pérel Zsuzsa: Éjjeli Nap, nappali Hold, 1998
(falikárpit, gyapjú, selyem, 102×165 cm, Kovács Gábor Gyűjtemény)

Pérel Zsuzsa: Égi parton, 1993 (falikárpit, gyapjú, selyem, 118×158 cm, Kovács Gábor Gyűjtemény)

Pérel Zsuzsa: *Sentinella*, 2000 (falikárpit, gyapjú, selyem, 161×124 cm, magángyűjtemény)

Pérel Zsuzsa: *Illuminatio*, 2012–2013 (falikárpit, gyapjú, felvetőfonal, 200×170 cm, a művész tulajdona)

Pérel Zsuzsa: Szegény angyal, 1997 (falikárpit, különleges technikák, gyapjú, selyem, ezüst szalag és zsinór, érmék, 263×165 cm, a művész tulajdona)

Kopriva Nikolett

Mitraka utca

A Mitraka elmeszesedett csontjait
tündérek gyógyítják,
altatót dúdolnak a szakuráknak.

A Mitrakán vézna kisfiú a Hold,
évei vannak a katonaságig,
fogócskázik húgaival,
a csillagokkal.

A Mitraka ablakai dolgos asszonyok,
kenyérillatot köhögnek, miközben
tréfát harsog egy légiriadó.

Kapui öregurak, rozsdás zsebeikben
hangyák álmodnak.

A Mitraka macskái az idő született
balett-táncosai, éppen főpróbát tartanak a
háztetőkön.

Kutyái filozófusok voltak az ókorban,
hordókban aludtak át évszázadokat,
hogy a huszonegyedikben
a Latorca kövei alatt találjanak
eszméikre.

A Mitrakán hallani: a vár
falai mögött fejedelmek, boszorkányok
és egy kút beszélgetnek
az örökkévalóságban.

Csoda történt, egy apa kápolnát emelt
gyermekének és Istennek.

KOPRIVA NIKOLETT (1996) költő. Kötetei: *Amire csak a fák emlékeznek* (2020), *Kővé zsugorodott ország* (2023), *Talán vagytok* (2024).

Dagadó felhőkből öregasszony
varr kabátot, gombjai esőcseppek.
Üvegcsont botja koppan, sercen a macskakő.
Orra alatt országok hívását mormolja,
nyújtózkodó kontinenseket sorol,
ahol nem változnak
viasszá a férfiak, varjúvá az asszonyok.

Ígéretei tört fényű drágakövek,
gurulnak a ráncos gyermekek,
a kérges katonák lábai alatt.
Túl az alvó szakurákon,
a beszélő várhegyen, gurulnak
viaszapák és varjúanyák udvarába,
megkísértik az álmatlant – – –

hogyan ezer kilométerek múltán
egy nevenincs földrajzi egység köveiből
ugyanígy a Mitraka neszét hallja,
kenyérillatot köhögő ablakainak hívását,
melyek beszélni, és
elmenni tanították.

Nyilatkozat

„alulírott, éjjeliőr egy
tört-ezüst koron, amely majd
beolvasztódik alulírottal együtt”
(Szilágyi Domokos)

Alulírott, KN ezúton nyilatkozom,
együttélésem zavartalan
– fecsegőkkel, farkasokkal, csúszómászókkal,
– háborúkkal, üvegszilánkokkal, mérges gázokkal,
– az egyre mélyebben horpadó utcakövel,
– a föld alatt alvókkal, és
– amit/ahogy álmukban mondanak.

Tudomásul veszem, hogy
– hegyek, fák, piacok stb. vendége vagyok,
– gondolataimat már legalább ezerszer leírták
(beleértve ezt a verset),
– Karenina, Buendía és Panza örökkévalóbbak nálam.

Kijelentem, hogy
– az elutazókat, -tűnőket legjobb tudásom
szerint segítettem és segítem át a feledésbe,
– kalapomat, kabátomat, melyeket az Úr által megbízott
szabó varrt méretre, tartózkodásom utolsó napján
rojtok, szakadások nélkül adom át
a következő százhetvenkét centi magasnak
(ideiglenes ingóságaimmal együtt.
kulcs a lábtörlő alatt),
– füzetemet lezárt dobozban a szállásadó Társaság
rendelkezésére bocsátom (a lábjegyzetbe foglalt
méretarányokat betartva kisebb fiókban,
szekrény, ágy alatt is elfér, ahol zavartalanul
átveheti a Poratka Vállalat [P.V.]).

Beismerem, hogy fák csontját,
madarak, lepkék szárnyát törtem,
mert ők ismerik a felhők szövetét,
előbb éri őket a fény minden
emberbőrbe születettnél.

Végezetül tisztelettel és alázattal
kérem a szállásadó Társaságot,
hogy távozásomhoz
műszaki meghibásodástól, fájdalomtól
mentes körülményeket biztosítsanak.

Kelt: a XXI. század 2. emeletén,
6. lakrész, 13. ajtó

Tisztelettel: KN, ideiglenes lakos
(vagyona 29 év)

Minden reggel több száz lepke születik nyelvünk alá

(Emberek)

Zsebeikben megkéselt felhők,
kabátgombjaik üvegszilánkok.
Bőrükön kialszik a fény.
Őseik neve eltűnő vonal
tenyerükön.

Amikor beszélek hozzájuk,
égetnek, hasogatnak a szavak.
Amikor beszélnek, imádkozom,
táruljon gyomrod
fogadj magadba Vén Utcakő.

(Amíg)

Idegenek emlékeit hordozom.
Kalapos hölgyek, sétapálcás urak
vonnak kérdőre, mit keresnek
koponyámban. Botjaikkal,
magassarkú csizmáikkal
zsigereimbe vájnak,
követelik azt, akihez tartoztak.

Alzheimer-kóros az egész ország.
Emlékeimet tarisznyája mélyére
süllyesztette valaki, amíg
hallgatni tanítottak kést rejtegető,
farkasbőrű anyák.
Ne féljete, hamarosan jön egy
asszony, hátán a felejtéssel
végigjárja a házakat.
Úrfekete zsákjában
jut hely nektek is.

Imádkozom a Holdhoz,
nyúlj át értem az égen Világító Éji Úr.
De kráterei vizenyős
boszorkányszemek.

(Lepkék)

Minden reggel több száz lepke
születik nyelvünk alá.
Talán elharapott szavak, talán
őseink neve, elcserélt emlékek.
Torkunkon akadnak, amikor
megkéseljük a felhőket,
a hangyákat síró szobrokat.

A holtak száját szoros öltésekkel
varrjuk össze, nehogy
kiszabaduljanak.

Pérel Zsuzsa: Tájkép, XX. század vége, 1990 (falikárpit, különleges technika, gyapjú, rongyok, műanyag, kommunális hulladék, orvosi fecskendő stb., 245×170 cm, a művész tulajdona)

Angyaltan

Nemes Nagy Ágnes újraolvasása

Kopriva Nikolett kötetei előtt

A *Midnight Mass* című minisorozatban (rendezője Mike Flanagan) egy élete alkonyán járó amerikai pap a Szentföldön tett látogatása során egy koromsötét barlangba téved – majd többé nem tér vissza a közösségéhez. A világtól elzárt, csökkenő populációval és fogyatkozó hívősereggel bíró Crockett-sziget mégsem marad lelkipásztor nélkül, ugyanis egy karizmatikus fiatal pap újítja meg az emberek hitét. Ő s az angyal, aki vele együtt érkezett a szigetre. Mint idővel kiderül, az idős pap a barlangba lépve egy angyallal találta szembe magát, kinek véréből „visszatér legtökéletesebb alakjába”, azaz megfiatalodva, megerősödött hittel folytatja munkáját, és úrfelmutatáskor az angyal vérével kevert borral itatja egyre gyarapodó hívőseregét. Ennek köszönhetően a közösség csodák tanúja lesz – van, akinek a hátfájása múlik el, van, aki szemének erejét nyeri vissza, és van, aki a tolószékéből gyógyul fel. Ám a történet baljós jelek sorozatát villantja fel a nézők előtt, az angyal megjelenése pedig minden kétséget kizáróvá teszi, hogy a közösség nem épp isteni jótéteményben részesül. A kamera elé lépő „angyal” hosszú, göcsörtös ujjai éles karmokban végződnek, bőre redői egy amorfi emberalakot fednek, beesett szemei, vékony fogai, torz arca sem bizalomkeltő – nem beszélve erős vérszomjáról, agressziójáról, arról, hogy a napfény megégeti bőrét... A leírás alapján inkább tűnhet vámpírnak, mint angyalnak: mert hogyan is néz ki az utóbbi?

A művészeti ábrázolásmód többé-kevésbé egységesnek tekinthető: az angyalok „ifjú, hosszú hajú és szép arcú férfiak, redős, hosszú és többnyire fehér köntösben, a fejük körül glóriával, főképp, ha mint Isten küldöttei jelennek meg”.¹ Ez a kollokvialis angyalkép fogadja a templomba lépőket, őket látjuk festményeken, ekképp jelennek meg kulturális és mediális termékeken (képregényekben, zenékben, videójátékokban). Természetesen kivételek mindenütt akadnak – én most irodalmunk egy sajátos angyalmodelljére szeretnék összpontosítani,

BARÁTH TIBOR (1996) Kincsesbányán élő irodalomkritikus.

1 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-ki-kicsoda-a-bibliaban-F8DCE/a-F8DDD/angyalok-F8E4D/> (Utolsó megtekintés: 2025. július 3.)

feltárva egyúttal kiszélesített jelentéskörüket is. Fő kérdésem elsősorban nem az angyalok megjelenítésére irányul, hanem arra, mint képzet miként interpretálhatók a versek, illetve az életművek korrelációjában. Elsőként Nemes Nagy Ágnestől vett idézetek szerint fogok haladni, majd rátérek Kopriva Nikolett szövegeire is, remélve, hogy ha teljes s lezárt olvasatot nem is adhatok, az „angyal” irodalmi ábrázolásmódjának rendhagyó vonásait kellő mértékben világossá tudom tenni, és rámutathatok arra, milyen ösztönző hatással volt Nemes Nagy lírája a későbbi generációkra.

a) Nemes Nagy Ágnes

Nemes Nagy Ágnes pályája kezdetén a *Hadijelvény* című, részben ars poetikus versében a következőt írja: „örli elmém a világot. / Hasonlatokban örli: roncsot ér.” Tudvalevő, hogy a „szó”-nak kitüntetett szerepe van a szerző költészeti felfogásában. Az életmű előrehaladtával egyre világosabbá válik, hogy az a többlet, ami az egyszerű kijelentéseket lírai megnyilatkozásokká avatja, hogy az, ami a hétköznapi jelentések terhéből eloldja és felszabadítja a nyelvet művészeti anyaggá lényegítve át azt – ez a nüansznyi, mégis mindent megváltoztató potenciál a szóban rejlik. A versebe írt szó messze túllép (túl tud lépni) a szótárban rögzített jelentésterjedelmen, és éppen e tulajdonsága révén válik érvényes gondolkodási, sőt megismerési formává. Az „örli elmém a világot” félsor azt fejezi ki, hogy a lírai én igyekszik megragadni, megismerni, leírhatóvá tenni a világot, és ennek érdekében a költői értelemben vett szóhoz – a hasonlathoz – nyúl. Ámde van itt még egy csavar: kísérlete „roncsot ér”, ugyanis a művészi ábrázolás, a nyelvileg rögzíthető, egyáltalán az emberi gondolkodás nem képes elérni a végső válaszokat – a nyelv, a vers szintén megtorpan a kimondható határán, még ha olykor át is pillanthat a vonal fölött, a kimondhatatlan tartományába. A vers mint szemléleti beállítódás (akárcsak minden egyéb gondolkodási forma) csonka valóságinterpretációt hoz létre; emberi mértékkel véve ez mégis kielégítőnek hat, ugyanis eléri tudásunk és tapasztalataink teljességét.

Ebből az aspektusból vizsgálva Nemes Nagy „angyalos” verseit az istenhit kérdéséhez juthatunk. Az angyalok az életmű kiérlelt szakaszán, a *Szárazvillám* és *Napforduló* című kötetekben jelennek meg, ezen kívül csak egyszer, a pálya elején íródott *A szabadsághoz* című költeményben. (A jelen esszé kizárólag azokra a szövegekre fókuszál, ahol a lírai én egyértelműen az angyal megjelölést használja, így azok a versek, amikben a szó nem hangzik el, még annak ellenére is kimaradnak a tárgyalásból, ha az áthallások alapján erősen feltételezhető a jelenlétük. Így bár *A macskák bátorsága* című vers óriásai azonosíthatók angyalokként, a szöveg mégse jut szerephez az értelmezés során.) Tehát Nemes Nagy angyalai első tekintetre megszokottnak tűnnek: Istenhez kapcsolódnak, a bibliai világból lépnek eléink, sőt, az első „angyalos” versben még ábrázolásuk is konvencionálisnak mondható: „Sok fodros angyal! Széptekintetű! / – Innen

alulról talpuk óriás, / a fejük pedig keskeny, mint a tű.”² Ebben a szövegben az angyalok még a templomi freskók ábrázolt alakjaiként tűnnek fel csupán, lényegében látványelemként jutnak szerephez – pontosabban: kapnak említést. A vers a világháborús megrázkódtatások hatása alatt íródott, valódi szereplői nincsenek, inkább a lírai én félelemmel vegyes kirohanása tölti meg a költeményt. A mű az istenhitről, vagyis annak válságáról szól, tételmondata is ekként hangzik: „mit ér nekem, ha vagy és mégse hiszlek, / s mit ér, ha hiszlek és nem létezel”³, mindez súlyos, gyötrő képek kíséretében tett kifakadás, ami a székes-egyházak pompáját felvillantva váltja át a tónust, nehezményezve Istennek, hogy a háború közepette emberek haltak éhen. Küzdelem ez a hitért, ellépés és ragaszkodás egyszerre – talán nem véletlen, hogy viszonylag sokára jelennek meg az angyalok ismét a költőnő életművében.

Így érkezünk el az oeuvre egyik fontos darabjához, az *Október* című alkotáshoz. „Járnak az utcán karcsú, roppant, / négy-emeletnyi angyalok”,⁴ fest elénk már az első strófában szokatlan képet a lírai én. Nemcsak az angyalok fizikai megjelenése okozhat feltűnést (hiszen óriásiak, mégis „mint egy folyó a mozi-vászon / lapján, úgy úsznak át a házon”),⁵ hanem a különös befejezett melléknévi igenév is, a „roppant” – ami bár etimológiailag a ropog igéből jöhetett létre, szemantikailag mégis más (egyelőre tisztázatlan) eredettörténetre vezethető vissza, ugyanis jelentése: hatalmas.⁶ Kiemelt jelentőségűnek tartom itt a szóválasztást, ugyanis a vers későbbi részleteiből visszatekintve kitűnhet az etimológiai háttér aktivizálódása: a halványan előhívott ropog szó, ami erősen hozzákapcsolódik a tűz képzetköréhez, később a szöveg kulcsmondatában teljesedik ki: egy olajcsepp lassan érkezik meg céljához, és ekkor „fölsír a tűz”. A vers dinamizmusa az egymással oppozícióban levő szavak révén alakul ki. Először találkozunk a befejezett melléknévi igenévvel (utoljára roppant egyet a tűz, majd kialudt), később pedig a tűz létrejöttéről/táplálásáról olvashatunk. E két pólust körbeveszik a nedvességről (folyó, ázik, hüllő-hát, pára, általszívódik, nyirok, csöpörésznek, rácsorog), illetve a tűz erejéről tanúskodó szavak (nyüszít, sustorog, lobban), mindez kiegészül egy távolban felsejlő, egyébként ismeretlen alak, illetve a környezet mozgásával (imbolyog, úszik, guggol, szalad, le hull, vonul, tántorog). Vajon ki ez a versvégi alak, és miért érezheti az olvasó nyugtalanítónak a szöveg alapélményét? Az Istenbe vetett hit és bizalom állandóan visszatérő probléma Nemes Nagy Ágnes költészetében, olvasatom szerint ez a vers is bizonyítja ezt: a fölsíró tűz, a roppant szó, az olajcsepp mind előhívhatja

2 Nemes Nagy Ágnes: A szabadsághoz, innen: uő.: *A Föld emlékei. Összegyűjtött versek*. Budapest, 1986, Magvető Kiadó, 24.

3 Uo.

4 Nemes Nagy: *Október*, in i. m. 89.

5 Uo.

6 Vö. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/r-F3964/roppant-F3B0D/> (Utolsó megtekintés: 2025. július 10.)

a bibliai szöveg sarkalatos jeleneteit, kezdve az égő csipkebokorral, az olajjal való megkenéssel folytatva a sort, egészen a „bevégeztetett” szó hangulatiságáig. Ez azonban – amennyiben olvasatom helytálló – éppen fordított sorrendben szerepel a versben, mintha a megváltás történetét a lírai én éppen visszavonná. Jelen van Isten, de elvonulóban, távolodóban (itt emlékezhetünk meg néhány Pilinszky-versről akár), míg a lírai én nézőpontja a szétroncsolt városban marad – a hithez való visszatalálás még várat magára.

Miután a *Város, télen* című költemény csupán mellékszereplőként kezeli az angyalokat,⁷ a *Paradicsomkert* II. szakasza talán a leghosszabban, legrészletesebben tárgyalja az angyalokat mind megjelenésükben, mind bölcséleti szempontból. A nyitó jelenetben egy csuhás, igencsak ösztövé alak lépdél a kertben, majd egy ponton megállapodik – ám nem egy hétköznapi pásztort láttat a lírai én, neki ugyanis embernyi botja és szárnya is van. Angyali mivoltát a második sor rögtön tisztázza; az embertelen tájon széttekintő alak nem maradhat inkognitóban, az *Október* misztikuma e szöveget nem hathatja át. Az angyal ugyanis az Emberről folytat eszmeecserét az Úrral – helyesebben szólva tart egy monológot, míg Isten szótalán hallgatja őt. Az emberi létezés mibenlétét érintő kérdéseit követően egyre indulatosabban faggatja Istent, miért teremtette az embert, mire teremtette az embert, miért hagyja magára, miért nézi tétlenül, ahogy válaszokat keresve bolyonganak, s küzdenek a léttel – „Mire gömbnyi szemében úszva / a fenn száguldó esti ég? / a rostra-feszített ostya-vékony / szírom? mire e rothadékony / gyönyörűség?”⁸ Isten következetesen hallgat – akkor is, amikor az angyal, mint az emberek védője, felszólítja arra, hogy „vakítsa meg” (értheti ezen a megszerzett Mindentudás elvétélét), később egyenesen a felszámolásukat kéri – míg végül az angyal belefárad a kérdéseibe. A vers kettőjük hallgatásával zárul. Marad tehát a gyötrő kérdés, miért hagyta magára az emberek Istent? Vajon a paradicsomból való kiűzetésünk tett minket emberré, vagy ezzel áldoztuk fel a boldogságunkat? Vajon jobb volt tudatlanul élnünk, mint besokasítani a Földet, viselve a ránk kiszabott büntetést? Érezni a végtelent, sejteni az örökévalót, de válaszok nélkül tengődni ideig-óráig? Bár a vers az emberi létezés alapvető kérdéseit sorakoztatja elénk, mégis nyilvánvalóvá válik a változás, ami az istenhitet érinti, hiszen a versbéli lírai én már beletörődőnek tűnik, nem csalódott, nem reményvesztett – ez az egyik első vers, amely az isteni akaratban való megbékélést sugározza.

7 Nemes Nagy: *Város, télen*, in i. m. 93–96. Egy sajátos Betlehem-epizódot láthatunk, ám érdemes kiemelni azt a néhány angyal-vonást, illetve hasonlóságot, ami a szövegben fellelhető. Itt kamaszokként utal a vers az angyalokra, így nehéz őket nem jelmezbe bűjt szereplőként kezelni; ugyanakkor az *Október* hangsúlyos motívumai is visszatérnek: az ezüstös füst egyértelműen a ködre asszociál, illetve a vers igencsak mozgalmasnak írja le a környezetet (zubbog, remeg, suhogó, repül, csapódik stb.), de ismerős képek is feltűnnek: ilyen az (*Októberben* a tűz felsírásához kötődő) bunda és a gép hasának, a férfitársaságnak az említése is.

8 Nemes Nagy: *Paradicsomkert*, in i. m. 108.

Egy átlagos felnőtt ember nyugalmi állapotban nagyjából 3-5 másodpercenként vesz levegőt. Az életmű talán legismertebb versében csak egyetlen „angyalos” sorpárt találunk, ami ebből az élettani tényből kiindulva annál jelentősebbnek tűnik; az idézet ugyanis így szól: „percenként hússzor lélegezni / a zúzmarás, nagy angyalokat”.⁹ Vajon miként értelmezhető ez a talányos kijelentés – és az emberre vonatkoztatható-e? A levegő Nemes Nagy Ágnes költészetében a megfoghatatlan létezésre vonatkoztatható, gyakran kerül összefüggésbe az emberen túli világgal, gyakran jelöli az „isteni” jelenlétét, akárcsak a teremtségtörténetében, ahol kezdetben Isten lelke lebegett a vizek felett vagy az ember teremtsénénél, ahol Isten Ádám orrába lehelt. E két epizódot nem ok nélkül említettem, ha a kezdeti időket tekintjük, azt is mondhatjuk, hogy a meglevő főelemek anyagi-ságát (víz, föld) az isteni jelenlét és a nem materiális elemek megjelenése tette teljessé (Isten mint levegő és mint a tűz – világosság – megteremtője). Ez tehát az a kozmosz, az a világkép, ami a Nemes Nagy-lírában is kibontakozik: a természet és a megtapasztalhatatlan együttes jelenléte. Mindez talán az Ember létében összegződik a legtisztábban, nemcsak Ádám története miatt, hanem a „levegő” Nemes Nagy-féle értelmezésében is. Szinte magától értetődőnek tűnik, hogy a sorpárban említett „angyal” szó azt a felfogást kívánja játéktérbe léptetni, miszerint az embert mint Isten teremtményét a közöttség jellemzi a leginkább: nem pusztán anyagi, de korporális kötöttségei igen erősek; amilyen mértékben részesül a létből, ugyanannyira mulandó is; bár a Föld élőlény, egyszer felemelkedhet (a keresztény hitvilág elmélete szerint). Az ember helye a *Közöttben* van: nemlét és lét, anyagi s metafizikai, isteni s istentelen, egyszeri s folyton ismétlődő között. Az angyal részben ezt jelképezi költészetében, erre emlékezteti az olvasókat, ebből az emberfelfogásból indul ki a lírai én, akárhányszor említi őket: mindegy, hogy perlekedik, reménykedik vagy tárgyilagosan szemlél. *A lovak és az angyalok* című versben lassan mosódik egybe három, Nemes Nagy költészetében igen fontos jelkép: „Feldobrokol, s ismét megáll, / vagy szárnyát csattogtatja olykor, / mint egy szellőzködő madár”¹⁰ – a ló, a madár és az angyal. A vers a paradicsomi történet felelevenítésével kezdődik (főképp az alma említésének köszönhetően), majd egy utolsó látogatás leírásába csap át, a lírai én először kérleli az angyalokat, hogy maradjanak, később kutatja is őket, de sikertelenül. Be kell látnia: elmentek – mégis maradtak: „csak láb, csak szárny – az út, az ég, / bennük lakik a messzeség – // oly távol vannak, oly közel. / Talán ők már nem hagynak el.”¹¹ Itt ér véget az az út, ami a *Paradicsomkertben* elkezdődött a lírai én számára.¹²

9 Nemes Nagy: *Között*, in i. m. 115.

10 Nemes Nagy: *A lovak és az angyalok*, in i. m. 139.

11 Uo.

12 Nemes Nagy: *Téli angyal*, in i. m. 151–152. A *Téli angyal*, bár későbbi vers, már kevésbé hozható kapcsolatba a lírai énnel. A szöveg, ami a fiával az ölében ülő Mária képével indul, inkább az angyalokkal való találkozás megdöbbentő mivoltát és a testet öltött angyalok rémisztő

b) Kopriva Nikolett kötetei elé

Hamarosan megjelenő kritikámban (ami értesüléseim szerint, a *Bárka* című folyóirat 2025/IV-es számában található majd meg) Kopriva Nikolett mindhárom kötetét feldolgoztam, viszonylag nagy hangsúlyt helyezve arra is, mit örökölt Pilinszky és Nemes Nagy lírájából, vagy fontos motívumai (ilyen példának okáért az angyal és a szobor) miként értelmezhetők, és hogyan módosul ezek jelentése kötetről kötetre. Még esszém és kritikám együttes megjelenése is csak a felszínt kapargatja ugyanakkor: jelen írásomban csak egy motívum újraértelmezését kíséreltem meg, holott a szobor, a madár, a fák, a háború vagy az istenhit témáját, a létezés problémáját vagy az elhagyatottság érzését ugyanígy választhatam volna – mindezek kitörölhetetlenül jelen vannak a két költő közös univerzumában. Kopriva nem egyszerűen folytatja az újholdasok hagyományát, hanem sikeresen integrálja vonásaikat, jelképeiket saját költészetébe. Kötetei önmagukban is megállnak, és nem hagynak hiányosságot maguk után – főképp a második (*Kővé zsugorodott ország*) és a harmadik könyv (*Talán vagytok*) bontakoztatja ki előttünk költői erejét. Mégsem tartom haszontalannak, hogy az olvasók Kopriva kötetei előtt Nemes Nagy és Pilinszky újraolvasására időt szánjanak – így talán még érdekesebbé válik az a kérdés, hogyan néznek ki Kopriva angyalai, miért ábrázolja a rá jellemző módon a fákat, vagy miként képes szembenézni a háború borzalmaival egy kortárs költő.

kinézetét dolgozza fel, mint írja is, „ő is tudja: minden angyal / Iszonyú”. Az esszé bevezetőjében említett *Midnight Mass* pap-alakja éppen erre az élményre utal, amikor felsorolja, hogy a Bibliában megjelenő angyalok mindig félelmet váltottak ki az emberekből – és ahogy látjuk, Nemes Nagy Ágnes is óriásokként utal rájuk a legtöbbször, nem egyszer kapcsolva hozzájuk a tartózkodó rémület érzetét.

Mi által megy a világ elébb?

Szcientometria i töprengések

o. Érték, érdek, manipuláció (általános megjegyzések)

Érthető a törekvés arra, hogy a tudomány eredményeit például a hatékonyságuk alapján osztályozzák, hiszen ennek több tudományterületen komoly pénzügyi vonzatai vannak. Ezt a szemléletet valamennyi tudományterületre kiterjesztik, azokra is (pl. filológiai kutatások), melyeken más tudományterületekhez mérten az anyagi támogatás mértéke elenyésző, ám szakmahatalmi kihatásai kétségtelenek lehetnek. Ez a helyzet versengésre ösztökéli a tudományos műhelyeket, ami akár előnyére is válhat a kutatásnak. Mind többen akarnak rangos nemzetközi kiadóknál publikálni vagy legalább idehaza nemzetközileg is elfogadottá tehető kiadványokat létrehozni. Ez utóbbiak esetében nem egyszer érvényesülhet az MML (*manus manum lavat* – szegény Petronius, vajon szükség van-e rád?!), magyarul KKM-(*kéz kezét mos*) effektus. Egy-egy szakmán belül, főként kis országokban, a lektorálás a legritkább esetben lehet reális: a lektor vagy barátom, vagy ellenségem.

A kiadványokat két nagy csoportra lehet osztani. Egyfelől vannak a magas presztízsű(nek vélt) kiadványok (röviden: MPVK), másfelől a futottak még kiadványok (röviden: FMK). Utal néhány jel arra idehaza és külföldön is, hogy az MPVK-k születése és életben tartása körül szakmai lobbicsoportok alakulnak ki. Az eredmény nem egyszer szép köntös, minőségileg vegyes tartalom, ám nemzetközi (el)ismertség. A valóban és méltán MPVK kiadványok körüli érdekcsoportok meglétét tükrözik olyan döntések, hogy szakmai okokra hivatkozva megtagadják tudományos munkák közlését, amelyekre a szerző néhány évvel később Nobel-díjat kap. Ez akár kimagaslóan jó nevű és híré folyóiratok esetében is előfordulhat.

Az MPVK-k gyakran (vagy kizárólagosan) azon szerzők munkáit közlik, akik hivatkoznak az adott kiadó könyveire és folyóirataiban megjelenő

PUSZTAY JÁNOS (1948) nyelvész, műfordító, egyetemi tanár, az uráli nyelvek és népek kutatója. Legutóbbi kötetei: *Egy nyelvcsalád tiündöklése és ...?* (Budapest, 2023, Nap Kiadó), *Nyelvben mért veszteség* (Szombathely, 2024, Savaria University Press).

tanulmányokra. Nem egyszer sugallják is szerzőiknek, hogy hivatkozzanak a kiadó folyóirataira. Előfordul, hogy szerkesztőbizottságok lektorok megkérdezése nélkül is elutasítanak kéziratokat. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy ilyenkor szűken vett szakmai szempontok játsszák a döntő szerepet.

Az FMK-csoportba sorolt kiadványok lehetnek például vidéki, regionális, egyetemi, főiskolai tanszéki tudományos sorozatok. Ezek minősége változó, vannak köztük magas szellemi értéket képviselők, olyan szerzőgárdával dolgozva, amely megállná a helyét az FMVK kategóriában is. Ezeknek az FMK-csoportba tartozó kiadványoknak a jövőjét veszélyezteti az impaktfaktor kizárólagos minőségét súlykoló szemlélet, mert – főként a fiatalabb kutatónemzedék, amelynek szakmai előrehaladásához impaktfaktoros publikációkat kell produkálnia – egyre kevesebben fognak tanulmányokat írni. (Maradnak tehát az öregek, akiknek már mindegy, hogy kapnak-e ilyen-olyan impaktfaktor-pontokat közleményükért.) Legutóbbi példám: egy egyetemi tanszékvezető kollégánkat köszöntő ünnepi kötetbe a fiatalok azért nem küldték meg a rendezvényen egyébként felolvasott előadásukat, mert a kiadvány nem tartozik az MPVK-k közé. Az érdekeltség felülírja a tiszteletet, a barátságot is.

Az FMVK-csoportban nagy hangsúlyt fektetnek az angol nyelvűsége, ami egyfelől érthető, másfelől azonban káros hatással van az anyanyelv fejlődésére, egyáltalán létre. Elismertségre számot tartó publikációban elengedhetetlen a nemzetközi – angol nyelvű – szakirodalomra történő hivatkozás, a nemzeti nyelvű nem elegendő, függetlenül a kutatás témájától.

A fentebb említett jelenségek elindíthatnak az emberben mindenféle gondolatokat. Ezekből hozok hármat az alábbiakban.

1. Az FMK-k és hatásuk

Képzeliük el, hogy valahol létrejön egy kis, néhány személyes intézet vagy főiskolai, egyetemi tanszék, amely például veszélyeztetett kisebbségekkel és nyelvekkel foglalkozik. Olyan programokat szervez – konferenciákat, nyári egyetemeket –, amelyek alkalmasak a megroggyant nemzeti tudat, a közösség tagjai gyenge öntudatának erősítésére.

Az intézet felismeri, hogy a nép megmaradásának fajsúlyos feltétele az anyanyelv megőrzése és fejlesztése, annak kiterjesztése az élet lehetőleg minél több területére. Ezen belül elsősorban az iskolára, mert a nyelv presztízsét növeli, ha az az oktatás nyelve (és nem csupán – ha egyáltalán – tárgya). Ehhez viszont arra van szükség, hogy a nyelv alkalmas legyen a nyelvvel kapcsolatban felmerülő igények kielégítésére. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy meg kell teremteni a terminológia-igényes területek (tudomány, politika, gazdaság) szakszókincsét. A kis intézet elindít egy projektet, amelynek keretében a legtöbb iskolai tantárgynak kidolgoztatja anyanyelvi terminológiáját. Kiad nyelvenként 10 terminológiai szótárt, elkészíti a nyelvfejlesztés eme gyakorlatának elemzését,

hogy utat mutasson a további nyelvfejlesztő tevékenységek számára, s hogy lehetővé váljon a tantárgyak anyanyelvi oktatása.

Az elkészült terminológiai szótárak szolgálnak alapul anyanyelvű tananyagok megírásához, mivel a veszélyeztetett helyzetben levő nyelveken tantárgyakat – az anyanyelv kivételével – a multinacionális állam uralkodó többségének asszimilációs politikája miatt nem lehet tanítani. Több iskolában megkezdődik – igaz, csak fakultatív alapon, mert az adott ország törvénye mást nem tesz lehetővé – néhány tantárgy anyanyelvű oktatása, ami mind a tanárok, mind a diákok körében tetszést arat. A program hatékonyan szolgálja a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzését.

Ám sem a terminológiai szótárak, sem az elemzések nem tartoznak az MPVK-kiadványok közé, azaz szakmai elismertségük nulla – még a szűkebb szakmában is többen lekezelő véleményt fogalmaznak meg a projektről –, miközben hatékony segítséget adnak veszélyeztetett nyelvek megőrzéséhez, fejlesztéséhez. Esetleg többet is, mint amilyent MPVK-kiadványok nyújtani tudnak.

És mindez nemcsak képzelgés, hanem valóság: a Collegium Fenno-Ugricum intézet *Terminologia scholaris* programja a maga 50 terminológiai szótárával és 6 kötetnyi elemzésével ez a korántsem csupán elképzelt eset.

2. Merev formaságok és a valóság

Az egyes tudományterületeken a kutatók tevékenysége eltérő, más a természet-tudományok és más a humán tudományok területén. Az utóbbiak esetében különös figyelmet érdemelnek az ún. nemzeti tudományok, amelyek nemcsak a tudomány szférájában fejtik ki hatásukat, de hatnak a társadalom széles rétegeire is.

Ha veszünk példának okáért egy irodalomkutatót, aki az irodalomtudomány területén végzett elméleti kutatásai mellett rendszeresen foglalkozik kutatási tárgyának – a szépirodalmi műveknek – népszerűsítésével (pl. napilapokban vagy nem impakt-faktoros szakmai folyóiratokban közölt recenziók formájában), ez utóbbiak – bár sokkal nagyobb tömegeket érnek el, mint egy indexált, impakt faktoros – ahogy én némi szarkazmussal nevezem: infarktus-faktoros – folyóiratban közölt tanulmánnyal, szcientometriai szempontból ez a tevékenysége értéktelen.

Analóg esetként említek két példát a felsőoktatásból, amikor a rendszeren belüli szakmai előmenetelt akadályozzák a – tényleges értéket produkáló tevékenységet figyelmen kívül hagyó – merev formai kötöttségek. Egy felsőoktatásban dolgozó személy előrelépése függ – az esetek egy részében érthető módon – attól, hogy megszerez-e bizonyos tudományos fokozatot, vagy sem, s aminek megszerzése pedig – lehet, hogy tudományterületektől függően eltérő módon – nagyban függ a fentebb kifejtett tényezőktől.

Egy kollégánk előléptetését azért akarták megakadályozni, mert nem szerezte meg az akkor még meglevő egyetemi doktori címet. Ugyanakkor a fél ország iskoláiban az ő tankönyveiből tanították a matematikát.

A nemzeti irodalmat magas szinten kutató és – bár ez nem szcientometriai szempont – hatékonyan népszerűsítő felsőoktatási szakember azért nem kaphatja meg a professzori kinevezést, mert nincs elegendő angolul és lehetőleg külföldön megjelent tanulmánya. A helyzet abszurd voltát aligha kell hangsúlyozni.

3. Hirsch-index

A Hirsch-index egyike a szcientometriai mérőszámoknak, melyek a kutatók tudományos teljesítményének hatékonyságát hivatottak jelezni. Ezt használja az *mtmt* is.

Az *mtmt* közli – amennyiben az adatokat rendszeresen és lelkiismeretesen felviszik – az egyes kutatók publikációinak jegyzékét, a hivatkozásokat és a hatékonyság egyik mérőeszközeként szolgáló Hirsch-indexet is.

Ha megnézzük, hogy az MTA doktorai vagy akár az MTA tagjai között hányan van nagyon alacsony Hirsch-indexe (legalábbis az *mtmt* szerint), akkor az ember elgondolkodik: vagy a Hirsch-indexszel van baj, vagy a szakemberek minősítésével.

A Hirsch-indexszel egyébként az a probléma, hogy a legjobb szándékkal sem ad reális képet a kutatók tevékenységének hatékonyságáról. Például ha valakinek két publikációja van, s az egyikre 1, a másikra 10 000 (tízezer) hivatkozást kapott, akkor a Hirsch-indexe 1, akárcsak annak, akinek ugyancsak két publikációja van, s mindegyikre 1-1 hivatkozás esik. Ez nyilvánvalóan szélsőséges példa, ám jelzi a számítás furcsaságát.

Úgy gondolom, minden kutatónak vannak olyan publikációi, amelyekre sok, s vannak olyanok, amelyekre kevés hivatkozás jut vagy egyetlenegy sem. Nyilván ez is szakmafüggő, de a jelenség létezik. A hivatkozások szolgálnak alapul a Hirsch-index kiszámításához. Például 20 Hirsch-indexes pontja annak van, akinek 20 olyan publikációja jelent meg, amelyekre egyenként legalább 20 hivatkozás esik, ezek között lehet olyan, amelyikre 20, s olyan is, amelyekre akár több száz.

Sem a publikációk, sem a hivatkozások esetében nem tesznek különbséget a publikációnak, illetve a hivatkozásnak helyt adó kiadványok között, legfeljebb annyiban, hogy napilapokban közölt írásokat és ott megjelent hivatkozásokat nem vesznek figyelembe.

A kutató szakmai megítélését objektívabbá teheti egy másfajta hatékonyság-számítási mód. Az alábbiakban négy változatot vázolok fel.

1) Ebben a modellben figyelembe veszem az érvényes Hirsch-indexet is. Az adott kutató összes hivatkozását el kell osztani az összes – hivatkozott vagy

hivatkozást nélkülöző – publikációjával, s az eredményt meg kell szorozni a Hirsch-indexével.

Például tegyük föl, hogy a szerzőnek 500 közleménye van feltüntetve az *mtmt*-ben, s az összes hivatkozás 1500, Hirsch-indexe – a fentebb bemutatott számítás szerint – 20. A javasolt számítás szerint $1500:500 = 3$, szorozva a Hirsch-indexben feltüntetett 20-szal = 60.

2) Ebben a modellben is figyelembe veszem a Hirsch-indexet. A publikációk közül csak azokat veszem figyelembe, amelyekre van hivatkozás (függetlenül azok számától), s ezek számával osztom el a hivatkozások számát, s megszorozom a Hirsch-index értékével.

Például szerzőnk munkáira 1500 hivatkozás történt, az összes hivatkozott publikáció száma legyen 250. Tehát $1500:250 = 6$, szorozva a 20 Hirschindex-ponttal = 120.

A Hirsch index mellőzésével kétféle értékelés képzelhető el.

3) Az összes hivatkozás osztva az összes publikációval – a fenti számok alapján $1500:500 = 3$.

4) az összes hivatkozás osztva a hivatkozott művek számával – $1500:250 = 6$.

4. A tudomány angol nyelvűségéről

A humán tudományok között számosat találunk, amelyeket – tartalmuk alapján – nemzeti tudományoknak lehet nevezni (nyelvészet, irodalom, történelem, folklór stb.), amennyiben témájuk a kutató nemzetiségének megfelelő nép idevonatkozó kérdéseivel foglalkozik.

Bár ezekben az esetekben is lehet kíváncsi, hogy a kutatás eredménye az adott tudományterület nemzetközi művelése számára is szolgáltatson eredményeket, elsődlegesen mégiscsak az adott néppel kapcsolatos ismeretek bővítését s a nép tájékoztatását-felvilágosítását kell szolgálnia; ehhez pedig a tudományos eredmények anyanyelvű elérhetőségét kell biztosítani (ez egyébként is alapvető emberi-nyelvi jog).

Ezek a területek a nemzeti jelleg és az anyanyelv feladását jelenti, hogy például tudományos pályázatokat angol nyelven kell beadni, illetve a szakmai előlépéshez az angol nyelvű (elsősorban külföldön megjelent) kiadványok számának meghatározó feltételnek.

Az angol nyelvűség azt idézheti elő, hogy

1) az angol anyanyelvű kutatók más nyelven megjelent munkákat nem olvasnak, amint az látszik egy felmérésből (Sipos Anna Magdolna c. egyetemi tanár, tudománymetriai szakértő előadása alapján, 2023 június, Tokaj-Hegyalja Egyetem, Sárospatak), amely szerint az európai etnikai kérdésekről összeállított irodalomjegyzék szerint a szakirodalom 90%-a angolul van, az érintett országok nemzeti – 16. századi terminológiával mondanám: *vulgáris* – nyelvén legfeljebb néhány tanulmány; a szerzők fele USA-beli, utána következnek az angliai

kutatók, a ténylegesen érintett országokból senki. Hasonló lenne a helyzet az agrár vagy orvosi területen is;

2) a nem angol nyelvű kutatók is csak angolul fognak publikálni.

A kizárólagos angol nyelvűség lehetőséget teremt olyan tudományetikába ütköző lépések megtételére, hogy a szerző a nem angol nyelvű kutatások eredményeit nem építi be munkájába, vagy akár – s ez még súlyosabb – a nem angol nyelvű publikációk eredményeit hivatkozás nélkül építi be a saját munkájába, s ettől kezdve a külvilág számára – mivel tanulmánya angol nyelvű, s a szakmabeliek már nem olvasnak vulgáris nyelveken publikált munkákat – ő lesz az új gondolatok felfedezője, első megfogalmazója.

A tudomány angol nyelvűsége a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódás szempontjából érthető és fontos, bár ennek relevanciája szakterületenként eltérő lehet. A nemzeti nyelvű publikáció töredék érdeklődőt vonz, mint az angol nyelvű. Ám az angol nyelvűség kizárólagossága – ahogy fentebb már említettem – alapvető emberi-nyelvi jogokat sért. Ti. mindenkinek joga van arra, hogy anyanyelvén jusson hozzá bármilyen információhoz, s ez különösen érvényes a honfitársa által elért eredményekre vonatkozóan.

A kizárólagos szakmai angol nyelvűség oda vezet, hogy az idegen nyelven művelt tudományterület terminológiája nem fejlődik ki anyanyelven, tehát bizonyos kérdésekről anyanyelven lehetetlen lesz beszélni. Ez a helyzet a nyelvhasználat eróziójához vezet, s ez a folyamat elvezethet akár az anyanyelv feladásához is. (Ilyen jelenséget már tapasztalunk például Svédországban).

Hátrányos helyzetben van számos kelet-közép-európai folyóirat, amelyek azért nem alkalmasak tudományos előmenetelt támogató publikálásra, mert nincsenek minősítve, mert nem rendszeresen és mert nemzeti nyelven jelennek meg.

Az anyanyelv védelme és az emberi-nyelvi jogok érvényesülése érdekében az a kívánatos megoldás, hogy minden tudományos értékkel bíró munkát mind anyanyelven, mind angolul közzé kell tenni, és biztosítani kell, hogy azok bekerüljenek az adott tudományterület nemzetközi véráramába. Erre a megoldásra számos példa idézhető, az egykori Szovjetunióból, de akár a mai Japánból. Magyarországon ezt a célt szolgálták az MTA Acta folyóiratai, amelyekben egy-egy szakterület legjobbnak ítélt, eredetileg magyar nyelven közzétett tanulmányait jelentették meg idegen nyelven.

Végül

Van tehát min elgondolkodni annak érdekében, hogy valósan értékeljük a tudományos eredményeket, figyelemmel az anyanyelv(ek) védelmére és fejlesztésére is, hogy megőrizhessük a világ nyelvi-kulturális-gondolkodásbeli sokszínűségét.

Tátongó szakadék, majd „világvége habbal”

A balkáni háború napjai és a posztjugoszféra
háborús emlékezetének (a)lapjai

Idén decemberben lesz kerekén harminc éve, hogy 1995-ben a daytoni békekötéssel véget ért a boszniai háború, amely csupán egy epizódja volt az egykori Jugoszlávia szétesését kísérő konfliktussorozatnak a térségben. Amennyire a történelmi emlékezet számára a mai napig felfoghatatlanok a történetek, a „jugoszféra” (Végl 2017: 541) kortárs irodalma ugyanekkora intenzitással dolgozza fel azokat azóta is.

Minthogy a fegyveres epizódok sorát Szlovénia nyitotta meg az úgynevezett „tíznapos háborúval” 1991 kora nyarán, ezen áttekintést is ezen ország szerzői nyitják meg. Az (esszé)író Drago Jančar *A névtelen fa (Drevo brez imena)*, (2008) című regényének egy pontján „nagy bummm”-nak nevezi azon történelmi mozzanatot, „amikor összeomlott a régi rezsim, majd a balkáni háborúk agóniájának éveiben szétesett a valaha Jugoszláviának hívott hatalmas ország” (2011: 65).

A szlovén eseményekről nemigen esik szó a visszatekintés több rétegét is felvonultató könyvben. A horvátországi színtérről (1991–1995) annál inkább: „Lám, ott ölik egymást. Mire lett volna a dübörgés, ha nem gyilkolásra, biztos nem csak úgy vaktában lövöldöznek nehéztüzérséggel, miközben mi ketten napozunk” – konstatálja a főszereplő, levéltári alkalmazott Janez Lipnik, akinek munkakörileg is ösztönzött történelmi elrédvései a cselekmény előrehaladásával olyan tudatállapotot hívnak elő, amelyben az idősíkok, valamint múlt és jelen egybemosódik – Dugi otok-szigeten töltött, korábbi nyaralásának egyik emlékezetes pontján. „A háború messze volt, habár időnként dübörgés hallatszott a távolból, talán robbantanak, habár a Pagra vezető hídon horvát katonai őrség járőrözött” (101–102).

Ha a főszereplő Lipnik és felesége a szigeten nem is vették észre a háborút, az „ott dübörgött a hegy mögött a szárazföldön”. A Lipnik „azt mondta, bizonyosan robbantanak valami – mit mondhatott volna, mit? Hogy ott embereket ölnek?

DR. IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

Habár tudhatta, hogy a háborúban embereket ölnek, ágyúval, lőszerrel megpuskagolyóval, géppuskasorozatokkal, csak azok nem hallatszanak ilyen megszire. A háborút nem akarták hallani.” A harcok mindenesetre egyre közelebb kerülnek Janez fokozatosan széthulló emlékezetében: „Az újságok híreket közöltek a csataterекről, a rádióhírek a lövöldözésekről és a légiriadókról szölk a szárazföld belsejében lévő városokban, de az egész több éve tartott már, egyhangúvá és távolivá vált. Egyedül a »szerb házak« juttatták az eszükbe, hogy háború van.” Nem várat sokat magára, hogy az elbeszélés egy egészen sajátos, brutális képpel tisztázza, hogy itt miről is van szó: „A »szerb ház« teteje csaknem teljesen ép, de ezen kívül semmi más nem az. Azért van így [...] mert a mieink az alapokat aknázták alá, a ház szépen összerogyott, és ha jól végezték a munkát, akkor a teteje szinte teljesen ép maradt A »horvát ház« viszont fentről volt összerombolva, a teteje volt teljesen szétdúlva. Ez a Zadar felé nyomuló jugoszláv néphadsereg dicső tüzéségének a műve volt. A lövedékek a horvát házak tetejére potyogtak, a szerb házakat békén hagyták, a jugoszláv hadseregnek jó tüzérei voltak, nem lövöldöztek vaktában. Mégis vissza kellett vonulniuk. Jött a horvát hadsereg a maga kitűnő szakembereivel” (107–108).

A kölcsönös házrombolás ezen illusztrációja már előrevetíti az éppen harminc évvel ezelőtt kibontakozott horvát támadás – szó szerinti – viharát Dugi otok csendje után. Ugyanis Janez és Marijana „nem valamiféle meteorológiai jelenség elöl” kényszerül menekülni később, „hanem a viharnek nevezett hadművelet, horvátul az Oluja elöl [...] a rádió egyre kiterjedtebb hadműveletről beszélt, amit a horvát hadsereg indított a Knin környéki szakadár szerbek ellene. Horvát katonai indulókat közvetítettek. A rádió hírei azonban nem biztos, hogy elűzték volna az Adria és az összes többi tenger – akkor úgy tűnt – legbékésebb szigetéről.” Távozásuk hátterében nem az a jet-ski állt, „amely zúgásával Janez Lipniket [Dugi otokon] pár napra teljesen kihozta a sodrából”, hiszen az „csak előjele volt a sziget felé közeledő nagyobb rossznak, a háborúnak”. Hanem maga a „vihar”, ugyanis „az a reggel nem olyan volt, mint az ezer másik. Messze lent az útról gépkocsik százainak a zúgása hangzott fel hozzájuk, nem jet-skik voltak, gépkocsioszlopok vonultak a kikötő felé [...] Katonák futottak az utcán a kikötő felé. A napkelte olyan volt, mint sok ezer más augusztusi reggelen, mégis másmilyen. Egyszerre nyomasztó lett az a légkör a városkában [...] Valósággal elmenekültek a szigetről. Ez ugyanaz a háború” – állapította meg Janez, áthaladva „a felégetett falvakon” (179, 182–183).

A háború térségi hatósugarát és a Végel László (2017: 541) által „jugoszférának” nevezett alkotói hullámok térségi szemhatárát sejteti az, hogy a szlovén szerző a horvátországi színtérrel párhuzamosan kitér arra is, hogy „Boszniában még mindig tartott a háború, a hírek a különböző városok ágyúzásáról számoltak be, valahol messze szirénák bögtek, az emberek óvóhelyre futottak. Az erdőkben, egy bosnyák menekült beszélte, úgy űzték és gyilkolták egymást, mint a vadállatok” (179).

Ezt követően a könyvben a pár felperzselt szerb falvakon hajtott keresztül, amikor is Marijana Janezt idézi, aki azt mondta, „hogy minden összefügg, hogy

ez a háború összefügg azzal a korábbival, a történelem nem az időben él, hanem a cselekedetben” (195). Jančar karakterei e gondolatkörével a délszláv erőszakspirált a sajátos közép-európai sors történetek forgatagában helyezi el (vö. Iványi 2020).

A kortárs szlovén irodalom egyik legifjabb, nemzetközileg is elismert szerzője Goran Vojnović. Az általa szerzett *Fügefa* (Figa, 2016) egy olyan, több nemzedék életciklusait magába foglaló történelmi regény, amely, noha 1950-es évekbeli isztriai milióból lép ki, szintén érinti a délszláv vérontást, beleértve a „hontalanná” lett (a. m. előbb szlovéniai állandó lakhelyüktől majd idővel jugoszláv állampolgárságuktól 1992-ben megfosztott) ún. „kitöröltek” (szlovén: izbrisani) életútját és kimondottan a boszniai háborút is.

A főhős Jadran boszniai származású apja, Safet 1992. március 4-ei eltűnésének másnapján „ott lent, Boszniában elkezdődött a háború, és itt, Szlovéniában új lendületet kaptak a balhék. Apa barátait félelmeik fojtogatták; féltették szülei, testvéreik, nővéreik életét, és már nem volt olyan könnyű talpon maradni” (2020: 103). A narrátor felidézi a háború utáni boszniai látogatásának kellemetlenségét, amely Jadran számára mindenekelőtt az apa elvesztésének traumája: „Ahogy visszamászom a buszra, a képek eltűnnek. A háború utáni Bosznia első néhány kilométere csak szagokból áll; [...] Nem Bosanska Otokából származom, nem tartozom erre a buszra, ezekre az ülésekre, amelyek porszemcsék felhőjét eresztik ki, ha ütik őket; máshonnan származom, és oda szeretnék visszamenni, mert itt az emberek bűze fojtogat, az égés, a lőpor és a vér bűze, [...] Nem tudom, milyen Bosznia, nem is akarom tudni, vissza akarok menni, haza; miért nem engem vezettek a [boszniai határátlépéskor a sorból kiszedetteket gyűjtő] konténerbe? Ez megmentett volna attól, hogy ott kelljen leszállnom, ahol az utaknak nincs járdájuk; attól, hogy a bihaći buszpályaudvaron kelljen leszállnom, ahol [Safet] megígérte, hogy várni fog rám (132–133).

A „jugoszféra” szerb irodalmi színteréhez tartozó, legnépszerűbb művének kiadásakor mindössze huszonkilenc éves regényíró és tárcacikk szerző Vladimir Arsenijević *A hajófenéken* című (szerb: *U potpalublju*, 1994) vitriolos-fekete-humoros hangvételű, realista művének drámaisága a szerb-horvát szembenállás 1991. október–december közötti időszakából fakad, melynek tomboló, fergeteges folyománya egyébként a Jančar által bemutatott vihar is.

Keresetlen, brutálisan őszinte nyerseséggel idézi fel Arsenijević a háború eskalációját 1991 őszén, majd tetőpontját, illetve ezzel összefüggésben a katonai behívók sokkját is. Egy jelenetben a hétköznapi fiatalember/narrátor öccse, Lázár „lángoló pillantást vetett Andjelára, aki pont ebben a másodpercben adta neki vissza aggodalmas arccal a kék borítékot, melyben Lázár katonai behívója rejtett, és remegő hangon kérdezte: – Ki vette ezt át? [...] Úgy kommunikáltunk, hogy kerültük egymás tekintetét. Így, azt hiszem, jobban megértettük egymást, és még valami összekötött bennünket ezekben a percekben: akárhogy járatta a száját, Lázár félt a háborútól, nem volt neki éppen mindegy. Énrólam meg el sem lehetett képzelni, hogy nem rettegek. Világosan láttam, hogy szűkül körülöttem

a kör. Egyre több embert szippantott be az örvény. Egy napon, gondoltam, az én ajtómon is bekopognak, és az inam, mint annyiaké az utóbbi hónapokban, citerázni fog” (19–21). A „Felettesnek” nevezett swedenborgi bölcseleti alapok ihlette, pszeudo-metafizikai cselekvő Lázár nevében itt mondja ki, hogy: „Hát tulajdonképpen nem is tudom... Van ebben valami. Az is lehet, hogy jelentkezem.” Ez pedig nem másról, mint „a szerb-horvát vágóhíd kisfiús cowboyok-indiánok szemléletéről árulkodik” (25), ami – könyörtelenül ironikus módon – a harekrisnás – tehát elvileg pacifista –, ám a harcot vállaló (!) öcs életébe kerül.

Ennek ellenpontjaként a sorozási regisztrációkor a narrátor vall önnön félelmeiről: „El szeretnék veszni a megtartó névtelenségben. Úgy talán, szövögettem makacsul, elfelejtenek vagy leírnak – egy ilyen mélyre süllyedt országban minden lehetséges” (27). Ezt követően már „a műholdas adókon át keresztbe-kasul, szaporán mészárolták egymást a mieink” (28). Ugyanis Horvátországban kitört a háború, és megajándékozta az elbeszélőt azzal az „értékes, bár még ködös felismeréssel, miszerint az egyes halálok, globálisan nézve, összességükben csupán (magánjellegű) nyitányai voltak a (nyilvános) klasszikusan véres tragédiának, mely, mint minden valódi tragédia, a népek közötti háború nagy témájával foglalkozott”. Arsenijević itt frappáns és emlékezetes képpel ábrázolja a gondviselés érdeklődés ellenére is elmaradt fellépését: „Hiába reménykedtünk, hogy hamarosan megpillanthatjuk a függőnyt; hepiendre sóvárogtunk, noha tudtuk, hogy a deus ex machina nem fog egyhamar leszállni a mechanikus fellegből, hogy szétválassa a veszekedőket, és egyenlő részekre ossza az igazságot. Nagyon is felkavaró felismerés volt: lesz itt még halál bőven. Végül hozzá fogunk szokni. Nem fogunk rettegni tőle úgy, mint rég, a Naivitás áldott korszakában” (29–30).

A szerző (ál-)fatalista hangvétellel folytatja később: „Magam sem tudom megmondani, hogy mi az, ami lecsapott ránk, de eléggé biztos vagyok benne, hogy valamiféle végzet teljesült be, amiről időközben mindenki sorra megfeledkezett. Hát, ilyen is van. Üvöltés harsant, egy pillanat alatt áradatot támasztott, és az magával sodort bennünket. Mint a bibliai özönvíz. A háborgó folyóból csak néha bukkant a felszínre egy-egy fej, kinyúlt egy-egy tehetetlen végtag [...] Óráról órára kevesebben maradtunk ebben az örvényben (35–36).

Mindeközben a felvételek fokozatosan fókuszálnak a frontra. „November hava tulajdon szívét falta. Dubrovnikot, mely októberben volt a bombázásban soron, felváltották az arcpirító vukovári vignetták.” A narrátor várandós felesége, „Andjela kisírt szemmel, állát a kanapé támlájára támasztva meredt a rusztikus arcú háborús tévériporter émelyítő ömlengései közepette feltűnő, Duna- és Vuka-parti város romjaira.” Majd egy, az akár a szintén huszadik századi tragikus eseményeket tárgyaló Dragomán *A fehér király*ából is jól ismert, végeláthatatlan körmondat ad tájképet ostrom után: „Képernyőnkön girbe-gurba, átlós sorokban vonultak az eltompult arcú emberek menetoszlopai; száz nap után a pincéből előbújva szégyenlősen mosolyogtak ránk, felfedve csorba fogacskáikat, az ősz hajú gyerekek, egy férfialak homlokát egy falnak támasztotta, mely

azelőtt az otthonának a fala lehetett, vakolat hullt szegény fejére, egy katona csonttá égett, a még mindig forró, fekete massa csúnyán füstölt, láttunk egy fiatal nőt félarca nélkül, sportcsarnokokban fagyoskodó menekülteket, holttesteket és állati hullákat szétszórva a szétlőtt város utcáin, ahol a jól végzett munka után férfiak kerengtek dzsipekben, és féltünk, nehogy ebben az örületben megpillantsuk Lázárt borotvátalanul, részegen féktelenkedve a hasonszőrű felszabadítók tömegében.” Kegyetlenül kétségbeejtő konklúzió következik: „valóban, szakadék tátongott alattunk” (49–50).

Valóságghú toposzok következnek: Jugoszlávia biztosra vehető szétesése, a háborús sebesültek, illetve megnyomorodott veteránok kálváriája, poszttraumás stressze, például a barát Dejan esetében is: „Odakint golyók záporoznak, és a váratlan rajtaütés káoszában ismeretlen alakok rognak össze. Akármit csinált szegény Dejan, az induló a fülében visszhangozva üldözte [...] mindenki gyanús színben tűnik fel előtte. Ijedősebb, mint valaha” (57–58).

Lázár „borítékolható” elesése (52, 59) mellett az önkéntesek, például egy másik barát Vanja, irracionalitásának vagy opportunizmusának látéletére kerül a kíméletlenül őszinte háborúkritika pecsétje. Vanja karaktere, miközben abszurdig viszi nacionalizmus-bírálatot, arra is rámutat, hogy kódolva van az, hogy a konfliktus egyetemes elvtelensége egyéni extrém elhajlásokat eredményez: A barát ugyanis, „amióta kitört a horvátországi háború, mindent megtett, hogy valami úton-módon felugorjon erre a vonatra. Három-négyszeri önkéntes jelentkezés után, melyek során kiderült, hogy a kollektív átokból és szerencsétlenségből neki is kijutott a maga része, mivel rendre visszautasították, ez volt az utolsó próbálkozása a Jugoszláv Néphadseregnél. Ezután jelentkezett minden létező csapatnál a frontnak ezen az oldalán, de mindenütt ugyanilyen fogadtatásra talált. Megköszönték a felkínált segítséget és a kinyilvánított hazafiságot, de a papírjait minden külön indoklás nélkül visszaadták. – Ugyan – mondta végül –, na és, ez csak olyan... agymunka, kapiszko, agymunka, haver, mi az hogy megyek Horvátországba, fogalmam sincs, figyuzz, a horvát szabadcsapatoknál jobban fizetnek” (94).

A konfliktussorozat fentebb is már egy szó erejéig érintett boszniai frontjához érve, a tizennégy éves kora óta Németországban élő, német nyelven alkotó Saša Stanišić *Hogy javítja a katona a gramofont* (ném.: *Wie der Soldat das Grammophon repariert*, 2006) című burleszkjének cselekménye – részben legalábbis – szintén a balkáni konfliktusba ágyazódik. Višegrad, Kelet-Bosznia, 1992 körül járunk. A narrátor kisfiú Aleksandar és a bosnyák muszlim kislány Asija együtt bujkálnak a házkutatásokat tartó Jugoszláv Néphadsereg katonái, illetve a szerb szabadcsapatok elől egy padláson. Utóbbi gyermek a következőt hozza előbbi tudomására, értelemszerűen megjelenítve a háború etnikai vetületét és motívációit is: „Ha a katonák megtalálnak, elveszik igazolványodat, és ha rossz neved van, akkor a zöld ponyvás teherautón elvisznek. Mint mamát meg papát. Lehet, hogy engem is.” Majd a kisfiú is feleleveníti e történeteket: „Súlyos csizmákat

hallok, és tudom, hogy nekem jó nevem van. És bár a sárga szakállas katona mosolyog [...] mégis rákiáltok: engem Aleksandarnak hívnak, ez pedig a húgom, Katarina, ez itt Katarina, csak a kishúgom, Katarina!” (110–111). Homályban marad végül, hogy a könyvben az ifjú Aleksandar és az általa megmentett Asija találkoznak-e még, a kisfiú mindenesetre egy sokatmondó, háborús élmények sújtotta következtetéssel él a mű lezárásaként: „A folyó nem tud megfordulni és más medret keresni [...] egyetlen golyó sem lövődik vissza nyakakból a fegyverekbe...” (307).

Aleksandar egyik vallomása a könyv egy korábbi pontján szintén taglalja a népirtást, amely – a bajok általános, állítólagos szokásaként – ezúttal sem egyedül jár, hiszen ott a nyomában a boszniai háború kegyetlen következménye, az elvándorlás is. Elmondása szerint, ha a szülei „nem vándorolnak ki, visszaküldték volna őket Boszniába. Önkéntes visszatérésnek nevezik ezt. Én úgy gondolom, hogy amit úgy rendelnek el, az nem lehet önkéntes, és a visszatérés nem lehet visszatérés, ha az eredetileg ott lakóknak több mint a fele hiányzik. Az már egy új hely, és oda nem „vissza” tér az ember, hanem először életében oda” (148).

Stanišić egy további, egyes szám első személy nézőpontú elbeszélésében a családi történet és a nagymama halála, illetve a szerző önnön későbbi éveinek elbeszélése újfent a népirtással járó jugoszláviai háborúkkal fonódik össze. A *Herkunft* (a. m.: *Származás*) címmel 2019-ben megjelent német nyelvű memoár egyebek mellett a háború kezdetének főbb állomásait is felidézi: „1991. június 27-én került sor az első háborús cselekményekre Szlovéniában. Az alpesi köztársaság függetlennek nyilvánította magát Jugoszláviától. Horvátországban csetepaték, horvátországi borzalmak, majd a horvát függetlenségi nyilatkozat következett” (2019: 14). Egy másik helyen utal a háború nyomaira az Andrić által halhatatlanná tett Višegrad panorámaképén, anekdotázva számolva be arról, hogy a nagymamájánál vendégeskedve egyszer csak megpillantott egy „házat a domboldalon, amely a háború óta szétlőve és üresen áll” (21).

Máshol a kelet-boszniai Oskoruša falu fonetikáját kapcsolja össze a jugoszláv (auto?) sztereotípiákkal, majd a következőképp végzi el a háború végi számadást: „az Oskoruša egy gyönyörű név [...] Kemény és szláv, ahogy a Balkánon a végzések szoktak lenni [...] Persze, azok a jugók a háborúikkal és a modorukkal. Csakhogy a képnek egyáltalán nincs értelme. Mit kell elképzelni a kemény szláv végek alatt? A szlavisztika nem úri kalap, nem olyasmi, amit kétségtelenül le lehet írni, amennyiben az ember tudja, mi az úriember és mi a kalap [...] A háborúk alatt valószínűleg életmentő volt a [falu földrajzi] elzárkózása. Oskoruša sértetlen maradt, kivéve azokat a férfiakat, akik önként csatlakoztak ezekhez vagy azokhoz, és elvesztek. Akik megmaradtak, más okok miatt haltak meg” (30–31).

A fegyveres küzdelemben személyesen, közvetlenül is részt vett bosnyák költő és író Faruk Šehić a háborús pátosztól, romantikától, ideológiáktól egyaránt

totálisan elidegenedett, gonzoid-filozofikus elbeszélését, *Az Una hulláma*it (Knjiga o Uni, 2011) is átítatja a balkáni háború boszniai színterének élményanyaga. Ennek idővonalát a következőképp rajzolja meg: „1992. április 15-én elindultam a háború sújtotta hazámba. Annak örven, hogy le kell győzni a muzulmán szélsőségeseket, a zöldsapkásokat, és meg kell őrizni Jugoszláviát, a Jugoszláv Néphadsereg egységei, számos szerbiai, jól felfegyverzett, bűnözőkből álló szerb önkéntes szabadcsapattal együtt megtámadták Kelet-Boszniát. Saját szemmel láttam a zborniki menekülteket, amint nejlonzacskókat és puttonyokat cipelve ácsorogtak a zágrábi dzsámi parkolójában. Ezek hús-vér emberek voltak, ők lesznek az első világgá űzött menekültek, jelzőtűzek az éjszakai égbolton, amint a legkülönbözőbb irányokba tartanak.” Ezt társadalom-, illetve leginkább: elitkritika követi: „Elmentünk a dzsámi elé, hogy meggyőződünk arról, igazat mondtak-e a szarajevói rádió tudósítói. A focai rádiós újságíró nem tudta, ki lő kire a városban, egyetemes káosz uralkodott, hiába mondta Izetbegović, hogy a háborúhoz ketten kellenek. A Drinában és a Čehotinában sodródó civilek számára a háború kétségtelenül befejeződött, hiszen lemészárolták őket. Néhány nappal korábban Szarajevóban békemenetet rendeztek Jugoszlávia megmaradásáért. A gyengeelméjű bányászok, a munkások meg az „urbánusok” jugoszláv zászlókat lengetve és szocialista dalokat harsogva meneteltek, míg a csetnik orvlövészek a Holiday Inn szálloda tetejéről revolvergolyókkal szét nem verték a menetoszlopot. Huszonöt éves voltam, és nem sajnáltam őket. Aki úgy döntött, hogy meghal bután, elnyerte támogatásomat” (2016: 158).

A könyv eme leplezetlen indulatokkal teli szakasza után Šehić felidéz egy szűk héttel korábbi eseményt is: „1992. április 21-én 17 óra 50 perckor a Szerb Demokrata Párt félhivatalos katonaságának tagjai, a csetnikek, a Lipik és a Grmeč alatti fennsík irányából megrohamozták a várost. A város fölött a Jugoszláv Néphadsereg egységei ásták be magukat, nekik az lett volna a feladatuk, hogy megvédjenek bennünket a láthatatlan »földönkívüliektől«. A támadás ürügyéül a muzulmán tartalékos rendőrök állítólagos lövöldözése szolgált, amire Arapusában került sor, a Podgrmeč szerb falvai és az Una jobb oldalán levő települések közé beékelődött faluban, ahol többségben voltak a muzulmánok. A kitalált lövöldözésben ártatlan szerb civilek sebesültek meg, ezért indították el a tűzérési-gyalogsági rohamot a város ellen, minden rendelkezésre álló *nemzeti erőfőrást* (sic! – I. M.) bevetve.” A szerző második világháborús analógiával folytatja itt, mintegy akarva-akaratlanul is sejtetve a közép-kelet-európai színtér sorsszerű összecsúszását: „Csak a vak nem látta a szembeszökő hasonlóságot azzal, amikor a lengyel katonának álcázott SS-egységek Gleiwitz-nél szimulált támadást intéztek a németek ellen, minekutána Lengyelország megsemmisítése következett. Arapusát később gyűjtőtáborrá alakították át, ahol a civileket magánházakba zárták be, mielőtt az igazi koncentrációs táborokba, avagy fölszabadított területre szállították volna őket” (146–147).

1992, „a nulladik év”, után eljött 1993, amikor is „eltűnt a szemünk elől az a város [Bosanska Krupa, Északnyugat-Bosznia], amelyet ismertünk”. Komor,

ám a világtól pusztán csak legfeljebb részben eltávolodott látomás következik: „Növények és romok álcázták, és a naphosszat tartó robbanások ellenére hipnotikus aurára tett szert, mi pedig rezzenéstelen arccal néztük, mintha ez lenne az utolsó kép, amit magunkkal viszünk a túlvilágra. Utópiánk idegen, áttekinthetetlen fővárosává változott, ez az utópia pedig így szólt: haza akarok menni, és legyen minden úgy, mint régen [...] Egy világ totálisan átváltozott, aki a háború előtt focizott, annak a talpa most nem labdát érintett, hanem vigyázott, nehogy taposóaknára lépjen” (95). Majd felidézi a bosnyákság kibontakozó ellenállását – és egy egészen eredeti (poszt-)apokaliptikus jelenésben –, kollektív tragédiáját, illetve annak utóéletét is: „április végén a természet fölébred téli álmából, de ezt sem veszi észre senki. Fokozatosan primitivizálódunk, az a legfontosabb, hogy tele legyen a hasunk, melegben és biztonságban legyünk. Tanuljuk a gyűlöletet, mert ez a túlélés egyedüli módja, gyűlölet segítségével lehet fölébreszteni azt a haragot és erőt, ami életben fog tartani, amitől kedved támad élni. Nem nehéz megtanulni a gyűlöletet. Nem támaszkodhattunk fegyverekre és lőszerre, sem a hátunk mögötti anyaországra, mint a volt szomszédjaink, ezért magunkra voltunk utalva, arra, ami a legerősebb az emberben, és a bátorság volt a mi leggyilkosabb fegyverünk. Ebből keletkezett az »ágyútöltelék« szó” (uo.). Ezt követően a normalitás medrébe való visszatérés vágyálmának képtelenségét kimutatva lép tovább: „Mindezek után azonban sem az ember, sem a városa sohasem lesz már a régi, persze ha egyáltalán megéri a háború végét. Egy várost nem lehet megsemmisíteni, a város érinthetetlen, minden erejét be fogja vetni az ember, hogy felújítsa, és a romokon feltámassza a maga szétszabdalt lelkét. A próbálkozás azonban eleve halálra van ítélve. Semmi sem lesz olyan, mint régen volt, de ezt a tényt még nem tudja senki. Mindenki hisz a saját jövőjében és a városa fejlődésében, ami érthető, hiszen minden háború után így gondolkoznak az emberek. A kétkedés és a gyanakvás pillanata elmúlik, és én megint hiszek a városomban meg a folyómban, hogy roppant erejűnkkel fölemelik az embereket ebből a hamuból. Visszahozzák az életkedvüket. Az utcákon más sincs, csak a fölégett házak csontvázai meg a friss hulladék. Minden darab hulladéknak megvan a maga élettörténete, és elbeszélői rekonstrukció után sóvárog” (96). Ugyanitt a pusztítás és az elmúlás utáni – profán értelemben vett – „feltámadás”, továbbélési folytonosság képei következnek: „Tíz év múlva már csak fekete-fehér fényképek fognak emlékeztetni a háború külső nyomaira. A belső nyomokról köteteket lehet írni, fölösleges köteteket lehet írni, fölösleges köteteket, amelyeket senki sem fog olvasni. Paradox módon győzelemre van ítélve a biológiai és mindenféle más összetörtségünk, még ha gyakran el is borít bennünket a gyász a halottaink miatt, az élők miatt, minden miatt” (97).

Később újra rátér a harcokra, érintve a nyugati passzivitást csakúgy, mint a természet természetes és szenvtelen közönyét, újfent a bosnyák kataklizma árnyékában: „Hús napra Sokolovkamenra küldtek bennünket, egy olyan harcponthoz, ahol semmi sem történhetett, mert az Una mély, széles kanyonja választott el az ellenségtől, ami tökéletes akadály, nyugodt álmodat biztosít, és nappal

is elegendő egy-két őrzőjrat. Epret szedtünk derékig meztelenül, egy beton víz-tartályban fürödtünk, barátkoztunk az ENSZ francia katonáival, gombásztunk, és egy elhagyatott ház hűvösében heverésztünk. Mindenfelé kígyók kanyarogtak el, de ügyet se vetettek ránk, ők mit sem tudtak a háborúról, a gránátózásról – a kéksisakos franciák azzal keresték a kenyérüket, hogy számlálták, hány gránát hullik [...] –, és nem tudták, hogy mi már hozzászoktunk a halottakhoz meg az ezzel járó szertartásokhoz. Annyi temetésen voltam, hogy idővel teljesen mechanikusan jártam temetni. Még az is előfordult, hogy a temetésen elbújtunk a bokorba, és a hasunkat fogtuk a tébolyult nevetéstől, noha a halott bajtársunkat hantolták épp” (98).

Nem sokkal ezt követően a következő, Jung ihlette összegzést adja a háborúról, megalkotva annak elgondolkodtató definícióját is: „Mintha J. R. R. Tolkien földrajzából bújtunk volna elő, hobbitok voltunk 1993-ban a pernai régióban, Sokolov kamen alatt. Fiatal, tapasztalatlan harcosok, akik a kollektív tudattalan mintáit utánozzák. Ezért értünk szót a kígyókkal. Belénk vannak írva a kínzás, gyilkolás, megerőszakolás, fosztogatás és gyújtogatás műveletei, csak eddig még nem próbáltuk ki őket. Ha valaki megkéri magukat, hogy röviden magyarázzák el, milyen a háború, csak ennyit mondjanak: »A háború olyan, mint a világvége habbal, csak tovább tart és még sokkal jobb«” (102).

A bosnyák kortárs irodalom talán jelenleg legelismertebb, néhai szerzője, Dževad Karahasan 2005-ben megjelent *Az éjszakai tanács* (*Noćnovijeće*, 2005) című könyvében szintén megjelenik mind a boszniai háború előszele, mind annak történelmi előzményei. Ekképp a település muszlimjainak 1942-ös vízbe ölése a Drina-hídról (2006: 33, 90) baljósan jelzi előre az *Arsenijević időhorizontjára emlékeztetően negyedéves*, 1991. augusztustól októberig játszódó cselekmény tükreben az újabb, küszöbön álló, etnikai vérengzéseket.

Ahogy a főszereplő fokozatosan elboruló elméjében az őt övező környezet szétmállik, emlékezete ugyanakkor úgy áll össze a helyi, korábbi és aktuális rémképek tablójává, ami a széthulló Jugoszlávia emberi és társadalmi viszonyai gyökeres megváltozásának – Jančar szavaival a „nagy bummnak” – is az allegóriája. „Az augusztusi első nagy eső a céhotinai fürdőszezon végét és a dinnye-szezon kezdetét jelentette, a szeptemberi első eső a hosszú ujjú öltözetet, cipőt és novembertől való félelmet jelentett, amikor az egész világ puhává válik a nedvességtől, és minden elveszti alakját” (170).

A bosnyák-cserkesz származású török író Ayse Kulin *Szarajevó rózsája* (tör.: *Sevdalinka*, 1999) történelmi regényében szintén érinti a délszláv háború bosnyák szakaszát, kezdve mindjárt annak vészjósló közeledtével is. Miközben a főszereplő újságíró Nimeta a saját magánéleti „poklában élt, az országa is lépésenként közeledett a pokol felé [...] a sors kezdte színre vinni azt a színdarabot, amely Jugoszláviát vértengerré változtatja majd” (2018: 38). Hasonlóképp, az időnként a „Tito-nosztalgia” jegyeit is felvonultató könyvben az is megállapítást

nyer, hogy „mintha Jugoszlávia biztonságos légköre teljesen megsemmisült volna. Bármelyik pillanatban történhetett volna valami váratlan dolog minden-
kivel (2018: 57). A következmények árnyékában nem véletlen, hogy a magát egyszerre „két tűz között” találó (84, 105), vagyis mind a szerbek, mind a hor-
vátok által fenyegetett Bosznia sorsát taglaló narráció azt is kijelenti, hogy „a
háború a legmocskosabb, legfélelmetesebb dolog, ami az emberrel történhet”
(104), illetve, hogy „az nyer, aki erősebb, és aki korábban üt” (108). Nem sokat
késnek a kifejezetten Zvornikban (137–138) és más helyszíneken (204–209, 225)
elkövetett szerb atrocitások, sem a nyugati tétlenség és az emberi jog paradoxon
ábrázolásai (141, 149, 166, 203, 210, 227), miként a szarajevói ostrom mindennap-
jai (147) és a horvát hátba támadás sem (264).

A szörnyűségeket időnként lektúri hangvétellel tárgyaló könyv horvát szár-
mazású karaktere, Stefan egyik közhelyes, ám végül is, részben talán helyes
megállapítása szerint az időtlen „gonoszságok egyes örült emberek hatalom-
vágyából fakadnak [...] Hiszen mindig ez történik!” (213).

Minden idők horvátajkú boszniai irodalmának egyik legértékesebb darabját
alkotja Miljenko Jergović *Diófa-házikója* (hor.: *Dvori od oraha*, 2003), amely a retro-
spekciót hátrálva, visszafelé folytatja. A nagyívű könyv e „ráklépései” a délszláv
háborúkkal indulnak, kifejezetten annak előszelével Regina Delavale unokája,
Mirna serdülőkorát tárgyalva. A helyiek „vicceket sütöttek el (a kis amazon
rovására), és arról elmélkedtek, miért éppen most, az ország bonyolult politikai
helyzetében a háborús fenyegetés árnyékában jelent meg éppen itt, ezen a he-
lyen. Csak nem fognak mozgósítani minket...?” (2017: 44).

A Vojnovićra, sőt, inkább Ivo Andrićra emlékeztető töprengő, monumentális,
több nemzedék életén átívelő könyv visszatérő anya-és-lánya szereplői pedig,
némileg később, „miközben hullottak a gránátok [...] civakodtak és marakodtak
[...] Szólnak a szirénák. Azt jelenti, hogy az óvóhelyre kell menni.” Regina lánya,
Diana élete egyik legnehezebb időszakával néz itt szembe: „A helyzet csak egy
kicsivel lett jobb azután, hogy a háború százhuszonharmadik napján, míg ők
az óvóhelyen voltak, egy gyújtóbomba eltalálta a házukat, és az porig égett,
egyetlen tárgy sem maradt, amely az addigi életükről tanúskodhatott volna.
Amikor a háború olyan hirtelen félbeszakadt, amilyen hirtelen, legalábbis szá-
mára, elkezdődött, Diana meztelennek érezte magát hármójukkal együtt, akik-
ről gondoskodnia kellett” (56–57).

Befejezés

Amint azt e teljesség igénye nélkül íródott tanulmány tükrében láthattuk, Ju-
goszlávia integritásának szétmállása, avagy a „nagy bumm” emberi és nemzeti
megpróbáltatásai számos kiváló és színvonalas ábrázolásban megjelentek. Nem
véletlen, hiszen a téboly, a pokol, valamint az elmaradó „hepiend,” illetve deus

ex machina illúziói közepette a prózára is igazaknak tűnnek a lengyel Czesław Miłosznak eredendően a közép-európai költészettel kapcsolatban tett szavai: „Nem zárhatjuk ki annak lehetőségét [...], hogy a politikai elnyomás valószínűtlen rengetegei és útvesszői elengedhetetlenek az emberi lélek ébredéséhez, ha másért nem, hogy ellenükben kivívja szabadságát és kimutassa függetlenségét” (2005: 105).

Krasznahorkai *Háború és háború* című, idővel talán Nobel-díjjal is kitüntetendő alkotásának egy pontján az emberi történelmet akképp definiálja, mint a „háborúk örökkévalósága” (1999: 186). E könyv megjelenése időben nagyjából egybeesett a délszláv háborúk koszovói epizódjával. Vannak a világnak olyan helyei, ahol e megállapítás különös érvényre jut.

IRODALOM

Arsenijević, Vladimir: *A hajófenéken*. Bp., 2000, JAK.

Iványi Márton: Végállomás: a sötétség mélye. *Irodalmi Jelen*, 2020. 08. 31. Elérhető online: <https://irodalmijelen.hu/2020-aug-31-1336/vegallomas-sotetseg-melye>

Jancar, Drago: *A névtelen fa*. Bp., 2011 [2008], L'Harmattan.

Jergović, Miljenko: *Diófa házikó*. Bp., 2017 [2003], L'Harmattan.

Karahasan, Dževad: *Der nächtliche Rat*. Regensburg, 2006 [2005], Insel

Kulin, Ayşe: *Szarajevó rózsája*. Bp., 2018 [1999], Trivium.

Miłosz, Czesław: A mi Európánk. In: Módos Péter (szerk.): *Közép-európai olvasókönyv*. Bp., 2005, Osiris-Közép-Európai Kulturális Intézet.

Stanišić, Saša: *Hogy javítja a katona a gramofont*. Bp., 2008 [2006], Szó.

Stanišić, Saša: *Herkunft*. München, 2019, Luchterhand Literaturverlag.

Šehić, Faruk: *Az Una hullámai*. Bp., 2016 [2011], L'Harmattan.

Végh László: *Balkáni vándor*. Utószó Miljenko Jergović Diófa-házikójához. Bp., 2017, L'Harmattan.

Vojnović, Goran: *The Fig Tree*. London, 2020 [2016]), Istros Books.

Az elfeledett Bajcsy-Zsilinszky...

A nyolcvanadik évfordulóra

Babits Mihály betegágyán felírta Gál Istvánnak egy cédulára, hogy Bartókot, Bajcsy-Zsilinszkyt, Móriczot és Szentgyörgyit tartja a korszak négy nagy szellemi tekintélyének.¹ A történeti idő haladtával egyre világosabb kell legyen, hogy ez helyes ítélet volt... Nyolcvan esztendeje annak, hogy a 20. század egyik legjobban félreismert vagy félreértett nagy történelmi személyisége, Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. december 24-én, karácsony vigíliáján hóhérkéz által életét adta a hazáért a sopronkőhidai fegyház udvarán.

Hosszú volt az útja idáig...

Zsilinszky Endre Szarvason született 1886. június 6-án a békés vármegyei, szlovák eredetű, evangélikus birtokos családban. Apja, Zsilinszky Endre a 18. században a Felvidékről idetelepített tót jobbágyok leszármazottja. Anyja Bajcsy Mária, régi magyar köznemesi családból származott. A család 1887-ben költözött Békéscsabára. Bajcsy-Zsilinszky a gimnáziumot Békéscsabán, jogi tanulmányait pedig Kolozsvárott, Lipcsében és Heidelbergben végezte, majd hazatérve ügyvédjelölt lett. Családja és a parasztvezér földbirtokos, Áchim L. András között politikai és családi okokból kiéleződött vita során 1911. május 14-én Zsilinszky Gábor Áchimot lelőtte bátyja védelmében, a bíróság felmentő ítéletéből következően jogos védelmi helyzetben. A világháborúban huszártiszt, 1918. novemberben a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) egyik megalapítója. Szege-den csatlakozott az ellenforradalomhoz, ettől kezdve haláláig – a politikai különbségek ellenére – híve és tisztelője Horthy Miklósnak. Ez a tisztelet és ragaszkodása a Szent István-i gondolathoz és államkeretekhez a Szentkoronaszme jegyében egész életének meghatározó jellegzetessége, s nem ellentmondása, amint egyes marxista értelmezői állították.

Számos hírlap szerkesztője, ezres nagyságrendű publicisztika, több nemzetpolitikai mű szerzője. A proletárdiktatúra bukása után a Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Zsilinszky Endre részvételével a „pozitív fajvédelem” nemzet-

ZÉTÉNYI ZSOLT (1941) ügyvéd, alkotmányjogász, a Nemzeti Jogvédő Alapítvány elnöke.

1 Idézi Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre*. Budapest, 1992, Szépirodalmi Könyvkiadó, 265.

megerősítő programjával létrejött csoport tagjaként a *Szózat* című „keresztény, konzervatív, irodalmi és társadalomkritikai folyóirat” főszerkesztője lett. Derecskén 1922-ben Egységes párti programmal képviselővé választották, de 1923-ban kilépett Bethlen pártjából, és részt vett a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (közkeletű néven Fajvédő Párt) megalapításában és a Fajvédő Kiáltvány, a kecskeméti program megszövegezésében. 1925-ben a MOVE ügyvezető elnöke, ez évben vitézzé avatták, s ettől kezdve anyja nevét kapcsolta családi nevéhez, a Bajcsy-Zsilinszky kettős vezetéknevet használta. 1926-ban az időközi derecskei országgyűlési választáson a kormánypárti Pekár Gyulával szemben alulmaradt, s lapja, a *Szózat* is megszűnt. 1927-ben Pethő Sándor hívására vezércikkíróként csatlakozott a *Magyarság* című laphoz. 1928-ban megindította *Előőrs* című lapját, amely fórumot adott József Attilának, Féja Gézának, Szabó Dezsőnek, Szabó Pálnak, Sinka Istvánnak, Erdélyi Józsefnek... 1928 szeptemberében – miután Gömbös visszalépett az Egységes Pártba – szakított a pártvezérrel.

1930–31-ben megszervezte a Nemzeti Radikális Pártot, s 1931-ben elnyeri a tarpai országgyűlési képviselői mandátumot 1935-ig. 1932. március 15-étől kezdve az *Előőrs* utódeként megindította a *Szabadság* című hetilapot, amely a germán hódítás elleni szellemi és politikai ellenállást hirdette. Közölte Sinka István, Sértő Kálmán, Nagy Lajos, Illyés Gyula, Füsi József, Katona Jenő, Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Sásdi Sándor, Tamási Áron, Tersánszky Józsi Jenő írásait.

1935-ben az országgyűlési választások idején pártszövetségre lép az októbristákkal és a polgári radikálisokkal, de kormánypárti nyomással megbuktatják a tarpai választáson. Ekkor leköszön vitézi rangjáról. Miután 1936-ban pártja beolvadt a Független Kisgazdapártba, 1939-ben Tarpán már ennek a pártnak lett a képviselője. Publicisztikai tevékenységét akkor a *Független Magyarország* című hétfői lap főszerkesztői tisztében, valamint a *Magyarország* című napilap hasábjain végzi, s megindulása után rendszeresen publikál a *Magyar Nemzet* napilapban. Idejében felismerte, hogy a német veszéllyel szemben szükség van a Duna menti kis népek összefogására. Ezért 1940 februárjában Belgrádba utazott, és vezető jugoszláv államférfiakkal tárgyalt a baráti együttműködésről.

Bajcsy-Zsilinszky – nemcsak a „szegedi gondolat” keletkezésének idején, 1919-ben, de 1941-ben is meggyőződéses ellenforradalmárnak vallotta magát – fő gondja az volt, hogy 1918–19 megisméltódásának reformok által útját állja.²

A II. világháború időszakában parlamenti felszólalásaiban, cikkeiben és memorandumokban bírálta a magyar kormányok német elkötelezettségű kül- és a valódi földreformot halogató, nem eléggé szociális belpolitikáját, küzdött a háborúból való kilépés érdekében, és követelte a magyar fegyveres erők 1942. évi délvidéki tömeggyilkosságaiért felelősök szigorú megbüntetését. 1941 karácsonyan

2 B-Zs. E. történetpolitikai vitája Szekfű Gyulával. In Tilkovszky Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Bp., 1986, Kossuth Könyvkiadó, 11–60.

nevezetes cikket írt a *Népszavába*, főszerkesztője lett a *Szabad Szó* című, a népi írók mozgalma politikai hetilapjaként kiadott lapnak. 1942-ben bekapcsolódott a békét sürgető Történelmi Emlékbizottság munkájába, és részt vett a március 15-ei háborúellenes tömegtüntetés megszervezésében. Kapcsolatba került baloldali politikai erőkkel. A történeti magyar alkotmányosság jegyében kiállt a politikai és faji okokból üldözöttek védelmében, tanúvallomást tett Schönherz Zoltán perében. 1943 júliusában megszerkeszti a kisgazdapárt háborúellenes és demokratikus újjászületést hirdető programját. A polgári politikusok közül egyedül ő jutott el az országvédő fegyveres ellenállási harc vállalásáig.

A nemzeti ellenállás vezéralakja

A nyolcvanadik évfordulón részletesebben szólunk az 1944-es esztendőről. Elítéltetésének és kivégzésének előzménye volt, hogy 1944. március 19-én Magyarország német birodalmi megszállásának napján fegyverrel fogadta a lakásába hatoló Gestapo embereit, akik csak fegyveres tűzharc után tudták sebesülten őrizetbe venni. Szellemi erejét és munkabírását bizonyítja a német fogságban német nyelven írott négy nemzetpolitikai tanulmánya.³

Lakatos Géza kormánya 1944. október 11-én kikérte a Gestapótól, majd október 15-én szabadon bocsátotta. Állítólagos „kommunista társutas” mivoltára jellemző választ adnak a német fogságból írt egyik levelének szavai: „Én hajthatatlan és erős ellenfele vagyok a bolsevista rendszernek, leszek is, míg élek.”⁴

Másik levelében így ír: „Küzdöttem a német Drang ellen, most az orosz Drang ellen kellene küzdenem, ha engednék...”⁵ Több hasonló tartalmú üzenete ismeretes...⁶ A Magyar Frontnak az egész Horty-rendszert megbélyegző, robbantásra, szabotázsra buzdító – fogságába valamiképpen bejuttatott – röplapjától elhatárolódik. Ellenzi a robbantásos, terrorista jellegű ellenállást... Erről ezt írja a német fogságból: „A Magyar Front így, ahogy a Békepárt szellemében és vezetésével jelentkezik, halálos veszedelem.” „Nincs ok a kommunistákkal szemben való meghátrálásra. Ez [...] a szabotázsra való biztatás, az anarchia előkészítése.”

Gestapo fogsága idején, az 1944. április 18. és október közötti időben értekezik a szociális reformok kérdéséről is, Finnország, Hollandia, Dánia, Svájc, Svédország és Norvégia példájára hivatkozik.

3 Die Minderheitsfrage und die innere Föderalisierung Ungars.
Beitrag zur Characterologie des ungarischen Volkes.
Álláspontom a Magyar Front felhívása ügyében
Das historische Verhältnis zwischen Ungarum und Deutschtum
OSZK Kt. 26. fond. 15. magyar fordításban.

4 1944. október 9.

5 1944. szeptember 8.

6 A leveleket idézi Bartha Ákos monográfiája, *Bajcsy-Zsilinszky Endre*, 2019, 455–456.

Értekezik a német-magyar viszonyról, és megállapítja: „Nem szabad engedni, hogy egy eszeveszett németgyűlölet terjedjen el nálunk. Nekünk a jövőben a németekkel is békében és barátságban kell élnünk.”

A '40-es években – s így fogsága alatt is – a történelmi Magyarország, a Szent István-i birodalom kereteinek megóvása érdekében a föderáció és önkormányzat lehetőségeiről is értekezik. Megállapítja fogsága alatt írt nemzetpolitikai tanulmányában, hogy a „kisebbség” kifejezés természetellenes alakulatok lényegéből eredeztethető, hiszen „a szerves sokszínűség és biológiai rend alapján nyugvó berendezkedések” – mint amilyennek ő a történelmi Magyarországot vagy Svájcot láttatta – szavatolják, hogy senkinek se kelljen magát kisebbségben éreznie. Az önkormányzat új formáját találja meg a bánás intézményében, amelyet több vármegyét magában foglaló önkormányzati szervként ismertet. Erdélyt egy magyar-székely, egy szász és két román bánassággá javasolja átalakítani Erdélyről írott 1943-évi tanulmányában.⁷

A kommunistáktól való elvi alapú idegenkedése ellenére, őket súlyos veszélyforrásként látva, mégis elvállalja Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának elnöki tisztségét. A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Békepárt (1944 szeptemberétől Kommunista Párt), a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a legitimisták egy csoportja és a Nemzeti Parasztpárt által alkotott – általa egy hónappal korábban kommunista fedőszervezetként említett – Magyar Front felkérésére 1944. november elején vállalja a németellenes fegyveres ellenállási mozgalom vezetését. Döntése mögött a történelmi kényszerhelyzet és az a belátás lehetett, hogy a szovjet birodalom határozza meg Magyarország eljövendő életét, továbbá annak tudata, hogy az ország a háború biztos vesztese lesz, s hogy a harc immáron kizárólag a német birodalom érdekeiért folyik. Döntését megkönnyítette, hogy a Bizottság vezetőinek többsége elvbarátaiból állt... A többség – Bajcsy-Zsilinszky is – tagja volt a Magyar Közösség országot behálózó hazafias szervezetének. Ellenállási tevékenysége arra irányult, hogy Magyarországot vagy nagyobb részét, fővárosát megmentse a szovjet hadsereg és a megszálló német erők összeütközésével járó pusztítástól. Még akkor is jelen van működésében a kormányzóhoz való hűség, bár szövetségesei nem ezt az irányt hangsúlyozzák.

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságában a következő pártok és szervezetek képviselői vettek részt: „Független Kisgazdapárt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt, Kommunista Párt, Demokrata Néppárt, a legitimista csoport, a református szervezetek, a szakszervezetek, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége, a Szovjetunió Barátainak Magyarországi Egyesülete, Magyar Március Szövetség, a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja, valamint néhány horthysta ellenállási góc”.⁸ A Magyar Front célja volt a háborúból való

7 *Transsylvania. Past and Future*. Kundig, Geneva, 1944. Magyarul: Budapest, 1990, Tinódi.

8 Pintér István: Adatok a Magyar Nemzeti Tanács Felszabadító Bizottságának történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 8 (1961), 2. sz., 436.

kiválás elérése (ennek érdekében tárgyaltak október elején Horthy Miklóssal is), továbbá a megszállók elleni fegyveres harc kibontakoztatása volt. Bajcsy-Zsilinszky részt vett a fegyveres felkelés tervezetének kidolgozásában az 1944. októberi moszkvai előzetes fegyverszünet által kijelölt legitim úton. Ő, aki élete végéig a kormányzó híve és tisztelője volt, valójában az 1944. október 11-én Moszkvában megkötött, a magyar küldöttek és a szövetségesek képviselőitében eljáró Szovjetunió megbízottjai között október 11-én létrejött fegyverszüneti egyezmény és az október 15-ei, a háborúból való kiugrást bejelentő kormányzói proklamáció végrehajtása érdekében is tevékenykedett. Szerepét – saját közjogi felfogását ismerve – az államfő akadályoztatásakor helyette, képviselőitében eljáró homo regiusként értelmezte, éppen nem a hazához való hűtlenség, hanem a hűség jegyében.

A Magyar Front öt alapelv szerint képzelte el a kibontakozást: „1. A német és fasiszta bérencek kiűzése az országból és a dicsőséges Vörös Hadsereggel együttműködő nemzeti felkelés megszervezése. 2. Szabad, független, demokratikus Magyarország megteremtése. 3. Alapvető szociális változások előkészítése. 4. Szoros együttműködés az összes környező államokkal. 5. Legszorosabb baráti együttműködés hatalmas szomszédunkkal, a Szovjetunióval.” Az MNFFB végezetül minden politikai pártot, szervezetet, társadalmi egyesületet csatlakozásra szólított fel.⁹ Egy dátálatlan, Bajcsy-Zsilinszky nézeteit tükröző, a „Nemzeti Fölkelés Fölszabadító Bizottsága” aláírásával megjelent röpirat az állam közjogi helyzetét is körvonalazta: 1. „Magyarország törvényes államfője ma is Horthy Miklós kormányzó, akit a nemzet fölkelésre szervezkedő óriási többsége elismer.” 2. „A nemzeti fölkelés szélesen és szilárdan megalkotott politikai alapja, a nemzet többségének képviselője, a nemzet politikai hatalmának letéteményese: a Magyar Front.” A „német-nyilas puccs” után annyi változás történt az ország közjogi helyzetében, hogy „a kormányzó akadályoztatása ideje alatt egyedül a nemzet többségét képviselő Magyar Front gyakorolja a fölkelő nemzet politikai hatalmát.”¹⁰

A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága 1944. november 10-én kelt kiáltványában, röplapjában a következő szöveg is olvasható: „Tisztviselők! Szélsőségre tett eskütek érvénytelen! A magyar állam törvényes feje változatlanul Horthy Miklós! A neki tett eskütekhez híven dolgozzatok!” „Katonák! A kormányzóra esküdtek fel, ő a törvényes hadurak – parancsainak engedelmeskedjétek.” A korabeli iratok között fellelhető a Felszabadító Bizottság – a letartóztatások miatt valószínűleg el nem küldött – 1944. november 19-én kelt levele a szovjet vezetőkhez, amelyet Bajcsy-Zsilinszky Endre írt alá, s tartalma és szóhasználatára szerint bizonyára ő fogalmazott. Ez használja azt a formulát, hogy a Magyar Front a „kormányzói kiáltvány realizálását” vette kezébe „mint

9 OSZK Kt 28. fond, 39. „Ellenállási röpiratok”

10 OSZK Kt 28. fond, 38. A Nemzeti Fölkelés Fölszabadító Bizottságának iratai. 1944. „A Magyar Nemzethez!”

a nemzet nagy demokratikus többségének képviselője ezekben a válságos időkben, a másik alkotmányos tényezőnek cselekvésből való kiesése folytán”.

E szóhasználat a kormányzó személyét és a Magyar Front eljárását az alkotmányosság kereteibe illeszti, és jogfolytonosnak állítja. Ez minden bizonnyal Bajcsy-Zsilinszky kívánságára és szövegezésében történt a kommunista befolyás és szovjet nagyhatalmi fenyegetettség idején, s mindezek ellenére...¹¹ A későbbi hűtlenségi ítélet alapjául felrótt katonai-politikai fordulat kísérletét azzal a szilárd meggyőződéssel szorgalmazta, amely szerint az súlyosan eshetett latba az ország háborús s főleg háború utáni sorsának alakulásában, a fegyverszüneti és békeszerződés feltételeinek, s különösen a leendő országhatárok alakulásának kérdésében.

November 23-án reggel árulás következtében a „Nemzeti Számonkérő Különítmény” tagjai illegális lakhelyén elfogták, majd Kiss János altábornaggyal és a nemzet más vezetőivel együtt a Margit körúti fogházban a vezérkari főnök bírósága elé állították. Társait hűtlenség büntette miatt elítélték, az ő ügyét képviselői mentelmi joga miatt elkülönítették – s miután december 8-án Kiss János altábornagyot, Nagy Jenő ezredest és Tartsay Vilmos századost kivégezték – december 11-én Sopronkőhidára szállították. Mivel a csonka országgyűlés kiadta őt a katonai bíróságnak, december 23-án hűtlenség vádjával kötél általi halálra ítélték, 24-ének reggelén kivégezték. Meghagyta társainak: „soha ne legyenek hűtlenek a nemzeti függetlenség és szabadság eszméjéhez...” 1945. május 27-én, Budapesten ünnepélyes gyászpompával búcsúztatták, majd végakaratának megfelelően hamvait Tarpán helyezték el.

Mit jelent személye és történelmi szerepe a jelenkori nemzedékeknek?

Móricz Zsigmond lelki rokonának, politikai álmai megtestesítőjének tartotta a fiatal Zsilinszkyt: nem hibátlan, de reményteljes politikai típusnak. *Vérig vágó erkölcsi sarkantyú* címmel 1920-ban, a *Nyugat*ban megjelent cikkében így ír a Zsilinszky-jelenségről: „Egy év óta százszor megfogadtam, hogy politikára vonatkozó ígét tollam le nem ír. Mivel azonban életünk e napjaiban, a nagypolitika miatt hiányzik a magyar íróknak a szépirodalmi megnyilatkozás lehetősége is, ezért nem tehetem, hogy meg ne szólaljak, mikor most, az első emberséges hangot hallom egy politikustól. Zsilinszky Endre: »Nemzeti újjászületés és sajtó« cím alatt egy kis tanulmányt írt, amely gyakran megdöbbenően-őszinte tükre az ő gazdag s mély nemzeti szemléletének. Zsilinszky Endre abba a típusba

11 A Magyar Front. Kossuth, 1964, 287–294. A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Kiáltványa a magyar néphez, 1944. november 10.

Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága Levele a szovjet vezetőkhez Bajcsy-Zsilinszky Endre s.k. a magyar nemzeti felkelés felszabadító bizottságának elnöke, 1944. november 19.

tartozik, amelynek kitermelése lett volna az én politikai álmom.” Így üdvözlí a nagy író Zsilinszkyt, nem tartózkodva a baráti bírálát szavaitól sem.

A Bajcsy-Zsilinszkyról szóló egyes pártos, marxista áthallású karácsonyi emlékezések korábban a mártíriumot, az utolsó életstációt állították a figyelem fényébe, mintegy pályája tetőpontjaként, mondván, hogy az uralkodó osztály korlátaiból kitörve eljutott a nép szolgálatáig. Nézetünk – s a tények szerint is – világnézetének, nemzetstratégiai törekvéseinek és politikusi-közírói alkatának alapvonásaitól teljesen idegen ez az értelmezés, színes életpályája, s ugyanakkor szilárd eszmei beállítottsága korántsem mutattak megrázó drámai fordulatokat, törésvonalakat.

A huszadik század két nagy világégése által megadatott sorsát, alapvonulában következetes életét, világnézetét és törekvéseit a magyar haza és történelem szinte rajongásig terjedő szeretete, a Szent István-i állameszmébe vetett hit, az állami és nemzeti függetlenség kérlelhetetlen követelése és szolgálata határozta meg a környező két nagyhatalommal szemben, s előbb hangsúlyosan a német birodalmi törekvések, a „Drang nach Osten”, a keleti német terjeszkedés erőteljes elutasítása, később az szovjet kommunista veszély tudata jegyében. *„Északról délre tartó gátvetés a nyugatról és keletről való összeroppantás évezredes veszedelmei ellen”* – ez az a külpolitikai program a háború elején, melynek jegyében Bajcsy-Zsilinszky mindenekelőtt a Lengyelországhoz és Jugoszláviához való közeledés útját kívánta egyengetni. *„Már a háború alatt valami úton módon”* tudatosítani kell e népekben a reánk utaltságot, és elősegíteni a lelki összehangolódást, mert a háború végén ezek barátságán kívül *„ugyan mi menthet meg bennünket a magunk akkori igen bizonytalan katonai ereje mellett?”*.

Műveiben kifejti, hogy „a magyar állameszme az egyetlen józan és nagyvonalú nép- és államszervező gondolat a Kárpátok övezte középső Duna völgyében mind a nyugati germán, mind a keleti szláv világbirodalommal szemben. [A magyar állam] Egyiknek sem természetes szövetségese, hanem önálló, egyensúlyozó, kiegyenlítő, összekapcsoló, összehangoló erő, a magyarság vezetése alatt, a többi még kisebb dunai nép és néptöredék számára.” *„A magyar állam egységét és szuverenitását föl nem adhatjuk”, írja. A kossuthi politika szellemében valónak tartja „dunai hivatásunk újrafelvételét, s Kossuth szellemében akarja szervezni és vezetni a Duna-völgyi népeket nemcsak a németellenes, de szükség esetén a szovjetellenes harcra is. Számára a finnek szovjetellenes harcára emlékeztető „szabadságfront” a követendő példa.*

Ezek a gondolatok manapság távolinak tűnhetnek, s a Szent István-i birodalom sérthetetlenségéről, integritásáról való értekezés sem tartozik az állam bevett politikai fogalmai közé. Mindazonáltal napjaink nemzetközi eseményei és tényei bizonyítják, hogy Magyarországnak trianoni határain túl Kárpát-medencei, azon túl közép-európai, továbbá egész Európát érintő lehetőségei, feladatai és esélyei vannak. Még tovább tekintve, nem mellőzhető szerepe van országunknak a nemzetközi és globális nagy politikában is, olyan szerep, amely lényegesen meghaladja az országterület és népesség által megszabott sújt és

jelentőséget. A magyar államnak a nemzetközi kényszerek által meghatározott államkereteken túlmenő szerepe, feladata és hatása van a világ ügyeiben, a határon túli magyarokért való felelősségét pedig kötelezettségként rögzíti az Alaptörvény. Zsilinszky ezeréves kitekintésű, a kor lenyomatát is viselő veretes gondolatai a magyar állam és a magyar nép nemzetközi hivatásáról nem utalhatók sommásan a képzelgés világába...

Belpolitikai törekvéseit a magyar parasztság felemelése, középosztályi alkotórésztétele s egy leendő harmonikus nemzeti társadalom szervezeti kereteibe való beillesztése, a radikális földreform s a szociális reform feltétlen igénye jellemezte.

Élettörténetére tekintve látjuk az embert, akiben fiatal korától gyökeret ver a parasztság felemelésének ügye, mint a társadalmi-gazdasági reform kulcsa. Ő már akkor a magyar népet kívánta szolgálni. Könyvcíme: *Egyetlen út a magyar paraszt* egy mélyen megélt történelmi tapasztalat, meggyőződés és nemzeti-stratégiai alapelv kifejeződése. Azt a követelményt jelenti, hogy a nemzet gerincét, vezető erejét adó középosztályt a parasztságból jött tömeggel kell és lehet egészséges, tehetségekben gazdag, vagyonos és erkölcsös, alkotóképes erővé tenni, s ezáltal a nemzetet megerősíteni. A magyar parasztság gerincének megtörése a kommunizmus évtizedei alatt a legnagyobb bűntény volt a magyar társadalom ellen, ami a mai napig érezteti kártékony hatását. A népi gondolat-
tal való visszaélés, a Zsilinszky által képviselt népi gondolat és cél megtagadása mérhetetlen torzulásokat és károkat okozott a nemzet életében. Mindennek következménye a máig tartó, több évtizedes kiesés okozta hiány s az ebből fakadó égető igény egy felelősségtudatos, erkölcsös, hazaszerető, magyar keresztény középosztály megerősödése iránt...

Ellenségei felemlegették Áchim L. András 1911-es halálában játszott szerepét, nemkülönben fajvédő pályakezdésének teljes vállalhatatlanságát s végül kommunista társutasságát, mint 1944-es „hazaáruló” szerepét. Mindegyik állítás megalapozatlan...

Zsilinszky Endre nem volt Áchim gyilkosa, a politikai vád nem oktanul, de igazságtalanul üldözte őt, akit a jogerős felmentő bírósági ítélet ártatlannak mondott. A történet jelenkori olvasata szerint Békéscsabán családja és a parasztvezér földbirtokos, Áchim L. András között, becsületsértő sajtópolemia által a Zsilinszky családot ért sérelmek miatt 1911. május 14-én tettelegességgig fajuló becsületbeli számonkérés során Zsilinszky Gábor Áchimot lelőtte bátyja védelmében. Ezt megerősítik életútjának tényei és saját vallomásai is. Amikor az életpálya utolsó szakaszában az Országházban elhangzanak az Áchim halálára utaló bekiabálások, Bajcsy-Zsilinszky Endre azzal válaszol, hogy: „Engem a magyar bíróság mentett fel.”¹² Ez a kőkemény megállapítás a büntetőjogi ártatlanságot

12 A képviselőház 1942. december 2-ai ülése, ahol Bajcsy-Zsilinszky a délvidéki razzia tömeggyilkosságával kapcsolatban interpellációval fordult a miniszterelnökhöz, a honvédelmi miniszterhez és a belügyminiszterhez. A kérdést részletesen elemzi a szerző Zétényi Zsolt:

jelenti az alkotmányosan működő bíróság támadhatatlan jogerős döntése szerint. A leggondosabb esetelemzés és az ügy – a nem fellelhető peranyag híján – rendelkezésre álló terjedelmes hírlapi anyagának legaprólékosabb vizsgálata után sem juthatunk jogilag más bizonyosságra, csupán feltételezésekre.¹³

A fajvédőséget vállalja – még a pályája végén sem tagadja meg –, ám az adott kor viszonyai között értelmezett fajvédelem nem jelentett számára mást abban az időben, mint erős nemzetvédelmet. Ennek nincsen, nem volt köze a biológiai fajhoz vagy annak védeleméhez, célja a magyarnak mint kulturális, politikai, társadalmi értéknek (nyelvnek, népnek, életszemléletnek, művelődésnek, szerves kultúrának és életformának) megóvása, erősítése. Egy „jó értelemben vett fajvédő politika” szükségességét hirdette, amelynek lényege a kiegyezés és az első világháború utáni korszak hibáinak, a magyarság erősítését elhanyagoló politikájának elutasítása, a társadalom általános szociális felemelkedésének végrehajtása, azon belül a magyarság sorsának feltétlen megerősítése. A magyarság védelme Bajcsy-Zsilinszky számára társadalmi-gazdasági-nemzetpolitikai feladat és cél volt az alkotmányosság keretei között, nem pártpolitikai kérdés. Ez a világnézet és politikusi magatartás Bajcsy-Zsilinszky egész politikai pályáját meghatározta, beleértve 1944-es szerepvállalását is.

A zsidókérdést létező társadalmi jelenséggént értékelte, megoldását egy átfogó, a nemzetfenntartó parasztság helyzetét is gyökeresen rendező társadalmi reform részeként értelmezte. Pályája elején helyeselte a numerus clausus, az oktatásban való részvétel népességarányos szabályozását. Korunk liberális kánonja szerint antiszemitának minősülhet Szabó Dezsővel és Németh Lászlóval együtt – de nem volt az. Jogfosztásra, gyűlöletre irányuló megnyilatkozása soha nem volt, ennek ellenkezőjére számos bizonyítékot találunk. Pártja képviselőként is tiltakozott a zsidótörvények alkotmányos jogegyenlőséget sértő rendelkezései ellen. Baráti köre, számos megnyilatkozása és személyes, baráti kapcsolata ellene szól ennek a minősítésnek... Szerteágazó levelezéséből kiderül, hogy közbenjárt többek között a következő írók, publicisták és más személyiségek érdekében: Arató (Ackermann) Endre, a *Magyar Nemzet* munkatársa, Békeffi László színész, konferanszié, Egri István színész, Fischer József műépítész, Gelléri Andor Endre író, Gergely István hírlapíró, Gosztonyi Lajos, a *Népszava* munkatársa, Hont Ferenc rendező, Kállai Gyula, a *Népszava* munkatársa, dr. Kósa János történész, Kovács Imre, a *Szabad Szó* szerkesztője, Radnóti Miklós költő, Szakasits Árpád, a *Népszava* főszerkesztője, Zsolt Béla újságíró...

Bajcsy-Zsilinszky Endre a „Vérig vágó erkölcsi sarkantyú”. Bevezető tanulmány. In *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat*. Budapest, 2022, Időjel Kiadó, 5–61.

- 13 Az Áchim-ügyről is értekezik: Zétényi Zsolt: Bajcsy-Zsilinszky Endre a „Vérig vágó erkölcsi sarkantyú”. Bevezető tanulmány. In *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat*. Budapest, 2022, Időjel Kiadó, 5–61.

Németh Imre: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a népi írói front. In Vigh Károly (szerk.): *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Budapest, 1984, Magvető, 221–236.

Meggyőződése volt, hogy a háború utáni demokratikus kibontakozást Magyarországon a kisgazdapárti-szociáldemokrata pártszövetségre kell alapozni. Szociális programjában a parasztság földhöz juttatását az ötszáz holdat meghaladó földbirtok kisajátításával, az állam által a földtulajdonosoknak fizetett megváltással és a földhöz juttatottak által több évtized alatt való vételár-kifizetéssel javasolta megoldani mintegy 4,5 millió katasztrális hold föld igénybevételével. Szociális programjának másik pillére egy széles körű, az ország egész lakosságára, így az ipari munkásosztályra is kiterjedő, sokoldalú társadalombiztosítás egységes nemzeti rendszerének létrehozása volt. Beveridge angol közgazdász munkájára hivatkozott irataiban, amelyet abban az időben „a jóléti állam modelljeként” emlegettek.

Összegezve a leírtakat: munkásságát a történeti magyar alkotmányosság, a „magyarság Duna-völgyi kiegyenlítő-kiegyensúlyozó küldetése”, különösen a magyar parasztság, mint nemzetfenntartó és megtartó elem megerősítése, a népi mozgalom támogatása és vezetése, a társadalmi igazságosság, a nemzeti radikalizmus hirdetése, a nemzeti és szociális eszme rendíthetetlen szolgálata jellemzi.

Mit üzen mindez a mának?

Nagyjainkra akkor is emlékeznünk kell, ha a jelen kihívásainak leküzdésében nem mindig nyújtanak közvetlenül hasznosítható üzeneteket, példákat. Mégis feltehetjük a kérdést, mi az, ami Bajcsy-Zsilinszkyben ma is világít, fényt áraszt személyiségéből, politikusi és közírói irodalmi örökségéből?

Napjaink nemzetközi, európai uniós küzdelmeiben mérhetetlen jelentőségű az EU alapító szerződésében védendő értéként hivatkozott alkotmányos önazonosság elve és fogalma, amelynek alapja különösen Magyarország mint történeti alkotmányú ország esetében a Bajcsy-Zsilinszky által hangsúlyosan képviselt, az alaptörvényi szerepű történeti alkotmányon végigvonuló nemzeti és állami szuverenitás történelmi-közjogi valósága.

Jelen van munkásságában:

- a nemzeti történelem és közjog jelentőségének, értékének feltétlen tisztelete és szolgálata;

- a magyar paraszt, a nemzetfenntartó erő védelme s tágabban a kiszolgáltatott dolgozó tömegeknek a nemzetbe való felemelése, az ősi tiszta forrás keresése anélkül, hogy e törekvés mások méltóságát, emberségét sértené, kisebbitené;

- az alkotmányos jogegyenlőség tisztelete, megkövetelése a történeti alkotmányosság feltétlen megbecsülése alapján, különös tekintettel a zsidóságot sújtó korabeli intézkedésekre;

- az a képesség, hogy a közösség létérdekeit feltétlenül, minden egyéb érdek mellőzésével szolgálni lehet és kell, s hogy személyes érdekünket, ha kell,

létünket is kockára kell tennünk a szolgálni kívánt nemzeti közösség megmaradása érdekében;
az a kisugárzás, hogy magyarnak lenni kivételes hivatás, feladat, erkölcs,
a sors adománya.

Máig időszerű üzenete szerint nélkülözhetetlen a kelet-közép-európai kis népek összefogásának gondolata „az e területeken kívül székelő uralmi gondolatok, szándékok, birodalmi koncepciók és erők” ellen.

Kevés történelmi személyt ismernek annyira hamisan, igazságtalanul és rosszul, mint Bajcsy-Zsilinszkyt, akinek máig szóló nemzetstratégiai üzenete van. Személyében együtt volt az állami és nemzeti függetlenség időszerűsége, igénye és hagyománya, az izzó hazaszeretet, a szociális igazságosság követelménye és a Történelem Urába vetett végtelen bizalom. Életének napjai egy nagy átfogó eszme, erkölcsi felbuzdulás, a magyar történelmi önvizsgálat és megtisztulás jegyében, a magyar lelkiismeret megszólaltatásaként peregetek és égtek el. Igazabb, jobb és testben, lélekben, becsületben erősebb magyarságot és Magyarországot akart.

Bajcsy-Zsilinszky soha el nem évülő, évezredes tapasztalatot kifejező, legújabb korunkban 1956 szabadságharca kapcsán igazolódott üzenete most is eleven erővel hat ránk: *„bármennyire is bizonytalan a harc kimenetele, de nem hozhat végleges bukást egy nagylelkű és bátor nemzet számára, ha minden erejével kiáll nála sokszorta hatalmasabb erőkkel szemben is egy évezredes nagy nemzeti küldetésért és az emberi szabadságért...”*¹⁴

1943. december 9-én szólalt fel utoljára – szinte mának szólóan – a magyar országgyűlésben: „bennünket a világeseményekből legfőképpen az érdekel, mi lesz az úgynevezett kis nemzetekkel, főleg pedig: hogyan élhetjük a jövőben szabadon a magunk életét, s betölthetjük-e a magunk hivatását itt, Európa szívében. Erős a hitem, hogy az emberiség új fejlődése az egyéni, népi, nemzeti szabadság és önkormányzat, a teljesebb szociális igazság, a mostaninál tisztultabb demokrácia, az ún. kis népek nagyobb megbecsülése és nagyobb, főleg szellemi akció szabadsága, teljesebb önrendelkezése irányába halad.” Jó lenne tudni, hinni, hogy ez a jelen időben is sürgető jogos várakozás előbb-utóbb teljesül. Vállalható célja kell, hogy legyen minden kor tisztességes magyar politikájának.

*

Mondták egyesek Zsilinszkyról, hogy nem volt megfelelő érzéke a politika valóságához, hogy ő volt az utolsó romantikus a magyar politikában. Vajon az egyetlen volt-e a 20. század nagy magyarjai közül, akinek a tervei nem teljesültek? Bizonyára nem!

Érdemes, nagy cél volt a magyar középosztály megerősítése a nemzetfenntartó parasztság felemelése útján. Ha egy ilyen középosztállyal sikerült volna

14 Kossuth és a magyar külpolitika. Megjelent a *Népszava* 1941. december 25-ei számában.

az annyira vágyott, történelmi gyökerű, tisztultabb magyar demokrácia; ha létrejött volna a köztes Európa népeinek békés szövetsége; ha a Zsilinszky által vágyott történelmi Magyarország helyreállításának terve akkor valószínűleg nem teljesül is, de terveinek más, nagyobb része igen; ha nem rombolják le és nem bombázzák szét Budapestet és nem pusztítják és rabolják végig az országot; ha tisztességesebb elbírálást kap országunk a békét diktálók által; hol tartana most a függetlenségéért ma is küzdő Magyarország?

S hogy a valóságos esélyekkel ne lett volna tisztában?

Amint Kovács Imre is leírja egyik utolsó beszélgetésükre emlékezve – amikor figyelmeztette, hogy az út végén az akasztófa áll – egy szóval válaszolt: tudom...

Vajon Zsilinszkyt a politikai realitásérzék hiánya, a téves helyzetértékelés vitte volna a tragikus véghez. Több megnyilatkozása is egybecseng a Hamza D. Ákos filmrendező és festőművész által tett közlésnek, akinek budai lakásán 1944. novemberében Zsilinszky kijelentette, „a politikus becsülete úgy parancsolja, hogy vannak pillanatok egy nemzet életében, amikor a siker minden reménye nélkül is feláldozza életét a nemzet becsülete és jövője érdekében”.¹⁵ Az utolsó romantikus – amint Kodolányi nevezte őt –, a küldeteses ember, úgy halt meg 1944-ben, ahogyan élt: emelt fővel, bátran, Istenben bízva, hazájáért aggódva. Az országgyűlésben feszült helyzetben mondott szavai máig hatnak: „Én a magyar lelkiismeretet szólaltatom meg!”

Máig szóló lelki üzenetét, érvényességét, történelmi kisugárzását jeleníti meg a jelenkor költője:

S esténként még megfoltozom a zászlót.
Azt a régit! – Ha piros híjával
van a pirosnak: József Attilával.
S a hóhér a fehért ha vérrel hinti;
fehérrel írom rá: Bajcsy-Zsilinszky.
S ha valaki bepiskítna a zöldbe
ráhímezném: ez a Házsongárd zöldje.
Hol fél-Magyarország ÉL zöldelön:
édes Dsida, Drága Karácsony Benő.
S hogy: „Krúdybiedermeier”? – az a kín! –
Szinbád gyötrelme: Széplány-Podolin!
S ha akárki (tán éppen Ó?!) erővel
tépné meg: hát akkor Szabó Dezsővel.

Igen, e megszaggatott, ez volt AZ A zászló:
EZ volt az ifjúkor! EZT foltozom.
Ó, tépett zászlóm: rongyos ifjúkorom!

¹⁵ Vigh Károly (szerk.): *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Budapest, 1984, Magvető, 37.

Végső mulatsága ez már a vénnek.
Tettnek nem sok. Ámde elég reménynek.

Ifjúkor? Tépettség? Foltok? Régi zászló?
Ó, folt-hátán-folt-Márai! Ó, folt-szent-Németh László!¹⁶

Melléklet

Bajcsy-Zsilinszky országépítő terve 1943-ban

Nagyívű pályája során Bajcsy-Zsilinszky háromszor dolgozott ki politikai pártprogramot: 1924-ben ő szövegezte a *Fajvédő Kiáltványt*, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt néhány oldalas programját; 1930-ban *Nemzeti radikálizmus* címmel a maga alapította és vezette Nemzeti Radikális Párt immár egész kötetet kitevő, átfogó és részletes programját készítette el, 1943-ban mint a Független Kisgazdapárt tagja és országgyűlési képviselője *A kisgazdák, földmunkások és polgárok Kossuth pártjának (röviden Kossuth pártnak) programja* kidolgozásához látott hozzá, ugyancsak átfogó, „országépítő program” igényével. Ez utóbbi azonban befejezetlen és kiadatlan maradt. Ebből való a következő két kivonat.¹⁷

Alapelvek

1. Magyarország történelmi területének érinthetetlenlensége.
2. Magyarország immár kereken kilencszázötven éves hagyományos kereszténysége erkölceiben, gondolkodásában és intézményeiben.
3. Magyarország belső szabadsága, azaz minden állampolgár és a nemzet szabad önrendelkezése.
4. Magyarország külső függetlensége minden más országgal szemben.
5. Jogegyenlőség és vallásszabadság a magyar állam minden polgára számára, az Aranybulla (1222), a tordai országgyűlés (1557) és az 1848-as kossuthi törvényhozás nyomdokain és szellemében.
6. Egyéni felelősség népünk egyénisége, hagyományai s átélte őszinte kereszténysége irányába, szemben a kollektív felelősség idegen és romboló elvével.
7. Szabad nemzeti kormányzat, szemben minden fajta diktatúrával.
8. Bátor továbbfejlődés a tisztultabb parlamentarizmus, őszintébb demokrácia, teljesebb szociális igazságosztás új világa felé, de szigorúan hétszáz éves történelmi alkotmányunk sziklaalapjain s rendíthetetlenül a szabadság és önkormányzat alapelveivel.
9. Az önkormányzat gondolatának és módszereinek kiterjesztése a társadalmi osztályok önszegélyre törekvő szervezkedésére és gazdasági önvédelmére a magyar állam és nemzet eszméi és szervezeti egységének természetes keretei között.
10. Az önkormányzat gondolatának és módszereinek Deák Ferenc és Eötvös József szellemében s az 1868. évi XLIV. törvénycikk – a nemzetiségi törvény – alapján való

16 Simonyi Imre: *A hazáról az utolsó szó jogán*, 1978.

17 Tilkovszky 1986, 207–236.

alkalmazása a nemzetiségi kérdésben és továbbfejlesztése a népi önkormányzat irányában, de mindenkor államunk eszmei és szervezeti egységének és erőteljes magyar jellegének megóvásával.

11. Alkotmányos királyság és kétkamarás országgyűlés sok évszázados hagyományaink szerint, de átítatva a demokrácia és önkormányzat szellemével.
12. Törhetetlen ragaszkodásunk a magyarság legrégibb és legszentebb hagyományához: nemzetünk szabad, bátor, emberséges szelleméhez.

Földreform

A cél: életképtelen törpebirtokokból minél több egészséges kisbirtok teremtése legfeljebb 15 katasztrális holdig, valamint minél több életképes törpebirtok teremtése főleg nincstelen földművesek számára a föld fekvése, értéke, termőképessége és értékesítési viszonyai arányában.

- a) Földkeret: három és fél-négymillió katasztrális hold a mai Magyarország területén, mely kiváló szakembereknek számítása szerint a középbirtok megbolygatása nélkül rendelkezésre áll.
- b) A lebonyolítás időtartama: 10 év technikailag, 30–50 év pénzügyileg.
- c) Pénzügyi keret: mintegy kétmilliárd pengő, mai vásárlóértékkel számítva, részben adóból, részben belső és külföldi kölcsönből.
- d) Forma: helyi birtokreform; ahol lehet és elég, telepítés, tanyavidékek kiegészítése és falusítása; ahol kell, külön falvak építése.
- e) A kisajátítás mértéke: általánosan 500 kat. hold szántón és réten fölül, az erdőbirtokból annyi, amennyi a kisbirtok kiegészítéséhez szükséges, arra alkalmas, kivételes mintagazdaságok meghagyásával e számok kétszeresének mértékéig; helyi szükség esetén 200 holdig terjedő igénybevétel.

Művei

Militarizmus – pacifizmus. Budapest, 1920, Stephaneum.

Nemzeti újjászületés és sajtó. Budapest, 1920, Táltos.

Újévi nyílt levele a derecskei választókerület polgáraihoz. Budapest, 1924, Stádium.

Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat. Válogatás 1919–1926 között megjelent írásaiból. Szerkesztette Zétényi Zsolt és Szalay László. Budapest, 2022, Időjel Kiadó.

Nemzeti radikálizmus. Budapest 1930, Stádium, 2. kiad.: Budapest 2008, Magyar Ház.

A Nemzeti Radikális Párt gazdasági és szociálpolitikai programja és szervezete. Kivonat a teljes pártprogramból. Budapest, 1931, Stádium.

Német világ Magyarországon. Budapest, 1937, Korunk Szava.

Egyetlen út a magyar paraszt. Budapest, 1938, Kelet Népe.

Mátyás király. Budapest, 1939, Athenaeum, 2. kiad.: Budapest, 1983, Magvető.

Helyünk és sorsunk Európában. Budapest, 1941, Gergely, 2. kiad.: Budapest, 2008, Kairosz.

Transsylvania. Past and Future. Geneva, 1944, Kundig. Magyarul: Budapest, 1990, Tinódi.

Megsemmisült vagy lappangó művei: Szent István; A magyar nemzet regénye; Magyar történelem.

- Bartha Ákos: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet.* (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Budapest 2019, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Dernői Kocsis László: *Bajcsy-Zsilinszky.* Budapest, 1966, Kossuth Kiadó.
- Féja Géza: *Szabadcsapat. Életregény.* Budapest, 1965, Szépirodalmi.
- Gyurgyák János: *Magyar fajvédők. Eszmetörténeti tanulmány.* Budapest, 2012, Osiris.
- Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Szerk., bev. Vigh Károly. Budapest, 1969, Magvető, 2. kiad.: 1984.
- Kovács Imre: *Magyarország megszállása.* Toronto. 1979, Vörösváry Publ. Co., 2. kiad.: Budapest, 1988, Katalizátor Iroda, 3. kiad.: [Budapest] 1990, Katalizátor Iroda.
- Lévai Jenő: *A hősök hőse. Bajcsy-Zsilinszky Endre, a demokrácia vértanúja.* Budapest, 1945, Müller.
- Talpassy Tibor: *A holtak visszajárnak.* Budapest, 1971, Magvető.
- Tilkovszky Lóránt: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla.* Budapest, 1986, Kossuth Kiadó.
- Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre, 1886–1944. A küldeteses ember.* Budapest, 1992, Szépirodalmi.
- Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája.* (Az Antall József Emlékbizottság és Baráti Társaság Évkönyvei.) Budapest, 2002, Mundus.
- Zétényi Zsolt: Bajcsy-Zsilinszky Endre a „Vérig vágó erkölcsi sarkantyú”. Bevezető tanulmány. In *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Szózat.* Budapest, 2022, Időjel Kiadó, 5–61.

Pérel Zsuzsa: *Üzenet*, 2022–2023 (falikárpit, gyapjú, 230×165 cm, a művész tulajdona)

Tartozni – de hová?

Sophie Képès: *Désappartenir*

Désappartenir – *Nem tartozni*. Ezt az egyszavas talányos főcímet – amelyet kissé önkényesen *Gyökértelenségnek* is lehetne fordítani – választotta Sophie Képès legújabb, immár sokadik (ha jól számolom, tizenhatodik)¹ könyvének. A cím méltán keltheti fel az olvasó – bárki – figyelmét, hiszen tudvalevő: a szerzők a legritkább esetben adnak taláalomra, úgymond *véletlenül* megnevezést írásaiknak, noha ilyen eset is előfordul(hat). Ellenkezőleg: egy jó, „ütős” cím sokszor az egész mű sorsát, befogadhatóságát, hatását, röviden sikerét eleve meghatározhatja. Akárcsak az első egy-két (három) mondat (bekezdés)... Vagyis a „hangütés”, a tónus... Előrebocsátom: a francia író nő „bestsellerszagú” könyvet tett le a képzeletbeli asztalra, amelyet pár hete hazája a Fondation Charles Oulmont nívódíjjal ismert el; lengyel kiadók érdeklődnek iránta, albán és román fordítása máris „folyamatban van”...

Maga a könyv, voltaképpen esszé-énregény, annak ered a nyomába, hogy milyen kacsaringókkal teli út, miféle alig leküzdhető lelki-szellemi erőfeszítés, kíneserves küzdelem, kétségekkel, bizonytalanságokkal terhes identitáskeresés és alkotáslélektani vívódás szükségeltetik ahhoz, hogy egy kisgyerekkori vágy, egyszersmind ellenállhatatlan erejű késztetés, kényszer – közelebbről az íróvá válás/levés – tűzön-vízen át megvalósulhasson. Vagyis ez a nehezen

BORSI-KÁLMÁN BÉLA (1948) történész, műfordító, az MTA doktora.

- 1 *Des enfants sensibles*, regény, Seuil, 1980; *Jeune fille non accompagnée*, regény, Seuil, 1981; *Un Automne à Budapest*, regény, Seuil, 1984; *L'Empêchement d'Izare*, regény, Arcantère, 1988, 1998; *Madame est serbe* (Nila Kazar álnéven), detektívregény, coll. Le Poulpe, Baleine, 1998 (Le Poulpe sorozat); *Prisonniers de l'éclipse* (Nila Kazar álnéven), ifjúsági detektívregény, Albin Michel, 2000 (Le Furet enquête sorozat); *Sept ans sans toi*, színdarab, 2001; *Dans le Tourbillon de la Vie* (társszerző François Képès), sci-fi, Éd. Le Pommier, 2002 (Romans et plus sorozat); *La Petite Soeur des étoiles*, ifjúsági regény, Magnard, 2003; *Un Café sur la colline*, regény, Noir sur Blanc, 2007; *Le Fou de l'autre*, elbeszélések, Noir sur Blanc, 2011; *Probe et libre, un écrivain juré d'assises*, Éd. Buchet-Chastel, 2013; *Sauvée par Shakespeare* (Nila Kazar álnéven), elbeszélések, Éd. Qupé, 2016; *Platonik* (Nila Kazar álnéven), Éd. Qupé, 2017; *La Bataille de Villani*, Éd. Buchet-Chastel, 2020; *Désappartenir. Psychologie de la création littéraire*. Paris, 2023, Éd. Les Lettres Nouvelles–Maurice Nadeau (a továbbiakban S. K. 2023).

besorolható műfajú kötet arról szól, hogy „hogyan készül az író”... Az alkotói szándék nyilvánvaló, Sophie Képès azonnal jelzi könyve útbaigazító alcímében: *Psychologie de la création littéraire*. Magyarán: *Az irodalmi alkotás lélektana*...

Le kell tüstént szögezmem, a francia író nő maradéktalanul megfelel a műve címével felkeltett várakozásnak: hallatlanul őszinte, olykor viviszekciós mélységű esszéregénye az alábbi, elválaszthatatlanul összefüggő, egymásból következő kérdéseket próbálja – többnyire sikeresen – megválaszolni

- a) Miért lesz valaki író, mit jelent az olvasás és az írás? Miért ül le egy tiszta fehér papírlap (újabbán számítógépe billentyűzete) elé az ember? Mi fán terem az „íróság”? Valamint:
- b) Milyen intellektuális adottságok és gyerekkori élmények, pontosabban traumák kelljenek ahhoz, hogy valaki ezt az életre szóló hivatást válassza. Más szóval: mit jelent íróvá válni és írónak lenni? S még tovább:
- c) Mi teszi az író alkalmassá, hogy mások számára homályban maradt vagy tudatosan rejtgetett összefüggéseket észrevegyen, megértsen, látszólag véletlenszerű mozzanatokat felfedezzen, és újszerűen, eredeti, senki másra nem hasonlítható módon összerakjon, ezeket értelmezni tudja, és mások – a reménybeli olvasók – számára tanulságos és élvezetes szöveget – története(ke)t – alkosson/teremtsen belőlük...
- d) S végül, de nem utolsósorban: ki vagyok én (az író), aki ezeket a láthatatlan szálakat felfejti, megkísérli összezsomózni, s ezáltal nem csupán a környező világot szeretné megérteni, hanem saját személyiségének homályos összetevőit, cselekedeteinek, érzéseinek, érzelmeinek, alig változtatható korai beidegződéseinek és előítéleteinek „rejtett hálózatát”, titkos rugóit is. Egyszersmind, ezt megcselekedve, „menet közben” egy új valóságot – a *sajátját* – teremtve belőle.

A legfogósabb, állandóan visszatérő kérdés, a vezérmotívum persze az, megismételjük: milyen komponensek, élettények s *élmények*, született adottságok és szerzett képességek együttese/összege „adja ki” az íróságot!

*

Ebben az ismertetésben nem lehet feladatom, hogy ezeket az alkotóelemeket a „teljesség (soha el nem érhető) igényével” összegereblyézzem s hiánytalanul esetleges olvasóim elé tárjam. Mindössze arra vállalkozhatom, hogy megkísérlem rögzíteni, egyszersmind összegezni, mit gondol minderről/mindezekről maga Sophie Képès, az író (s *nem* író nő²)!

Nos, ha jól ért(elmez)em S. Képès koncepcióját, az „íróság” legfőbb kiváltója s egy életen át tartó mozgatórugója nem egyéb, mint egy rendszerint zseni gyerekkorban elszenvedett sokk, valamilyen súlyos trauma, testi-lelki sérülés,

2 Emez álkérdésnek Sophie Képès *Femme* címmel külön fejezetet szentel. L. S. K. 2023, 195–202.

amit elszenvedője, többnyire nem tudatosan, szeretne jóvá tenni, kompenzálni kívánja/akarja. S. Képès nagyon meggondolkoztató adatokat sorol fel az elmúlt három évszázad neves vagy kevésbé híres írói életrajzaiból (sokszor önéletrészekből, emlékiratokból), amelyekből kiderül: igen sok leendő nagyság csonka családból származik, apját vagy anyját – netán mindkettőjüket – korán elvesztette, nagyanyjához, nevelőszülőkhöz vagy intézetbe került, s az esetek elsöprő többségében lelkileg (nemegyszer anyagilag is) nyomorúságos/hányatott körülmények között cseperedett fel.

A másik, legalább ilyen fontos ok, hogy ha nem érte is ilyen természetű sorscsapás, vagyis közvetlen hozzátartozói nem haltak el idejekorán, nem hagyták cserben egymást (teszem azt, egy ígéretebb házasság vagy csupán a kaland kedvéért), és sem ők, sem eltartói nem szűkölködtek, mégis összetűzésbe került valamelyik családtagjával, legtöbbször szülei valamelyikével. Vagy egész egyszerűen „csak” sivár, érzelmileg kiegyensúlyozatlan, monoton, frusztrációkkal teli gyermekkor volt.

S. Képès több alkalommal is visszatér Anton Pavlovics Csehov példájára, aki tulajdonképpen házi rabszolgaságban, apja üzletében robotolva töltötte élete első éveit. S. Képès bőven tárgyalja, hogy a *Meggyeskert* világhírű szerzője befutott íróként sem tud szabadulni börtönéletre emlékeztető gyerekkori alapélményétől, s ezzel magyarázza, amikor harmincévesen (hogy földézze, elevenen tartsa s újraélhesse azt) rozoga fizikuma és tüdőbaja ellenére nem áttal a távoli Szahalin szigetére elutazni az ottani számkivetettek sanyarú sorsát tanulmányozandó. S. Képès biztos benne: ez azért történhetett így, mert Csehov azonosult velük, a kisfiúként megtapasztalt alapszituációt kereste, abban akart újra megmerítkézni, egyszersmind a kényszermunkára ítélt páriák pokoli körülményein szeretett volna javítani.³

Gondolatmenetünk ezen pontjához érve óhatatlanul föl kell vetnünk egy újabb fontos dolgot: vajon egész evilági pályafutásunk – mindközönségesen ÉLETÜNK – nem ezeknek a velünk született/örökölt hátrányaink vagy gyermekségünk során, vagy ifjúkorunk hajnalán elszenvedett lelki sérüléseink/sérelmeink kompenzációja, legalábbis annak kísérlete-e?⁴ Amelynek egyik nagyon fontos mozzanata, hogy lehetőségeink függvényében öntudatlanul megpróbáljuk (akár csupán ideiglenes jelleggel is, miként Csehov) újratereíteni azt a környezetet, azokat az életkörülményeket, amelyek ezt a traumát anno

3 L. még erről Dalos György: *Szahalin – Csehov szigete. Történelmi úti beszámoló*. Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár (<http://falanx.euroweb.hu/webhost/virtual/www.mozgovilag.hu/2001/06/jun7.htm>; <http://falanx.euroweb.hu/webhost/virtual/www.mozgovilag.hu/aug9.htm>; <http://falanx.euroweb.hu/webhost/virtual/www.mozgovilag.hu/OKT8.HTM>)

4 Vö. Minden attól függ, ki kit győz le. Borsi-Kálmán Bélával beszélget Szále László. *Új Hét* [Marosvásárhely], 2024. szeptember 4.; <https://ujhet.com/minden-attol-fugg-ki-kit-gyoz-le-borsi-kalman-belaval-beszeltet-szale-laszlo/>)

kiváltották – ideértve az ezekhez illő emberek ösztönös felkutatását⁵ is! –, s azokat másképp elrendezni, rendbe hozni, a megtörtént tények között harmóniát teremteni. Magyarán egy laza mozdulattal lesöpörjük a létezésünk sakk-tábláján „rosszul” felsorakoz(tat)ott bábukat, vagyis az addigi konfigurációt, s szeretnénk a sorsunkkal folytatott párviadalt megismételni, azt öntudatlanul s persze mindig önkényesen, nekünk megfelelőbb módon, akárcsak egy kudarccal végződött futballvilágbajnoki döntőt újrajátszani...

De S. Képès esszéregényéhez visszakanyarodva le kell sajnos szögeznünk, hogy a fentebb említett „hátrányos körülmények” az ő esetében halmozottan jelentkeztek. A leendő író ugyanis öt főből álló családja tagjai közül hárommal is nagyon komoly konfliktusba, feloldhatatlan ellentétbe került: apjával, anyjával és nála másfél évvel fiatalabb, de jóval erősebb testalkatú (emiatt nővérének látszó) rendkívül domináns alkatú húgával egyaránt. Kizárólag öccsével fért meg úgy-ahogy, akit inkább szánt, mint szeretett, mert a kiskamasznak még nála is kevesebb eszköze volt, hogy megvédje magát az először az Északnyugat-Franciaország Pas-de-Calais nevű tartományában – a hajdani Pikárdiában – fekvő artois-i régió székhelyén, Arrasban, majd a francia fővárosban megtelepedett Kepes család fojtogató légkörében. Vagyis még vele sem építhetett ki harmonikus, életre szóló kapcsolatot...

Az esszéregényből kiderül: a két nagyon össze nem illő házastárs közötti kommunikációs csőd úgyszólván „be volt kódolva”, a kölcsönös, a gyerekek életét is megmérgező elidegenedés garantált...

S miként lehet(ne) ebből az ördögi körből kitörni, miféle manőverek révén lehet az összesűrűsödött ellentmondásokat úgy-ahogy feloldani?

Hát önáltatás, kisszerű „élethazugságok”, kisebb-nagyobb kompromisszumok révén, vagyis ismét kompenzáció útján. A tekintélyes kutató mérnök mindennapjait a szakmai előmenetel, a szerzés, a megtollasodás, a talmi társadalmi presztízsemelkedés gondjai és feladatai töltik ki, az ápolónő anya viszont – s ez is nagyon ismerős képlet! – gyerekei boldogítására tör. Ha törik, ha szakad. Ebben az önfeláldozásként megélt beteges igyekezetben leli fel életcélját. A maga bumfordi módján persze: az orvosoktól munkahelyén felcsippentett, rosszul megemésztett ismeretek drasztikus alkalmazásával, a három gyerek testi-lelki fejlődésének erős kézzel való irányításával, ellentmondást nem tűrő kontrollálásával. Ismét rövidre zárva: terrorizálva őket – mondjuk úgy – a „saját érdekükben”. De erre csupán Sophie húga alkalmas alany, öccse összeroppan, autizmusba menekül, Sophie viszont fellázad, ötévesen bejelenti: márpedig ő író lesz!

Bár ne tette volna! Ezzel a kijelentésével ugyanis visszavonhatatlanul bebizonyította anyjának s anyja attitűdjét kritikátlanul átvevő erőszakos lánytestvérének,

5 Azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a mélytudatunkban lappangó „zsigeri” rokon- és ellenszeveink bonyolult – számunkra is megfejtethetlen – mintázata, annak titkos kódja is ezzel a rendszerint nem tudatos törekvésünkkel hozható összefüggésbe (B-KB).

hogy ő nem „normális”, más szóval bolond, akit meg kell nevelni, jó útra kell téríteni, aberrációit ki kell irtani, ha pedig ez nem megy szépszerével, akkor erőnek erejével kordában kell tartani, s keményen büntetni kell! Minden elképzelhető és elképzelhetetlen eszközt be kell vetni, hogy eszement életcélját – az íróságot – ne valósíthassa meg...

*

Amit ez idáig a tömörítés szándékával papírra vettem, természetesen jóval részletesebben benne van Sophie Képès szövegében, ráadásul sokkal árnyaltabban, finomabban, találó megfigyelésekkel színesítve s a világirodalom jó néhány klasszikusától származó pontos idézettel tarkítva, egyszersmind aládúcolva.

Ez filológiai teljesítményként is imponáló s mindent összevetve hallatlanul élvezetes, érdekfeszítő, mi több, megrendítő, katartikus olvasmány. Rengeteg tanulsággal. Megtudjuk például, hogy az olvasás és írás voltaképpen ugyanaz a folyamat: *lire*, amit akár meg is lehet fordítani *écrire*.⁶ Mindennapi kényszeres tevékenység. Életforma. S mi ennél is több: az élet maga.⁷ További fejlemény, hogy a múlt megszenvedett eseményeit úgy kell csoportosítani, hogy egyúttal ki is ragadjuk őket eredeti összefüggéseikből. S miután megtisztítottuk őket a felesleges sallangoktól, úgy kell őket ismét összerakni, hogy a látszólag meghamisított valóságot egy megemelt szinten *mégis* visszatükrözhesse... Ezt S. Képès Louis Aragon szóleleményét átvéve *mentir vrai*-nek mondja, azaz: igazságot hazudni.⁸ Ez engem boldogult Esterházy Péter egyik szállógévé vált *bon mot*-jára emlékeztet: Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot (*Harmonia caelestis*).

Az általunk banálisnak, magától értetődőnek tartott összefüggések ilyesfajta kifordítása, szétszedése és másképpen való összeillesztése S. Képès könyvének állandó, visszatérő mozzanata, akárcsak számos valóban mellbevágó, már-már ezoterikus jelenség felmutatása, amely írás közben érheti az alkotót: ilyen például az, hogy egy író, ha valóban nagyon mélyen, testestül-lelkestül belemerül témájába és az általa választott/összegyűrt szereplők fiktív életébe, még az is megeshet vele, hogy kiderül: intuitív módon egy egyszer már megtörtént eseményt örökít meg. Vagy éppen megfordítva: amit fikció gyanánt papírra vet, egyszer csak meg is valósul...⁹ Ezt S. Képès esszéregénye egyik helyén André Breton nyomán objektív véletlennek¹⁰ nevezi, ami nincs nagyon távol a híres marxi tételtől, miszerint a „véletlen a szükségszerűség megnyilvánulása”... Mindez, ha jobban belegondolunk, ahhoz a kényelmetlen feltevéshez vezet,

6 L. S. K. 2023, 9–12; 113–119.

7 *Écrire c'est vivre*, S. K. 2023, 29–33.

8 L. S. K. 2023, 210–215. Vö. uo. 100. és 185.

9 L. S. K. 2023, 99–100.

10 *Hasard objectif*, I. S. K. 2023, 99.

hogy valójában minden fontos dolgot, történetet, eseményt, összefüggést megírtak, kibontottak már valahol, más korban, más nyelven, s mi tulajdonképpen megpróbálunk újrateremteni valamit, ami időtlen idők óta létezik már, csak éppen nem tud(t)unk róla. Legjobb esetben is – egyfajta személyre szabott heurika-élmény formájában – csupán ráismerünk, újra megalkotjuk, lefordítjuk¹¹ magunknak, s korántsem lehetünk bizonyosak benne, hogy nem gyöngébb változatban-e, mint az eredeti/korábbi, mások által régóta megírt verzió. Az ilyesféle intellektuális játékoknak, frappáns levezetéseknek se szeri, se száma S. Képès szövegében. Mindez távolról sem véletlen, hiszen Sophie Képès hosszú időn át „kreatív írás”-t – tulajdonképpen a „Bevezetés az írásművészetbe” című tantárgyat – oktatott az Université Paris III (Sorbonne Nouvelle), majd 2007-től az Université Paris X (Nanterre) hallgatóinak...

Amit ez idáig töredékesen leírtam, máris méltóvá, mi több, kíváncsossá tenné, hogy S. Képès könyve minél több nyelven hozzáférhető legyen, s üzenete, frappáns s meghökkentő levezetései, finom megfigyelései minél szélesebb körben hassanak. Ez a vélemény a mű magyar vonatkozásai nélkül, ha úgy tetszik, önmagában, saját jogon is kézenfekvő, mi több, nagyon is ajánlatos! Külhoni recepciója, a munka eredetisége, az általa megmozgatott óriási ismeretanyag, kíméletlen őszintesége, az író a közelmúltban lezajlott nagysikerű krakkói szereplése,¹² irodalmi díjai, elismerései, a kötet készülő albán és román fordítása beszédesen bizonyítja ezt.

Be kell viszont vallanom: bármennyire magával ragadóak s lélektanilag, társadalomtörténetileg abszolút hitelesek is S. Képès helyzetleírásai s éles szemre valló pszichológiai megfigyelései, mélyen szántó elemzései, bár nagyon is értem, nem tudok tökéletesen azonosulni azzal az engesztelhetetlen keserőséggel, amely esszéregényéből árad. Le kell persze azonnal szögezni, hogy ez nem Sophie Képès, a francia író hibája, nagyfokú igazságtalanság volna olyasmit felróni neki, amiről ő egyáltalán nem tehet, hiszen ha jobban belegondolunk, nem az ő szövege, hanem az a valóság keserű, amelynek elemeiből ő mint érzékeny alkotó életművét s egyben önmagát „felépítette”... Ez ráadásul minden további nélkül az én olvasói magánélményemnek minősülhet, s könnyűszerrel át is lehetne rajta lendülni, ha... ha ez a szinte mindent legyűrő, a szerzőt lenyűgöző, íróvá válását elhatározó módon befolyásoló érzés – voltaképpen kínzó *hiányérzet* – ne volna olyan mélyen, már-már szervesen beágyazódva

11 L. S. K. 2023, 120–124.

12 L. erről S. K. 2024. december 19-i keltezésű elektronikus levelét, amelyből kiderül, hogy a krakkói egyetem francia szakos hallgatóival találkozott, s a tanszéki illetékesek hosszabb időre meg szeretnék hívni további eszmecserék céljából (B-KB). Kéziratunk leadása óta az albán és a román fordítás egyaránt megjelent s az író jelentős médiafigyelem közepette vett részt a 2025 május végi bukaresi, ill. a június 11 és 15. közötti pristinai könyvhéten. Mi több Koszovóban *A 2025. év szerzője* címmel tüntették ki, még a miniszterelnökkel is találkozott! (<https://www.gazetaexpress.com/fr/C%C3%A9r%C3%A9monie-de-remise-des-prix-%C3%A0-la-Foire-du-livre-de-Pristina-2025/>)

a magyar társadalom- és mentalitástörténet egyik legérzékenyebb témakörébe, amelyet ugyan a legkülönbébb módon ír körül a szakirodalom, de „végső elemzésben” (*en dernière analyse*) ugyanazt a folyamatot érti rajta: a magyar-(országi) zsidóság 1920-ig szociológiailag feltűnően sikeres, ám a történelmi Magyarország felbomlása/szétszedése után problematikussá váló integrációját, érzelmileg csaknem tökéletes megmagyarosodását – azóta viszont a Horthy-korszak „Trianon” miatt ugyancsak kompenzatív jellegű bűnbakkeresése, zsidóellenes törvényei, majd a vészkorszak jóvátehetetlen megrázkódtatásai, ebből következően a „szocialista építés” által felkínált kényszeres, zavaros és végső soron hazug szerep, s annak álságos ideológiai „megközelítései”, hol tudatos, hol ösztönös szönyeg alá söprése miatt sokak számára – és sokak (a túlélők s leszármazottai) lelkében¹³ – megkérdőjeleződött asszimilációját.

S itt azonnal bárki nekem szegezhetné: hogy kerül a csizma az asztalra? Megpróbálom „elmagyarázni”:

Sophie Képès pontosan „Trianon” évében, 1920-ban Budapesten született, ám a vészkorszak megpróbáltatásait Franciaországban szerencsésen túlélte András nevű édesapja nem csupán eredendő (genetikusan öröklött) karakterjegyei miatt képtelen gyerekeivel a legcsekélyebb érzelmileg telített kommunikációra, hanem azért (amiatt) sem, mert abba az 1941/1945 – mindközönségesen Auschwitz és Buchenwald – óta/után elterjedt embertípusba tartozik, amelynek tagjai hallani sem akarnak zsidó származásukról... Következésképpen semmit, egy árva szót sem ejt gyerekeinek magyar(országi) gyökereiről. Egyetlen kérdésükre sem hajlandó válaszolni, s meg sem mukkan anyanyelvén,¹⁴ vagyis

13 L. ehhez, pusztán „illusztráció” gyanánt az alábbi – egy 1946-ban született szerzőtől származó – idézetet: „ha meg kellene határoznom, hogy mit jelent számomra a zsidóságom, nem tudnám megfogalmazni. Csak annyit tudok, hogy akiket igazságtalanul üldöznek, azokkal egy vagyok, hiszen valahol a génjeimben az ezzel való hasonulás biztos benne van. Nincs zsidó kultúrámm, nem hiszek istenben, de könnyű önti el a szemem, ha meghallom a zsidó himnuszot, ha énekelni kezd a kántor... (Majd folytatom, mert arról is el kellene gondolkodni, hogy miért gondolták úgy a baloldali, kommunista zsidók a második világháború után, hogy a zsidó probléma megoldása az, ha nem beszélünk róla.)” Galamus-csoport: Schiffer Anna: Magyarországi zsidó, wordpress.com, 2014. április 25. (<https://zsidotarsadalom.wordpress.com/2014/04/25/galamus-csoport-schiffer-anna-magyarorszagi-zsidó/>) (az én kiemelésem! – B-KB).

14 Sophie Képès nagyanyja, Kaszab Lenke 1891-ben született Baróton, magát tökéletesen megmagyarosodottnak tudó módos zsidó családban, akinek rokonságában számos tehetséges vállalkozó volt, akik pénzügyi tranzakciók és iparfejlesztés révén szereztek tekintélyes vagyont, fölbirtokokat is ideértve. Ebből bőven áldoztak különféle közhasznú alapítványok létesítésére. Mivel csak az elsőszülött fiú örökölhette, a családból további jó néhány feltaláló és rátermett vállalkozó került ki, akik 1944/1945 után a világ különféle régióiban kezdtek sikeres új életet, már aki túlélte a deportálást. A Kaszab família legnevesebb tagja Kaszab Aladár (1868–1929) a neves pesti gyáriparos, a budapesti Izraelita Hitközség hajdani elnöke, a Szent Rókus Kórház alapítója (https://hu.wikipedia.org/wiki/Kaszab_Alad%C3%A1r). Bátyja, Kaszab Soma (1858–1909) viszont az erdélyi faiparban szerzett nevet és vagyont magának, a „Csikmegyei erdőipar részvénytársaság” cégvezetőjeként ő építtetett a Kászoni medencében egy teherszállításra alkalmas keskeny nyomtávú kisvasutat (vö. Facebook: <https://m.facebook.com/photos>). A nem mindennapi képességekkel megáldott (megvert) Kaszab Lenke kétszer

magyarul! Ebben a tényben természetesen ott rejlik a hazánkban is jól ismert (s az „előzmények” ismeretében nagyon is méltánylandó!) törekvés: meg akarja őket kímélni a zsidó eredettel és a „zsidó léttel” kapcsolatos (újabb) megpróbáltatásoktól.

Ez a toposz úgyszólván közismert: komoly nemzetközi és hazai szakirodalma van immár, és számos, a „nagy generációhoz” (az 1944–1956 között született nemzedékhez) tartozó magyar állampolgár közvetlen, gyakran húsba vágó, egy-szersmind lélekölő tapasztalata, mondhatni alapélménye. Abba már nem gondol(nak) bele, hogy gyerekei(k) más, kerülő úton jönnek rá a tényállásra, rosszabb esetben brutálisan „felvilágosítják” őket,¹⁵ nagyon gyakran akaratlanul ugyanolyan traumát okozva ezzel, mint amit a szülők s nagyszülők korábban átéltek. Sophie egy magánlevelének tanúsága szerint maga is sokáig ezzel mentegette apja ijesztő kommunikációképtelenségét, de idővel rá kellett döbbsennie: ez a magyarázat nem teljesen kielégítő: csupán annyi igaz belőle, hogy az egész Franciaországba szakadt Kepes família szenvedett – önhibáján kívül (vagyis végeredményben az elszakított „gyökök” miatt) – akut identitászavarban, amelyet tovább súlyosbított apja „narcisztikus perverziója”,¹⁶ amely olyan nagyfokú önzésben nyilvánult meg, hogy önmagán kívül lényegében senki sem érdekelt, s ahelyett, hogy segített volna gyerekeinek a világban való tájékozódásban, jóval inkább maga tette nehezzé azt! A múltból pedig *tényleg* azt gondolta, hogy nyomtalanul „el kell törölni”... oly mértékben, hogy kora ifjúságától kezdve évtizedeken át vezetett bizalmas naplóját nem sokkal halála előtt megsemmisítette...¹⁷

vált el, öt gyermeke született, sorrendben: Tamás, Mátyás, Ádám, András és Ágnes. 1937-ben négy alig felserdült gyermekével kalandos körülmények között Párizsba költözött. Csak Mátyás maradt szülőföldjén, ám 1951-ben ő is Ausztráliába emigrált (S. Képès szíves közlése). A *Kepes–Kaszab família* jó néhány tagjának regényes életéről l. S. K. 2023, 76–78.

- 15 L. erről Borsi-Kálmán Béla: Összegzés és kitekintés. Töprengés a honi antiszemitizmus természetéről, avagy óvatos javallatok a magyar–magyar viszony rendezésére. In uő: *Zsidók Temesvárott... és széles e világban. Esszék a magyar–zsidó (zsidó–magyar) szimbiózis történetéből*. Budapest, 2014, Lucidus Kiadó (Kisebbségkutatás Könyvek), 223–261. Rövidített változatát l. uő: *Változatok az „aha-élményre”. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből*. Budapest, 2022, L’Harmattan Kiadó, 251–269. (a továbbiakban B-KB 2022).

- 16 „j’ai cru pendant des années à cette explication banale, qui est correcte mais ne suffit pas dans le cas de mon père; comme toute la branche française de la famille Kepes, il souffrait d’un grave trouble identitaire, il ne savait pas ce qu’il était; et de plus, il se refusait à transmettre quoi que ce soit à ses enfants – y compris sa fortune –, ce qui est caractéristique d’un « pervers narcissique »; pour lui, les autres n’existaient pas, et l’idée qu’il aurait cherché à épargner des problèmes à ses enfants est fausse, au contraire il passait son temps à leur créer des problèmes!” (Részlet S. Képès e sorok szerzőjéhez intézett 2024. december 26-ai keltezésű elektronikus leveléből; az én kiemeléseim! B-KB)

- 17 A nyolcvannyal éves aggastyán, tudván, hogy másodszülött leánygyermekét épp eme noteszok tartalma érdekelné, ezt mondta, kissé provokatív módon megsemmisítésük előtt: „Mindig is azt gondoltam, hogy a múltat le kell rombolni”! L. S. K. 2023, 61 (az én kiemelésem! B-KB, az esszéből nem derül ki, milyen nyelven írta André Kepes a feljegyzéseit, feltehetően franciául...).

Sophie-nak azonban szerencséje volt: egyik unokanővére (akit ő nagynénjének tekint!), Éva Kepes párizsi festőművész¹⁸ megszánja az érzékeny bakfist, és ellátja a legszükségesebb tudnivalókkal, amelyekkel persze még jobban felcsigázza a kislány mohó kíváncsiságát. Sophie nem is tudja érzelmileg feldolgozni apja konok némaságát, érzéketlenségét, közömbösségét, érzelmi tompaságát: *egy életre meghasonlik vele*. Akárcsak, ha lehet még tragikusabb módon, édesanyjával is! S. Képès árnyalt elemzéséből az hámozható ki, hogy a mama gascogne-i parasztlány, akit kisgyerekként abúzus ért: a saját nagyapja élt vissza ártatlanságával, amit sohasem tudott kiheverni. Az apa kibeszélhetetlen társadalomtörténeti traumája találkozik itt – a lehető legfatálisabb módon – az anya szintén bevallhatatlan személyiségtorzító egyéni sokkjával. Ezenfelül ugyancsak balszerencsésen bekerül a képbe a „kultúrlejtő” is. Az apa megnyerő külsejű, „menő”, jól szituált mérnök, a mama viszont valahol a francia Alpokban egy téli vakáció alkalmával történt megismerkedésük pillanatában egyszerű ápolónő. Egy identitásában elbizonytalanodott, zsidóságától mindenáron szabadulni igyekvő „echte” magyar polgárivadék találkozója egy okszitánból 1789 után szintúgy nem kevés buktatók árán franciává vált¹⁹ „mélyről jött”, ám eltökélten „felfelé” igyekvő vidéki leányzóval...

S van itt egy magyar nézőpontból megkerülhetetlen újabb összefüggés: a terebélyes, a 20. századi Közép-Európa mozgalmas történelmének folyamánként a nagyvilágban szanaszét szóródott, több nemzet tudomány- és művészettörténetében maradandó nyomot hagyó Kepes-klán²⁰ egyik s alighanem a legerőteljesebb gyökere (törzsöke) Szinérváralján található. Abban a Máramaros, Kővárvidék és az avasi románság földrajzi metszéspontjában elterülő, középkori eredetű patinás mezővárosban, amely a magyar irodalmi nyelv atyját, nyelvtani szabályainak első kodifikálóját, Sylvester Jánost (1504 körül–1551 után) adta művelődéstörténetünknek.

Egy másik, talán a még régebbi, pedig valahová a bosnyákok földjére, valószínűleg a rogaticai régióba²¹ nyúlik... Ez utóbbi persze csupán feltevés,²² sejtés,

18 Kepes Éva Budapesten született 1913-ban, s Párizsban hunyt el 1994. június 9-én. L. erről Sophie Képès: Les vies d’Eva. *La Revue des Ressources*. Revue électronique culturelle pluridisciplinaire (littérature, arts & idées), 2011. január 9. (www.larevuedesressources.org)

19 L. erről Eugen Weber: *Peasants into Frenchmen, the Modernization of Rural France 1870–1914*. Stanford, California, 1976 (főleg a *Civilizing in Earnest: Schools and Schooling* című fejezetben: 303–338).

20 S. K. 2023, 76–77, 79, 89–90.

21 S. K. 2023, 97. L. erről bővebben Sophie Képès: *Un Café sur la colline* [Kávéház a dombtetőn]. Paris, 2007, Éditions Noir sur Blanc.

22 Minthogy S. Képès édesapja, André Kepes jóformán semmit sem árult el családjá eredetéről (lehet, hogy ő maga is roppant keveset tudott róla), az író nő családfakutataibaól az látszik biztosnak, hogy nagyapja, a „tolsztojánus” Kepes Ferenc 1876-ban Pécsen látta meg a napvilágot. Ez az adat immár szabadon hozzáférhető a Magyar Nemzeti Levéltár *Tolsztojánusok*, illetve *Kepes Ferenc* elnevezésű fondjai iratait a család barátja, Gerő Ágnes adományozta a nemzeti archívumnak. A további esetleges családtörténeti kutatáshoz tehát aligha elegendő az az

intuíció, amely, miként utaltam már rá, igencsak jellemző Sophie Képès személyiségére, alkotára, írói eszköztárára, egyéniségére.

Időzzünk el egyelőre a szikár, kézzelfogható (szemmel látható) tényeknél: az 1920 óta Nagy-Romániához tartozó Szinerváralja (Seini, Waroli/Leuchtenburg) a napjainkban is zömmel kálvinista magyarok által lakott Közpatak nevű fertályában levő ortodox zsidó temető legimpozánsabb oszlopos gránit sír-emlékén Kepes Lajos neve olvasható,²³ akinek családja, minden bizonnyal ő maga, a sírfelirat tanúsága szerint az 1820-as években magyar nemesi oklevelet szerzett – gondolom, az általam „nemesi polgárisodásnak” átkeresztelt magyar polgári átalakulás helyi gazdasági megalapozásában szerzett múlhatatlan érdemeiért. A „kutyabőrön” feltüntetett előnevük „szinyerváraljai vári Kepes”²⁴ volt. Ez a korántsem lényegtelen, mi több, bizonyító erejű mozzanat kedélyes anekdota formájában 1984 kora nyarán jutott tudomásomra, hogy, hogy nem az akkor már – húszévesen – háromkötetes szerző²⁵ előadásában. Magát a kis történetet már két alkalommal is „megzenésítettem”,²⁶ mégsem állhatom meg, hogy ne idézem ismét fel. Mégpedig azért, mert, hangsúlyozom: szorosan és szervesen összefügg Sophie Képès írásom első részében taglalt hosszan elhúzódó én/önkeresésével s pályaválasztásával. Azzal, hogy, mint fentebb már olvashattuk: ötéves kislánként eldöntötte, márpedig ő akkor is ÍRÓ lesz, ha, miként egy magyar szólás tartja, varangyosbékák potyognak is az égből...

Másként s nyíltabban fogalmazva: egy tehetséges francia alkotó önkeresése, íróvá válása át meg át van szöve a felemásra sikeredett magyar polgári átalakulás versus nemzetté válás egyik kulcsmozzanatával, magyarán a zsidó dilemma nevű álkérdéssel,²⁷ amelyről Kóbor Tamás épp 1920-ban keletkezett

információ, hogy a vegyes lakosságú Rogatica régió 1878-ban az Osztrák–Magyar Monarchia ellenőrzése – 1908-ban uralma – alá került, s jelenleg Bosznia-Hercegovina államszövetség Szerb Köztársaság elnevezésű részében található. Más szóval nem lehet eldönteni, hogy a népes família pécsi ága Rogatica környékéről vándorolt-e be a régi Magyarországra, vagy fordítva: néhány emberöltővel korábban valamelyik kalandvágyó Kepes-családtag próbált szerencsét a soknemzetiségű török provinciában... S nagy kérdés, hogy a „pécsi ág” hogyan kapcsolódik az egyértelműen Szinyerváraljához köthető másik Kepes-törzshöz...

23 L. Borsi-Kálmán Béla: *Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár. Írások a „nemesi polgárisodás” témaköréből.* Pécs, 2002, Jelenkor Kiadó, 250 (a 17. sz. hosszú jegyzetben), vö. B-KB 2022, 18–20, 30.

24 A település neve 1907-ig hivatalosan is Szinyerváralja volt, ma legnagyobb szülőtte, Erdősi Sylvester János sárvári kötődése miatt Sárvár testvérvárosa. L. Wikipedia; <https://hu.wikipedia.org/wiki/Szin%C3%A9rv%C3%A1ralja>; továbbá: Sárvár város hivatalos oldala (<https://sarvarvaros.hu/sarvar-testvervarosa-az-erdelyi-szinervaralja-2020-11-06>). Vö. S. K. 2023, 75–76.

25 Sophie Képès: *Des enfants sensibles* [Érzékeny gyerekek], regény, Seuil, 1980; *Jeune fille non accompagnée* [Ifjú hölgy, kíséret nélkül], regény, Seuil, 1981; *Un Automne à Budapest* [Budapesti ősz], Paris, 1984, Éditions Seuil.

26 L. Borsi-Kálmán Béla: Emlékek a szinerváraljai zsidóközösségről. In B-KB 2022, 12–14, továbbá uő: Emlékek és reflexiók Esterházy Péter „Mesterről”, uo. 123–124.

27 L. erről Borsi-Kálmán Béla: *Kérdések és álkérdések. Gondolatok a csoportérdek-érvényesítés, a nemzeti önkép és a globális stratégiák összefüggéseiről.* A bevezetést írta Fejtő Ferenc. Budapest, 2004, Akadémiai Kiadó.

szentenciája óta tudván tudjuk: nem zsidó-, hanem hamisítatlan (tőrölmetszett) „magyarkérdés”.²⁸ Tegyük azonnal hozzá: Sophie Képès alkotói szándékai ellenére!

Akár azt is mondhatnánk tehát, hogy Sophie Képès írói pályájának egyik fontos ihletője, kiapadhatatlan forrása a félbe(negyedbe) maradt magyar polgárosodás és kisiklott/kisiklatott nemzetépítés (pontosabban ’honmegőrzési kísérlet’), továbbá a Soá – sok szálon, minden ellenkező vélekedéssel szemben ezzel is összefüggő – tragikumának valamiféle családirag áthagyományozódott homályos tudatalatti egyvelege, közös nevezője, annak sikeres intellektualizálása, unikális írói értelmezése, egyszersmind megtisztítása, amelyet egy a hadászatból kölcsönzött, meglehetősen cinikus műszót sophiekepesesen a visszájára fordítva – colateral damage (dommage colatéral, járulékos kár) helyett – colateral benefitnek (bénéfice colatéralnak, járulékos haszonnak) is lehetne nevezni. Ami nem istencsapása (mint a harctéren), hanem a Gondviselés ajándéka... Mindannyiunk: a francia és immár (remélhetően) a kelet-közép-európai olvasók épülésére...

De egyelőre 1984 júniusában Párizsban vagyunk. Sophie, aki – a főtebb körvonalazott kompenzáció és önkeresés jegyében – időközben magyarul is megtanult, néhai Járfás Ágnessel (1955–2023)²⁹ kalákában épp Esterházy Péter *Termelési regény* (*Kissregény*) című ikonikus művének francia verziójával birkózik... A két ifjú hölgy, bár a könyv különleges, a szokványostól nagyon elütő szerkezete és stílusa okoz nekik némi fejfájást, különösebb gond nélkül veszi is az akadályokat, mígnem mindketten váratlan buktatóhoz érkeznek: a magyar olvasók számára közhelyszámba megy, hogy gróf fraknoi és galántai Esterházy Péternek (1950–2016) a kékvérű arisztokrata származás bombabiztos fedezéke mellett, azzal szervesen és abszolút egyedi módon összeszővődve volt egy kültelki focista éneke is, miáltal a *Termelési regény* szövegteste hemzseg a labdarúgó szakzsargonba tartozó ízes kifejezésektől, amelyeket még megérteni sem mindig könnyű azoknak, akik csak annyit tudnak a futballról, hogy tizenegyen játsszák... s hogy a labda gömbölyű.

Hát még áttenni egy másik (világ)nyelvre...³⁰

28 Vö. „Zsidókérdésnek akceptálom a tételt, noha azt vallom: csak magyarkérdés van [...] Nem igazságokkal, hanem optikai csalódásokkal van dolgunk” (Kóbor Tamás író, 1867–1942). L. bővebben uő: *Mi az igazság? A zsidókérdésről*. Budapest, 1920 [március hava]. Újraközölve: *Budapesti negyed*, 23. szám, 1991/1. (Országos Széchényi Könyvtár; <https://epa.oszk.hu/00000/00003/00018/bpn2329.htm>)

29 Rác Péter nekrológiát l. *Élet és Irodalom*, évfolyam, 23. szám, 2023. június 9. (<https://www.es.hu/cikk/2023-06-09/racz-peter/jarfas-agnes.html>)

30 Péter Esterházy: *Trois Anges me surveillent: les aveux d'un roman*. Traduit du hongrois par Agnès Járfás et Sophie Képès. Préface par János Szávai. Paris, 1989, Gallimard. A fordítással kapcsolatos nehézségeiről itt olvashatunk: Sophie Képès: Pour un traducteur, il n'est de bon auteur que mort. *Università Ca' Foscari Venezia* (<https://open.unive.it/hitrade/books/K%C3%A9p%C3%A8sTraducteur.pdf>). Érdekességként jegyezzük meg, hogy a kiadó Esterházy és a fordítók beleegyezése nélkül, önkényesen választotta a francia verzió címét! (uo.)

Summa summarum: a francia–magyar fordítópáros ott állt megfürödve, sűrűs, akár a föld alól is egy olyan embert kellett keríteniük, aki nem csupán mindkét nyelvet beszéli, de némi jártasságot is szerzett a labdarúgás fortélyos tudományában... Utólag is szinte hihetetlen véletlennek (?) tartom, hogy egy hármásban elköltött baráti vacsora közben Sophie akkori partnere, Michel A. Prigent (1948–2016) francia–magyar kapcsolatokra specializálódott breton eredetű történész beszélgetés közben a homlokára csapott: „Jé, te focizol is! Akkor biztosan tudod franciául, hogy mi a les, a megkerülő, az esernyő s főként a kötény (alagútcse) s társaik.³¹ Tudtam, persze, mi több: 1976 és 1983 között, vagyis az Esterházy-oeuvre legeredetibb darabjának keletkezése és frenetikus recepciója idején épp egyazon (kispályás) óbudai futballcsapatban játszottam a későbbi Kossuth-díjas íróval, a magyar posztmodern regényírás emblematisus alakjával...³²

Ám ez csupán a „felütés” volt, a társalgás során kiderült: fő szakterületem a magyar–román kapcsolatok története, s magam is Észak-Erdélyben töltöttem a gyerekkoromat. Ezt hallva Sophie elmesélte: a közelmúltban (értsd az 1980-as évek elején) egyik apai ági unokanővérétől, Éva Kepes festőművésztől megtudta: a Kepes család egyik ága is partiumi illetőségű, sőt nemesi diplomával is rendelkezik, amelyen – így Sophie – egy nyilván légből kapott, délibábos előnév, valami „szinyérváraljai” szerepel. Ám – tette hozzá ironikus mosollyal – ez nyilván csupán valami családi legenda, ilyen nevű település nincs is... Amikor viszont közöltem vele, hogy a pompás fekvésű, Nagybánya környéki városka nem csupán létezik, hanem a botcsinálta alkalmi tolmács épp ott töltötte élete első s legfogékonyabb tizenkét esztendejét, Sophie Kepesen volt a sor, hogy elképedjen...

E sorok írója nem zárhatja (teljesen) ki, hogy a francia író és a magyar történész 1984 júniusában Párizsban lezajlott első találkozója, részben közös „gyökereik”, továbbá e sorok szerzőjének közeli kapcsolata a magyar posztmodern regény ikonikus alakjával ugyancsak az André Breton által forgalomba hozott *hasard objectif* kategóriájába tartozik.³³ Akárcsak egy másik döbbenetes családtörténeti epizód, amely arról szól, hogy Sophie egyik nagybátyja, édesapjának Mátyás nevű idősebbik fivére a „múlt eltörlése” jegyében úgy döntött, nyomtalanul eltűnik, felszívódik: címének hátrahagyása nélkül kivándorolt Ausztráliába! Sophie immár megszokott intuíciójával esszéregénye 80. oldalán fel is tette a kérdést: „Vajon Ausztráliába emigrált nagybátyád milyen nevet választott magának: a Smith-t vagy a Williams-et – avagy mindenképpen

31 B-KB 2022, 123–124. Vö. Várkonyi Benedek S. Képessel készített interjújával is az *Élet és Irodalom*, 2025. június 13-ai számában (<https://www.es.hu/cikk/2025-06-13/varkonyi-benedek/ha-talalkoztam-volna-kosztolanyival.html>)

32 L. erről bővebben a 26. sz. jegyzetben feltüntetett emlékezésemet Esterházy Péterről.

33 Vö. írásunk 10. sz. jegyzetével.

megtartotta a *K* kezdőbetűt?”³⁴ S most fogóddzon meg a kedves (reménybeli) olvasó: az Osztrák–Magyar Monarchiában anyakönyvezett Kepes Mátyás a *Keepgate* családnevet választotta, azaz nem csupán az „emblemátikus” *K*-betűt őrizte meg, hanem további két, azaz összesen három írásjelet is átmentett az ötjegyű Kepes vezetéknevből... S mit tesz Isten, Sophie a kérdésre épp aznap kapta meg a választ, amikor ez az esszéregény 2023 őszén megjelent!...³⁵

S itt zárult is a kör...

*

Epilógus 1

Ezt a kis betétet már csak azért sem lehetett megspórolni, mert a szerző nem kívánja rejtegetni személyes érintettségét, másfelől úgyszólván „beletrafál” Sophie Képès alkotói útkeresésébe, amelynek a francia és a magyar irodalom olyan művek elsőrangú tolmácsolását köszönheti, mint Esterházyén kívül Kosztolányi Dezső (főként az *Esti Kornél*),³⁶ Karinthy Frigyes, Csáth Géza, Füst Milán,³⁷ Polcz Alaine,³⁸ Székely Júlia, Lengyel Péter, Békés Pál³⁹ (stb.) franciául megszólaltatott munkái.⁴⁰ Az egyik legnagyobb „dobása” ráadásul egészen újkeletű: Sophie Képès ugyanis Molnár Ferenc *Pál utcai fiúk* című remekművét is újrafordította: a *Garçons de la rue Pál* (Paris, 2024, Éditions Tristram) komoly visszhangot váltott ki francia irodalmi berkekben, olyannyira, hogy a *Monde des Livres*, a *Le Figaro*, a *Libération*, a *Télérama*, a *Canard Enchaîné*, a *Lire Magazine* egyaránt nagyon elismerően méltatta, és a *France Culture* rádióban is meleg hangon emlékeztek meg róla.

Következtetés

Megítélésem szerint óriási mulasztás volna, ha a magyar olvasó nem ismerhetné meg Sophie Képès kitűnő esszéregényét (s máris tekintélyes írói és műfordítói pályáját), amely nem csupán egy önmagában is rendkívül érdekesítő magánhistoria és irodalomtörténeti csemege, hanem – bár áttételesen – igazi

34 S. K. 2023, 78 és 80 (az én kiemelésem! – B-KB).

35 Az értesülést Sophie Képès Ausztráliába látogató unokatestvére szerezte Melbourne-ben, aki Sophie adatai alapján sikerrel találta meg a tűt a szénakazalban...

36 Paris, 2009, Éditions Cambourakis. Lásd ehhez ismételtén Várkonyi Benedek a 31. sz. jegyzetben feltüntetett interjút!

37 *Les Malheureux*, pièce de Milan Füst (Théâtrales, 1990).

38 *Une Femme sur le front*, récit de Alaine Polcz (Noir sur Blanc, 1995).

39 *Le Froussard*, pièce de Pál Békés (Théâtrales, 2001).

40 Sophie Képès további fordításai: *Cure d'ennui, écrivains hongrois autour de Sandor Ferenczi* (Gallimard, coll. Connaissance de l'inconscient, 1992); *Budapest vu par les écrivains* (in Budapest, coll. Guides Gallimard, 1999).

magyar történet is. Olyannyira, hogy Sophie Képès esszéjének alapos megolvásakor az is kiderül, hogy írói álneve – a Nila Kazar – szintén magyar vonatkozású: a magát ugyancsak magyarnak (is) valló Arthur Koestler: *A tizenharmadik törzs. A kazár birodalom és öröksége*⁴¹ című könyve, pontosabban annak *Le treizième tribu* című francia fordítása⁴² ihlette... Mi több: Sophie Képès választása azért is eshetett a Kazár – értsd: Kabar⁴³ – népnévre, mert a zsidóságtól menekülni igyekvő André Képès Koestler tételét hajlandó volt elfogadni, hiszen eszerint az askenázi zsidók nem is sémi, hanem „turáni” (ótörök) eredetűek volnának... s Koestler híres esszéje nyilván megvolt a családi könyvtárban.⁴⁴

Epilógus 2 (Zárógondolatok)

Ez az eredetileg könyvismertetésnek (recenzió) szánt miniesszé Sophie Képès művének címével s az abba foglalt kínzó gondolattal – a sehova nem tartozással, a sorstalansággal – indít. Ez a minden anyaszülte emberi lényt eszmélkedése, ön/éntudatra való ébredése pillanatától mindhalálíg fogva tartó alapkérdés egyetlen szóba tömörített megfogalmazása: ki vagyok én? Önkérés, vagyis szintiszta identitásprobléma: kiktől származom, ki(k)hez tartozom, s ha tartozom valahová: hová?

Erről esszéregénye egyik helyén Sophie Képès így vall: „Ó, a származás, a valahova tartozás, ez a szent örület! Te mindig ellenálltál a közösségiség beszippantó kényszerének. Amint úgy érezted, hogy túlságosan kötödsz valamilyen közeghez, tüstént odébbálltál. Abban a pillanatban, amikor valakinek a szemében felcsillant a ráismerés s a kisajátítás/birtoklás szikrája – »ő a miénk, a mi leányunk, hozzánk tartozik« –, azonnal szedted a sátorfádat. Egyszer egy isten háta mögötti erdélyi vasútállomáson a vonat ablakán kikönyöklöve egy fiatal

41 Ford. dr. Rózsashegyi István. Budapest, 1990, Kabala Kft. (Elektronikus kiadás: Terebess Ázsia E-Tár.)

42 Paris, 1976, Calmann-Lévy.

43 A magyar történelemben kevésbé tájékozott, netán nem magyar anyanyelvű olvasók kedvéért jegyzem csupán meg, hogy a három *kabar* (újabbban *kavar*) törzs (*örs, eszlár, berény*, talán a *bercel* is?) szintén a Kazár Birodalomból vált ki egy lázadás következtében, és a hét magyar törzsszel együtt – azok egyfajta segédnépeként, elővédeként – vonult be a 9. század utolsó évtizedében a Kárpát-medencébe. Egyelőre nem világos, hogy maguk is *kazárok* voltak-e, vagy ugyancsak részben ótörök nyelvű rokonnépnek tekinthetők. Nem zárható azonban ki, hogy muszlimok és zsidó vallásúak egyaránt lehettek közöttük, akárcsak a *kazár politikai elit*ben, amelynek egyik szegmense köztudomásúan Mózes-hitű volt. Leginkább Abaúj, Borsod, Gömör, Heves és Zemplén megyékben s azon belül is főként a Bodroghözben telepedtek le, és az elmúlt évszázadokban nyomtalanul felolvadtak a magyarságban. L. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kavarok> (E sorok írójának egyik korai olvasmányemléke – Hóman Bálint egyik magvas tanulmányából – a *borsi kabarok* szóösszetétel...)

44 Vö. S. K. 2023, 205–206. (Koestler nevezetes kötete valóban a családi könyvtár tartozéka volt, S. Képès szíves közlése!)

nőt pillantottál meg a peronon, aki elképesztő módon hasonlított rád. Soha nem volt részed ilyen felkavaró élményben: »Innen származom, semmi kétség nem férhet hozzá«. Egy idős magyar parasztember, hagyományos vasárnapi fekete öltözkében, tarkójára tolt kalapban, szétálló bozontos bajusszal, akárha egyenesen egy ötvenes években készült dokumentumfilmből lépett volna ki temetésre menendő, aki farkaslesről mesélt a hófuvásos erdőkben, s közben a románokat szapult (lassú, vontatott beszéde miatt pontosan értetted, mit mond), utánaad jött a folyosóra, hogy rágyújtson. Hosszasan, fürkésző tekintettel végigmért. »Honnan jött maga?« – Franciaországból. – Hol tanult meg magyarul? – Az egyetemen.« Pár perc szünet. Aztán kisvártatva az öreg mélyen a szemedbe nézett, s határozott hangon, akárha ítéletet hirdetett volna, magabiztosan kijelentette: »Maga magyar«. Minekutána láttad a fiatalasszonyt a sínek mellett, nem tagadhattad tovább. Bólintottál tehát, és megmagyarázhatatlanul megbánódva visszahúzódtál a kupéba. A megrökönyödést a lázongás érzése követte. Nem, te nem vagy idevalósi, nem tartozol ide, s máshova sem! Te önmagad vagy, kizárólag *te vagy*, és senki más! Ismeretlenül, rangrejtve (inkognitóban) szeretnél átevickélni a létezésen.⁴⁵

Az életműveddel vagy azonos, ahhoz tartozol. Az vagy, amit megírtál!

45 S. K. 2023, 153 (az én kiemelésem! B-KB).

Egy életmű záróköve

Szilágyi István: *Az emlékezés göröngyein*

MMA Kiadó, Bp., 2024

„Bovaryné én vagyok.”

(G. Flaubert)

Az elmúlt évtizedek több neves írónk halálával nagy veszteséget okoztak a magyar irodalomnak, ugyanakkor megemelték a hozzátartozók és szerkesztők szemében a szellemi hagyaték feldolgozásának jelentőségét, egyben megnövelték e munka megbecsülését az olvasók előtt is. Gondoljunk csak Térey Jánosra, Borbély Szilárdra, Bárdos Lászlóra, Reményi József Tamásra és legutóbb Szilágyi Istvánra, akinek özvegye, Szilágyi Júlia az MMA emlékkonferenciájára a 2024. március 13-án elhunyt férj utolsó regényének kéziratát hozta el Kolozsvárról, és adta át Márkus Bélának szerkesztésre. Elmondása szerint „a poros szekrény tetejéről emelte le a nejlonzacskóba csomagolt papírköteget”. A hangyabetűkkel írt mű feldolgozása megtörtént, és azóta már meg is jelent, *Az emlékezés göröngyein* címmel.

Az 1938-ban született Szilágyi István tulajdonképpen a Szilágytság krónikása, holott csak gyermekkorra néhány meghatározó évet töltött Zilahon (az ő szóhasználatában Zilaj, Jajdon vagy Katlanváros); 1943-tól már félárván, mivel édesapja a háborúban a Donnál életét vesztette. A 14 éves kamasz aztán teherautón elhagyta a várost, elindult megélhetést keresni, nagyváradi és szatmári kitérőkkel leérettségizett, Kolozsváron jogot végzett, de végül nem praktizált, mert beszippantotta az irodalmi élet. Előbb az *Utunk* szerkesztőségében tevékenykedett húsz évig, majd 1989-től az utódlap: a *Helikon* főszerkesztője lett újabb húsz évre. Első művei, egészen az 1975-ös *Kő hull apadó kútba* című emblemikus regényig a bukaresti Kriterionnál jelentek meg, majd ez a hírnevet

hozó regény 1981-ben budapesti kiadást is megélt. Onnantól kezdve – bár voltak „néma” esztendőik – könyvei: a regények (*Agancsbozót, Hollóidő, Messze túl a láthatáron*), novellás kötetei (*Bolygó tüzek, A hóhér könnyei*), esszékötetek (*Katlanváros*) és publicisztikája (*Távolodó jégtáblákon*) már elsősorban az MMA Kiadónál jelentek meg, egy pedig a Magvetőnél. Munkásságát számos díjjal jutalmazták, köztük Kossuthdíjjal, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapdíjjal, megkapta a Nemzet Művésze és a Prima-díj elismerést is.

Művészetének elsősorban nem az episztemológiai jelentősége a fontos, ezért illik rá Bartis Attila meglátása, hogy „a létkérdések feszegetése nélkül simán le lehet élni egy életet, de a történetmondás genetikailag lett kódolva az emberbe”. Szilágyi nagyregényei izgalmas történetmesélések, őt elsősorban a történelmi múlt, a társadalmi viszonyok ábrázolása és az emberi természetben rejlő titkok feltárása érdekelte. Törekvését nem a transzszilvanizmus vezérelte, egy 2022. áprilisi *Székelyföldben* megjelent Fekete Vincével való beszélgetésében erre a kérdésre ekként reflektált: „próbáljuk meg a nagyon válságos időköt önsajnálattal nélkül szemlélni” (84). *Az emlékezés göröngyein* című posztumusz regény főhősének, Kese Idának is ez az életszemlélete.

A korábbi nagyregények történelmi hitele mellett bizton állíthatjuk, hogy valójában ez a hosszú éveken át íródott regény (az író közvetlenül a *Kő hull apadó kútba* című mű után látott neki, 1975-ben, és befejezetlenül hagyta itt 2024-ben) nagyon fontos alkotása, sok szempontból fikció-

sított önéletírásának tekinthetjük, ugyan-
is a könyv számos – a főszereplő életével
való – párhuzamot tartalmaz. Bár Kесе
Ida gyerekkorától idézi fel életének ese-
ményeit, visszatekintve (az ő szavaival)
a „letűnt évtizedek kacatjaira”, de a szerző
annyi élettapasztalattal ruházta fel hősét,
hogy az gyakran szinte bölcséleti nyelven
nyilatkozik meg. A cselekmény az 1900-as
évek elejétől indul, és 1938-ban, az akkor
28 éves Ida esküvőjével szakad meg. A re-
gény „őse”, egy fontos részlettel előbb az
Utunkban, majd *A hóhér könnyei* című no-
vellagyűjtemény 57–79. oldalain jelent meg:
Ida Jajdonból elhozza a kis bőröndöt az öreg
Mózer trafikostól. Maga sem tudja, miért
kapta ezt a feladatot kolozsvári szállásadó-
nőjétől, és a bőrönd tartalmáról sincs tudomá-
sa. Ugyanakkor ezáltal életveszélybe
is keveri magát.

A Fekete Vincével való beszélgetésben
az akkor 70 éves szerző magát „nyugal-
mazott szarvasbogárpásztornak” nevezi,
ami utalás a *Bolygó tüzek*ben megjelent
nyitó karcolatra, a *Kísérletre*, melyben Szi-
lági a diktatúrában létezésről így véle-
kedik: „amire ilyenkor mindig számítani
lehet, az embert a gyávasága rendsze-
rint gyilkosai cinkosává teszi”. Mindezt
1985-ben írja, pár évvel a rendszerváltás
előtt. És tiltakozik az ellen, hogy memo-
ralisztikát írjon: családtörténetet vagy ön-
életrást. Ennek ellenére a Katlanvárosban
és a posztumusz regényben – még ha rej-
tetten is – megteszi: esszében vagy Kесе
Ida alakján keresztül kirajzolódik a saját
Szilági István-arckép a maga eszme-
rendszerével, világlátásával. A *Katlanváros*
kapcsán Visky András állította azt, hogy
a szerző a „Szilágyság mítoszáét építette
tovább, Ady és Fadrusz nyomdokain”.
A Partiumnak és ezen belül a Szilágyság-
nak ugyanis sajátos a szellemi klímája,
jobbhan kapcsolódik a tágabb kelet-európai
érzésvilághoz. Ugyanakkor a kisebbségi
létből fakadó egyfajta különállás (mely
elsősorban a szerző személyiségéből fakad),
körön kívülség is jellemzi. Szekeres
Dóra ezt pontosan fogalmazta meg: „Szi-

lági kimagasló és egyben elkülönülő alko-
tója a magyar irodalomnak, akit azonban
nem a regionális irodalmak distinkciója,
hanem írásainak immanens korlátozásai
határolnak el kortársaitól” (Litera, 2018.
10. 10).

Szilági-attribútum a természetközeli-
ség, az anyagközelség érzékletes meg-
jelenítése, a kézművesség olykor Ora-
vecz Imre-s, részletező, precíz ábrázolása,
különösképpen a fa, a vas és a bőr meg-
munkálását illetően, valamint az anyagot
megmunkáló műhelyeknek a leírása is
kiemelendő (283). Az emberi viszonyok
ábrázolása pedig olykor ösztönszerű;
a testiség brutális természetességgel való
bemutatása valamiféle ősi, pogány szabad-
ság szétáramoltatását mutatja a szereplők
kapcsolatvilágában. Melhardt Gergő a *Jám-
bor vadak* című írás kapcsán ezt a követke-
zőképpen summázza: „semmi sem műkö-
dik, de minden valahogy megtörténik,
nincsen se gondviselés, se előre megírt
sors, mégsem csinálhatunk mást, mint
amit csinálunk. Ez a tanulsága a Szilági-
prózáknak.”

De Szilágyinál szebben talán még sen-
ki sem írta le és értékelté Ady Endre köl-
tészetének jelentőségét. „Igazi nagy költő
érkezése kis népek irodalmába: megráz-
kódtatás – forgószelek egy kultúra szérús-
kertjében” (*Távolodó jégtáblák*, 179).

Zilah rendkívül fontos helyszín az élet-
műben, az első nagy sikert hozó regény-
től a posztumusz bezárólag. A kisváros
lakóinak életét, viszonyukat, a nincstelen
parasztság kiszolgáltatottságát, a megélhe-
tésért folytatott elkeseredett küzdelmüket,
a természeti ember dühét és megalázott-
ságát ennyire érzékletesen, realisztikusan
talán csak (a szerző által leginkább ked-
velt) Móricz Zsigmond tudta hasonló inten-
zitással ábrázolni. A végsőkig kísérletező
írói szándékkal formálja meg alakjait, le-
gyenek azok történelmi személyiségek
(II. Rákóczi Ferenc) vagy egyszerű, hét-
köznapi figurák. Nála – dramaturgiai esz-
közként – az ember örök titokként lép
előnk. Két legfontosabb nőalakja: Szendy

Ilka és Kese Ida szinte egymás ellentétei. Az anyagi biztonságot élvező jómódú polgárlány, Ilka, afféle camus-i közönnyel képes meggyilkolni napszámosát, a nős férfit, szeretőjét: Gönczi Dénest. A lélektani drámát végül a kisvárosi közösség igazságszolgáltatása zárja le, Ilka élete szörnyű halállal végződik. Ugyanígy mély titok birtokosa a *Messze túl a láthatáron* című regény (2024) Tompay Wajtha Mátyása, Rákóczi titkára, aki a feleségét eltűntető lovas után nyomoz, végül tragikus elhatározásra jut.

Az emlékezés göröngyein narrátora, Kese Ida „telhetetlen vadmacskaként” kerül elénk már az első oldalakon, még a nevét se tudjuk, csak a 16. oldalon derül ki a keresztnéve, a vezetéknev pedig a 48.-on, de már jellemző rá Selyem Zsuzsa egy frappáns mondata: „lehet pókerarcod, de pókertested nem”. Ugyanis Idának csak egy igaz szerelme volt (Tulogdi Samu), annak ellenére, hogy bármikor képes volt a testi kapcsolatra, már bakfiskorában „bátya” inasaival ismerte meg a felnőttkor örömeit. Érzékisége mellett azonban töprengő, józanul gondolkodó teremtes, és életeseimyei több ponton szinte megegyeznek a szerző életrajzával.

Az emlékezés göröngyein érdekfeszítő olvasmány, eredeti tervek szerint a múlt század nagyívű végigkalandozása lett volna, egészen a '60-as évekig, ám a cselekmény 1938-nál megszakad. S mivel a szerkezete nincs fejezetekre tagolva, így Ida elbeszélés-folyama az olvasó számára eléggé megterhelő. Az 591. oldalon egyetlen kis csillag választ szét egy eseményt a következőktől.

Tipográfiája is problémás, mivel a párbeszédnek zöme beleolvad a szófolyamba, csak ritkán van gondolatjellel vagy más módon jelölve.

A narráció nagyrészt E/1. személyű, csak néha csap át E/3.-ba, amikor a szerző jobban akarja érzékeltetni nézőpontját és a főhősről alkotott véleményét.

A címre utalás a 244. oldalon történik, ahol a főhős mondja: „vánszorgok előre-hátra az emlékezés göröngyein”.

A könyv időkezelése azonban egészen varázslatos, tulajdonképpen csak látszólag kronologikus, valójában egy sajátos, folytonos eseménybeli együttlítás jellemzi, mint a szinoptikus evangéliumok (Máté, Márk, Lukács) esetében. Ugyan végig Kese Ida életét követjük nyomon, de a szelektív emlékezet nyomán hol átfedésekkel, hol kiegészítésekkel olykor ellentétes emlékekkel találkozunk. Mégis ez a szünet nélkül tartó történetmesélés egy kerek egészet ad ki az időbeli ugrálások ellenére. Néha a képzelet akár 50 évet is előre-szalad, olyankor az idős asszony értelmetti a megélt eseményeket, például a falurombolást, ami aláásta a rendszerváltás előtti diktatórikus rezsim amúgy is ingatag rendszerét; illetve megemlékezik a meghalt családtagokról, a már eltemetett férjéről is. Olykor pedig tautologikusan többször is elmeséli személyes élettörténetét. Nincs szükség a jól ismert prousti teasüteményre, hogy kiváltódjék az emlék. Szilágyi oly mozgalmas, felpörgetett cselekménysort és gondolatfutamokat képes teremteni, és nyelvi játékával (a tájnyelvvvel, prózapoeitikai eszközökkel: főképp az egyedi hasonlatokkal és az ízes humorral) színezn, hogy általuk megelevenednek a 20. századot megszenvedők mindennapjai Zilahtól Kolozsvárig.

A szerző és hősnőjének, Kese Idának életrajzi párhuzamai a következőkben látványosan azonosak: mindkettejük édesapja a 2. világháborúban meghalt, Ida hamarosan teljesen árva lesz, gyermekként nagybátyjához kerül. Szilágyi félárva-ként éli gyermekkorát szintén Zilahon. Onnan 13-14 évesen útra kelnek, hogy megélhetésüket biztosítsák. A Szilágyi-próza egyik központi kérdése, fontos motívuma a megélhetés, az élet fenntartása. Szilágyi egy teherautón megy Kolozsvárra, Ida a „bátya” szekerén tart ugyanoda, a vonzó jajdoni fiatalemberrel, Tulogdi Samuval. Kolozsvárott Ida gyári munkáslány lesz, cipőfelsőrész-készítő, Szilágyi egy szerelőműhelyben dolgozik egy ideig. (Azt mondani se kell, hogy Ida és Tulogdi szerelmi

viszonya a férfi haláláig tart mintegy kilenc éven át.) Újabb párhuzam a családi foglalkozási háttér: Szilágyi apjának tímárműhelye volt, Ida nagybátyja (Mátyás Máté) pedig csizmadia mester. Abban az időben a kézművesség jelentette a biztos alapot a megélhetéshez, vidéken még a mezőgazdasági munka, a szőlőtermesztés, a borászat.

A továbbiakban Ida és szeretői éjszakai együttléteik, beszélgetéseik során érjük tetten a szerzőt a maliciózus, önkritikus helyzetelemzésekben, mert bár Ida mondja ki a következőt: „mindeközben annyi a változás, hogy a zsaru, aki az utolsó időben a városi pártbizottság rendjére vigyázott, most a Nemzeti Bankot biztosítja”, de a meglátás a rendszerváltásban csalódott Szilágyié.

Kese Idát nem kényeztették el nagybátyjánál, mint unokanővérét, Alízt, de a tűzről pattant lánynak arra nem is volt szüksége. Önvallomása szerint „én mint ha már születni se születtem volna szűzen” (96). Alíz ebben szöges ellentéte, korán férjhez ment egy vasúti alkalmazotthoz, de talán szűzen halt meg. Szilágyi mesterei teremt figurákat: életképekben, önképrajzban, önbírálatban vagy lelki tépelődés során jeleníti meg őket. Alíz kényes természetéről a 88–92. oldalakon kapjuk a leghitelesebb jellemzést humoros történetek során. A lányt zavarták a legyek, a szomszéd páváinak rikácsolása, és Ida viaskodik a madarakkal, szájal a szomszédokkal, aki tájszólásban így dorgálja meg a lányt: „há nem férhet ázoktól a szegény pávoktól, te leány, mit vétett néked az a madár” (91). Majd Ida önmagát jellemzi ekképpen: „mi nem voltunk szépek. Bátyára inkább én hasonlítottam az erős járomcsontú lapos arcom, pisze orrom, húsos ajkam láttán lányának néztek, így legalább érezhettem, hogy hová tartozom” (94) – tette hozzá szívfacsaróan. Bevallja, hogy „elhancúroztam jó hírnevem” (96). És a szegénységük ezerarcúan jelenik meg a lapokon.

Idának, bármennyire is volt számos kapcsolata, egyetlen igaz szerelmének a nála

22 évvel idősebb Tulogdi Samut tartotta. Kolozsvárott a Gerle utcai kis ház volt az ő „közös Édenük”. Idának ott teremtett szállást Tulogdi, egy rejtélyes nőalaknál, Szálka Évánál. Ő maga ritkán jelent meg, titkos volt a munkája és személye is. Ida azt gondolta, hogy mozgalmár, emiatt ő is eljárt gyűlésekre, sztrájkokra, a könyvtárból forradalmi tematikájú könyveket hozott ki, de maga se tudta, hányadán állnak ők egymással. Egy biztos, hogy a legszebb szerelmi vallomást tőle hallhatjuk: „igazából hiába próbálok belegondolni abba, hogy mit jelent ő nekem, mert ilyesféle válasza úgysem lennének szavaim. Hanem amit a testemben érzek, a tarkómtól a gerincem mentén lefelé húzó forróság, ami egyszer csak átömlik a derekamon, hogy aztán megcsomósodjon, s szinte dobogjon az ölem fölött, mintha bennem vonat kattogna” (61). Ehhez foghatót soha senki iránt nem érzett; ráadásul a vőlegényével, Gyerő Albival való szexuális együttlétüket kigúnyolta, lesajnálta. Albi egyébként cipész volt, otthon maszkolt, a nyomornegyed szegényeinek ócska lábbelijeit javítgatta, iparengedély nélkül, feketén, mert nem akart adót fizetni. Miből is? Kérdezhetnénk. E prolinegyed egyik kis közös udvarú házában lakott, megörökölve nevelőanyja sivár szoba-konyháját. Oda várta aztán Idát.

A könyv utolsó harmada tartogat még néhány drámai történetet, mint például az Ida ellen Szálka Éva által kitervelt kirándulást a Tordai-hasadékhöz, ahol neki egy „balesetben” meg kellett volna halnia. Szerencsére nem következett be. Nem sokkal ezután Tulogdi lőtt sebbel érkezik hozzá, majd bele is hal a következményekbe. Idában számos kérdés merül fel, még azon is töpreng, hogy az ember vajon képes-e saját sorsát irányítani (195). Vagy csak úgy történnek a dolgok? Ez a szerző alapkérdése is, melyre megnyugtató választ tőle egy művében sem kapunk.

Ellenben részesei lehetünk két életet éjszakának, melyeket Ida két jaidoni származású, de a gyárban dolgozó villany-

szerelő, illetve művezető fiatalemberrel tölt el, s a szeretkezés mellett átbeszélgetik az órákat, hajnalig. Márai Sándor-os oknyomozó kibeszélés mindkét alkalom, amikor is alapos kérdés-felelet során megvilágosodnak, hogy ki is lehetett Tulogdi (nyugati autókkal és ékszerrel kereskedett álnéven), miért is kellett volna meghalnia Idának azon a kiránduláson. Veres Géza és Balajti Péter (utóbbi részt vett a rendszerellenes szocialista mozgalomban) kiváló alanyok Ida számára, a továbbiakban számíthat rájuk, hogy a kis lakást kifessék, az esküvőn tanúként lépjenek fel, és a jövőben szeretőként (beosztva) meglátogassák Idát, amikor nincs otthon a férje. A 40 és 120 oldalas éjszakai légyott során hosszan elmélkednek a mozgalmi élet lehetőségeiről, a jövőről. Ida meglátásai olyan markánsak, hogy Balajti meglepődik tájékozottságán. Az olvasó kevésbé, mert a rezonőr-szerepbe állított lány mögött magát az író érzékeli. Nyilván a szerző gondolatai azok, hogy a mozgalmak kollektív politikai identitás-összetartozást jelentenek, amellyel ellenzik a gazdagok szegények elleni kizsákmányolását. De a rendszerváltás után köddé vált ez az elképzelés, képviselői beleolvadtak az új rendbe. Feladták a munkásosztály védelmét, megtört lelki identitásuk. Ezt később Ida is észreveszi és nehezményezi. Tény, hogy Kese Ida józan ésszel próbál lavírozni az 1938-as, háborús viszonyokban. A történelem közepette érett nővé válik, még azt is belátja, hogy elzúllott, „ponyva az élete”, amit bizony a jövőben „azzal a szarcsimbókkal” fog leélni a „vörös külvárosban” (495). Házasságkötése előtt, búcsúzóul megpróbál leszámolni Szálka Évával, de sikertelenül. Annyi azonban még kiderül számára, hogy egyedül az öreg Mózer tudja, hová temették el Tulogdit. Ida életvitele – nincs mit szépíteni – afféle promorál, amiből egy-egy nemesebb emberi cselekedet zökkenti ki, eszmélteti fel. Például amikor megszületik Boróka kislányuk, akkor megtapasztalja a gondviselést. A közös udvar egyik lakásában lakó

Penyigei családfő megtért, hívó életének köszönhetően a felesége vállalta a kislány gondozását, amíg Ida a gyárban dolgozott. Merthogy „nem ment el az esze”, hogy otthagyná a biztos állást, a gyári munkát. S még azon a Balajttal átheverésztett éjszakán a fiatalember próbálta megfogalmazni a tisztességes emberi élet értelmét, ekként: „milyen szegények vagyunk, milyen sivár az életünk. Ha tudatában lennénk annak, hogy mennyit is jelenthet az egyik ember a másik számára. Azt keresnénk az életben” (483). Mindez persze pillanatnyilag elsőhajtott felismerés csupán, mivel különösebben nem változtatnak életvitelükön.

A regény, bár hosszú éveken át íródott, mégis stílusosan és a történetmesélés szempontjából is egységes, Szilágyi kiválóan érzékelteti a külső körülmények hatására a szereplők belső reakcióit; az esküvő utáni családi lagzi hangulatát, a kavalkádot rövid, szaggatott mondatokkal, elharapott szavakkal festi meg (538–582). A lagzi leírása azért olyan hosszadalmas, mert a szerző fragmentáltan mesél róla, közben sokszor megtöri egyéb események beillesztésével. Ugyanakkor átélhetővé teszi azt a „jólét-hazugságot”, amit ez a lagzi mutat a felszínen: a kölcsönként tárgyakkal, a közösen összehordott ételekkel, a használtan vett sárga damasztzalvétákkal, amiket Ida sokszorosan kifehéritett.

A vacsorán többször szóba kerül a román–magyar együttélési viszony, a román banktisztviselő lakó, Opris Nelu (aki mellel az egyik magyar asszony szeretője) révén. Megfogalmazódik a békés együttélés vágya, lehetősége. Ami a világháborút illeti, arra nézve Nelu véleménye az, hogy minden csak pénz és a nagyhatalmak kérdése. Napjainkban ugyanez a kaszinókapitalizmus rajzolódik ki.

Csupán néhány írói baki található a lagzi leírásában, így például a süteményes tálak többszöri behozatala, valamint az a történet, hogy Penyigeit már átkísérte lakásukba Balajti, de azután Penyigeiné mégis

többször ránéz férjére a vacsoraasztalnál. Nyilván a szerző a kiadás előtt ezt már nem tudta ellenőrizni.

Maga a regény különös, szimbolikus jelentésű képpel zárul, tulajdonképpen egy látomással: a lejtőn megállíthatatlanul lefelé rohanó szekérrel, melynek a bakján cserélődnek a kocsai hajtói, és a szekér a végső pusztulásba száguld. Akkor ez a 2. világháború kilátástalan, rémisztő, apokaliptikus vízióját jelenthette, illetve tágabb értelemben az emberiség tragikus történetének láttelejét. (Jelenünkben ez ismét aktualitást nyert.) Géza és Péter sza-

vai tesznek pontot a cselekmény végére, ekképp: „csak félős, hogy pereputtyostól szarrá megy az egész. Az se lesz, aki megtajkolja a szekeret”. „Annyi baj legyen, úgys új szekér kell, a bakra pedig fiatal, éber kocsis” (591). Ebben mintha az örök túlélés valamiféle reménye csillanna meg végül. Szilágy István saját életművére ezzel a könyvvel tette fel a „töviskoronát”; az igazán sikeres műnek talán továbbra is a *Kő hull apadó kútba* címűt nevezhetnénk. Ez a regény végül is befejezetlenül maradt, de vele az író pályája méltóképpen kerek egészé vált.

Mosonyi Kata

MOSONYI KATA (1949) irodalmár, költő. Hét digitális kötete olvasható a MEK-ben: *Szakadt színpalak között* (recenziók, kritikák, 2020), *Búzamező varjakkal* (versek, 2020), *Tükkörszilánkok* (versek, 2022), *A behódolásmentes irodalomtörténet* (recenziók, kritikák, 2022), *A vég kiűzőjében* (versek, 2023), *A Hertzekek bűvöletében* (versek, 2023), *Kaleidoszkóp* (versek, 2024), valamint idén, 2025-ben jelent meg NKA-pályázatra a Vár Ucca Műhely Könyvek, Veszprém, 82. köteteként *A valóság nyelvi inkarnációi* címmel eddigi recenzióinak és kritikáinak gyűjteménye.

Egy láda dicsőség

Wodianer-Nemessuri Zoltán új könyvéről

Magyar Napló Kiadó, 2024

Wodianer-Nemessuri Zoltán legújabb könyvét olvasom. Az *Egy láda dicsőség* hosszabb prózai írások gyűjteménye. Nem vagyok hadtörténész, a kötet vonatkozó, háborús tárgyú szövegeit olvasva így nem is bátorkodom efféle olvasói közelítésre. Egyszerű olvasó-befogadóként értelmezem a már tartalmi gazdagságával is magával ragadó, a legújabb magyar elbeszélő prózát reprezentáló alkotást.

Az írások műfaji karakterét leginkább az elbeszélés fogalmával definiálhatjuk – hangsúlyozva azok hangsúlyosan tényeken alapuló információs anyagának bőségét. A történetek ugyanis – kivétel nélkül – a valóságban gyökereznek, élő személyektől származnak. E szépprózai szövegek az elmúlt évszázad magyar történelmének tragédiákkal terhes időszakát idézik: a második világháborús katonasorsot mindennek előtt. Az elbeszéléseket olvasva – képzeletben – a doni harcmezőkön járunk, tábornokok, főtisztek, tisztek, tisztesek és közlegények mellé szegődve, s átéljük a pergőtűz, a közelharc, a légítámadások, a partizánakciók poklát, a fagyhalált, a harcok reménytelenségének traumáját. De azt is, hogy a megpróbáltatások, a tengernyi szenvedés, a lőszer- és olykori élelemhiány miatti kétségbeesés ellenére, ezek a katonák, életáldozatok, életre szóló elnyomódásuk árán teljesítették kötelességüket – hősök voltak. Minderről hadtörténészeink, memoáráróink jóvoltából az érdeklődő olvasó ismeretei már eddig is bőségesek lehettek. Szerzőnk kötetét ennek ellenére nívumként veheti kézbe. A szépírói igénnyel feldolgozott történetek hősei mind valóságos személyek, az elbeszélő élethelyzetek hiteles forráson alapulnak.

Az elbeszélések végén a „forrás” rövid summáját közli is a szerző. „Adatközlői” többnyire maguk a szereplők vagy közeli hozzátartozóik, családtagjaik, máskor egy-egy történet szereplőjének további életrsáról tudósító bírósági ítéletek vagy éppen hadtörténész szerzők munkái.

A kötet tartalmi struktúráját szemlélve tudatos szerkesztői szándékot kell feltételeznünk a szövegek sorát nyitó és záró textus megválasztásában. Mindkét történet főszereplője a Horthy-hadsereg magas rangú főtisztje, illetve tábornoka; név szerint Zsedényi Zoltán vezérkari alezredes és Bakay Szilárd altábornagy. Az előbbi a 2. magyar hadsereg egyik, a voronyezsi frontszakaszon szolgáló zászlóaljának a parancsnoka, az utóbbi Horthy Miklós bizalmi embere, Budapest városparancsnoka, akit a németek Mauthausenbe internáltak, majd – innen szabadulva – a „koalíciós időkben” a szovjet titkos rendőrök elrabolták és kivégezték. Zsedényi – a véletlenek jóvoltából (?) – életben maradt; neki „csak” a magyar kommunista rendszer megpróbáltatásait kellett elviselnie. Tragikus végű életpálya mindkettőjüké. Zsedényi volt a szerencsésebb: „1967-ben a Sportkórházból ment nyugdíjba mosómesterként”.

E két életrsot bemutató elbeszélés intervallumában további katona – és részben civil – életutak sorakoznak. Tábornokoké, főtiszteké, tiszteké, tiszteseké, sorkatonáké és civileké. Az időkeret nagyjából 1938–1948.

E hol a harctéri viszonyok között, hol a szovjetek által már megszállt területeken, hol a Kárpátokban, hol meg a Délvidéken játszódó történetek mellett az elbeszélés-

kötet egésze a civil, vagyis a hétköznapi Magyarországának képét is felvilágosítja. Megkülönböztető figyelmet szentelve a tiszti kar civil társadalmi beágyazottságának. A katonatársadalom elitjének hétköznapijaiba is bepillant. Újfalussy Árpád alezredes (majd ezredes) pályarajzában pl. a tiszti létforma kötelező feltételeinek előírásait illetően kínál a szerző információkat (például nősülés esetén a menyasszonyi kaució garanciájáról), de a család életvitelének anyagi háttéréről is informál (havi 241 pengő századosi fizetés plusz havi 140 pengő pótdíj; félárú vasúti kedvezmény; üdülés a Balaton melletti Honvédüdülőben). Más helyen a szolid, tehát egyáltalán nem hivalkodó tiszti társasági élet atmoszféráját hozza premier plámba: a társasági élet színterét, a szalont, a szalonban a vendégeket kiszolgáló háziasszonyt és a „kiscselédet”, a vendégeit borral kínáló házigazdát, de olykor a tisztiszolgát is. A vendégek többnyire katonatisztek, s a diskurzus tárgya a katonai nevelés, a tisztképzés problémái s persze – háborús évekről van szó – a harc-téri tapasztalatok, a hadi helyzet, az évek múlásával a német győzelembe vetett hit elapadása, más esetben némelyek részéről – ugyanezen témakörben – a vakhit, a kritikátlan németbarátság megnyilvánulása.

A magyar tisztképzés fellegvára: a Ludovika Akadémia sem marad ki az elbeszélések tematikájának spektrumából. A *Revolúció v[er]su[s] evolúció* című kispróza története szerint három volt ludovikás havonta teszi tiszteletét egykori tanáruknál: Bartusek Albin nyugalmazott vezérkari ezredesnél, név szerint: Veress százados és két főhadnagy: Kováts Géza és Pados Imre. Az egykori tanár-diák kapcsolat immár őszinte barátsággá nemesült. Az említett szöveg szerint a beszélgetések 1938-as dátummal indulnak, s valamikor 1944 nyarán érnek véget – a történelem vihara ekkorra mindhárom növendéket elsodorja a tanítómester mellől. A narratív történet az említett esztendő megannyi

katonai, politikai, szociális, nemzeti sorskérdést zúdít a gondolkodó magyar polgár elé – legyen az a civil intellektuel vagy éppen a magyar haderő tiszti-, főtiszti-, avagy tábornoki rangú képviselője. A magyar haderő tisztjeinek ugyan tiltva van az aktív politizálás, az országot érintő közéleti eseményekről azonban lehet(ett) és volt is véleménye. A beszélgető partnerek disputái során Bartusek ezredes – mintegy továbbképzésben részesítve volt tanítványait – bátran kifejti rokonszenvező véleményét Bethlen István sikeres konszolidációt hozó kormányzásáról, a Felvidék visszacsatolásáról s a bécsi döntésről, aminek majd önállóságunk csorbulása lesz az ára. Szól Klebelsberg Kunó kultuszminiszter sikeres nemzetépítő kultúrpolitikájáról s – kritikával – a német militarizmusról.

A Délvidék visszafoglalása tragikusan érinti a baráti társaságot: Veress százados hősi halált hal Szabadkán; a Szovjetunió ellen indított háború pedig Kováts főhadnagy életét követeli. Bartusek még életben maradt fiatal bajtársa: Pados Imre, egy gyógyult sebesülés után, a dunántúli harcokban veszti életét. Szimbolikus történet. Egy háborús tisztnevezeték sorsának jelképe.

Bartusek ezredes alakrajza – rövid volta ellenére – beszédes cáfolata a baloldal által sulykolt 1945 előtti negatív katonatisztképnek. Nyilván ez a teljességigény ösztönözte szerzőnket olyan magas rangú tisztek életútjának, élettragédiájának bemutatására, mint a már említett Bakay Szilárd, továbbá Szombathelyi Ferenc volt vezérkari főnök vagy éppen a Miklós Béla tábornok vezette hadosztály vezérkari főnöke: Kéri Kálmán. Szombathelyi életpályájának novellisztikusan motivált előadása egyfelől a szerb részről az újvidéki razzia főbűnös vádlottjaként számon tartott vezérkari főnök tragédiáját tartalmazza, másfelől rávilágít a koalíciós idők fölöttébb ellentmondásos voltára: Szombathelyit a koalíciós kormány igazságügyi minisztere, a szociáldemokrata Riesz István

adta ki a jugoszláv államnak, amely a péterváradai erőd falainál agyonlövötte. A történet olvasásakor – a korábban tájékozatlan olvasó – Szombathelyi karrierjének történetébe is betekinhet. Megtudhatja: a katonai alreáliskola, majd a felsőfokú tiszti akadémia elvégzése után a győri Knauz Ferenc cipész gyermekéből hogyan lehetett a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia parancsnoka, majd később a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöke.

Nem kevésbé tanulságosak az egy-egy frontharcos fiatal tiszt helytállásáról, kötelességtudatáról tudósító történetek. A legbeszédesebbek egyike az *Egy láda dicsőség* című elbeszélés, amelynek hősei/szereplői a végpusztulás – legyen az hadifogság, fagyhalál, életfogytig tartó rokantság – pillanataiban a hó borította hadszíntéren egy láda kitüntetés találat. Parancsnokuk, Döbörhegyi főhadnagy úgy rendelkezik: a nemzet becsületét, a magyar katona hősiességét reprezentáló kitüntetések nem kerülhetnek az elenség birtokába, haza kell juttatni azokat. A viszontagságos útról hazaérkezve a főhadnagy egyenesen Budára vitette a ládát, ahol a Főőrség épülete előtt egy éppen arra vetődő parancsőtiszt mindössze e két szóval nyugtázza a meggyötört, de hazafiságból jelesre vizsgázott honvédek és parancsnokuk helytállását: „Dicséretes. Lelépni!” A kitüntetésmentő kis egység honvédei „az alakiságnak eleget téve szögletesen megfordultak és pár lépéssel beleolvadtak a zuhogó esőbe”. A parancsnok a szocializmus építésén morfondírozó magyar kormány regnálása idején „egy pestszentimrei gyárban [...] többedmagával a műhelyeket és az udvart takarította”. További kommentár szükség-telen!

A kötet szöveganyagában tallózva számos, a civil lakosság háború alatti sorsát érintő történetet olvashatunk. Nekik előbb a légitámadások borzalmait, a német katonaság magyarokkal szemben elkövetett atrocitásait, a menekülés viszony-

tagságait, illúzióit, majd meg a szovjet hadsereg brutalitását kellett elviselni.

Egy intézmény, szervezet – legyen az egy állam életében mégoly mintaszerű, ha úgy tetszik példaértékű struktúra – hordozhat visszasságokat, tagjai követhetnek el hibákat, mi több: keretében felvirágozhat az emberi gyarlóság. Wodianer-Nemessuri Zoltán kötetének *Ruhapróba* című elbeszélése az efféle visszasságoknak is kerete. Turay ezredes, a VKF 2 munkatársa rég esélyese a tábornoki kinevezésnek. Maga erről nemigen beszél, szakmai és baráti környezete annál inkább. Előléptetését ellenfelei (a német megszállás után ezek száma gyarapodott) ha tehették, gáncsolták. Turay ügye, Magyarország német megszállása után, még inkább defenzívába szorult (közben főnökét, Kádár Gyulát is letartóztatták). Aztán – rejtélyes módon – az előléptetés mégis napirendre került: Turay ezredes üzenetet kap, készíttesse el vezérőrnagyi egyenruháját a tiszti szabóságon. A tábornoki díszegyenruha elkészül, a szabóságon a számlát kiegyenlítve átvehető. A szabóság értesítését követően Turayhoz, telefonon, „egy magas rangú tiszttársa neje” teljesíthetetlen, a korrupció kategóriájába sorolható kéréssel fordul a kinevezendő vezérőrnagyhöz, amit az természetesen megtagad. „Másnap az ezredessel közölték, kinevezése valahol elakadt, a közeli jövőben ne számítsen rá.” Turayt „a bejelentés a történetek után különösebben nem lepte meg”. Másnap tiszti-szolgája – a számlát rendezve – a díszegyenruhát elhozta, Turay pedig beakasztotta a szekrénybe. Feleségének ezt mondta: „Némi tanulság leendő unokáinknak.” S mi lett a sorsa a mellőzött ezredesnek 1945 után? A szerző e szavakkal informálja olvasóit: „Turay a népbírói tárgyalást csodával határos mód megúsza, de sem állást, sem nyugdíjat nem kaphatott. Végül liftkezelőként nagy nehezen felvették a Lampart Zománcipari Művekhez.”

A kötet *Vajúadás* című elbeszélése a hadak pusztította Dunántúl lakosságának megpróbáltatásait idézi a háború pusztí-

tásai miatt menekülni kényszerülő család viszontagságait, végül sikeres menekülését elbeszélve. A katonának egészségi állapota miatt alkalmatlan Vésztői Ferencet közmunkára hurcolja el a németek megszállta Magyarország hatósága. Testi hibás (púpos) húga, várandós felesége (szakképzett kórházi ápolónő) és kislánya hajléktalanná lett a lakásukat ért bombatalálat után. Gizi, a várandós feleség dönt: Ausztriába menekülnék a megszálló szovjetek várható atrocitásai elől. Vakmerő vállalkozás. Gyalogszerrel, lovaskocsin, teherautón, tehervonaton küszködve-szenvedve – egy özvegy, idős földbirtokos alkalmi támogatásával – eljutnak az amerikaiak által megszállt zónába, ahol végül a férj, Vésztői Ferenc is megjelenik, a vajúód asszony pedig kórházban szülheti meg gyermekét. A dúsgazdag mecénásként melléjük szegődő öregúr diszkréten távozik Svájcba. A viszontagságos epizódokban bővelkedő cselekmény a menekülők nyomorúságos, sokszor megalázó sorsának valós tükrékként zárul. Kár, hogy szerkezeti váza a véletlenek sorozatára épül, ami kissé operettszerűvé teszi a finálét.

Tragikus végkifejlettel zárul viszont a *Tábori postaszáma* 291/66 című elbeszélés: a családjától a frontra parancsolt nagyváradi hentes, Serényi József története. Behívása után nem sokkal hadműveleti területre: a Don-kanyarba vezénylik, ahonnan rendre jönnek az asszonynak jó tanácsokat, a gyermekeknek atyai szeretetét tolmácsoló szép szavakat, végül a front megpróbáltatásait ecsetelő zöld tábori lapok. A családjáért aggódó apa szeretetteljes szavait hadszíntéri körülményeket leíró sorok követik, majd az otthon, a család utáni vágyakozás gondolatai. Türelmesen rótt sorai a hadszíntér megpróbáltatásait, szenvedéseit, az orosz tél minden viszontagságát leíró beszámolókat privát hadi jelentések. Serényiné naponta várta a kapuban a postást, s „ha nem jött lap, könnyes szemmel a gyerekekre mosolygott...” A fronton töltött hosszú napok után Serényi kétheti szabadságot kapott. Ám az

örömteli napok elmúltával ismét a lövészárkok, a viszontagságos orosz tél világa várta, ahol csak reménykedhetett a végleges hazatérésben. Felesége 1943. május közepén férje újabb tábori lapja helyett a Magyar Vöröskereszt Tudósító Iroda értesítését vehette át a postástól, mely szerint Serényi József „a szovjet ellen vívott keresztes hadjárat alkalmával [...] 1943. május 1-jén a proskurowi harcokban hősi halált halt...”

A Serényi tábori lapjainak szövegei alapján készült elbeszélés e sorokkal zárul: Serényi „egyike a doni összeomlás után elhunyt százezernyi magyarnak. Emlékét [...] tábori levelezőlapjai megőrizték...”

Az alkalmasszerűen választott, imént idézett történetek talán kellőképp érzékeltetik a kötet tartalmi spektrumát. Vagyis azt: „hogyan éltek-éreztek a más-más rendfokozatúak, hozzátartozóik és a különböző társadalmi rétegek a háború során”.

*

Wodianer-Nemessuri Zoltán nagyjából tíz évvel fiatalabb a recenzensnél, aki az *Egy láda dicsőség* lapjain megelevenedő kis magyar világnak – gyermekként – maga is részese volt. Családja (édesapja) a Felvidék és Erdély visszatérése idején volt érintett: a mozgósítások alkalmával neki is kézbesítette a posta a behívót. A felvidéki bevonulás idején gépkocsivezetőként Kassán szolgált – talán négy hónapot. Ezekben az években a faluban, ahol élünk, az iskolából egyik napról a másikra kaszánya lett: tartalékosok kiképző bázisa. Szólt a katonanóta, napközben kisebb-nagyobb egységek (szakasz, század) indultak rövid menetgyakorlatra. Élesebb helyzetek előjátéka volt a szovjetek elleni háborúba lépés kapcsán zajlott mozgósítás. Ekkor az egri 14. gyalogezred katonái állomásoztak az iskolaépületben, a falu határában (a Cinege-lápban) pedig hadgyakorlatot tartottak, amelynek már igazi sebesültje is volt: egy Ansaldo kis harckocsi egy honvéd

lábára hajtott. A sérült az egri „Csapatkórházba” került. A recenzens – tízéves gyermekként – családjuk barátja, Lőcsei János zászlós úr jóvoltából meglátogathatta a sebesült katonát – lévén, hogy Lőcsei szakasziparancsnok volt a sebesült honvédek. Az ezred a Donnál kezdte a frontszolgálatot. A frontszolgálat már a kiérkezéskor embervesztéssel indult, amely az ezredparancsnok mellett honvédek hősi halálát is jelentette. Játzópajtásom édesapja, Bíró János honvéd lett a falu első hősi halottja. A tragédiát szakasziparancsnok, Lőcsei János zászlós úr tudatta velünk – zöld tábori postai levelezőlapon. A Bíró család gyászában – szomszédokként – mi is osztoztunk.

Az erdélyi bevonuláskor apám, már póttartalékos korosztály felettiként, csak

nyolc hónapos hátszági szolgálatot kellett teljesíten. Röviden: bár csekély mértékben, mondhatnám gyermekként, már ízelítőt kaptam az *Egy láda dicsőség* elbeszéléseiben megidézett világból. Az Orion Néprádió adásait egész napon át hallgattuk, apám a napi sajtót (alkalmilag megvásárolt lapokat: *Magyar Nemzet*, *Függetlenség*, *Kis újság*) szemlélte, és első világháborús hadastyánként magyarázta a hadi helyzetet. Nem rajongott a németekért, 1944. március 19-e után pláne nem. Persze a szovjet megszállókért sem. Kiváltképp, hogy az első hozzánk bevetődő „felszabadító” drága bőrkabátjától „megszabadította”...

Szóval: a bemutatott kötet számomra igencsak mozgalmas gyermekkortamat megjelenítő időutazás lett...

Lőkös István

„Kezet ráznak a bordáim között”

Jámborné Balog Tünde: *Napfordulók között*;

Jámbor Zoltán: *A történelmet emberek írják*

Széphalom Könyvműhely, 2024; Orpheus Kiadó, 2024

Úgy hozta a sors, hogy közel egy időben olvastam el a címben megjelölt könyveket: Jámborné Balog Tünde novelláskötetét és férjének írásait, amelyeket annak halála után ő válogatott össze és rendezett sajtó alá. Mivel házaspárként életük mintegy hatvan éven keresztül szorosan összefonódott, számomra evidensnek tűnt, hogy a könyvekkel is egyazon írás keretében foglalkozzam.

Jámborné Balog Tünde novelláinak egyik fontos jellegzetessége, hogy szinte mindig az idő múlását idézik, legyen szó ciklikus vagy lineáris időről, esetleg éppen az időérzékelés személyes aspektusáról. Legújabb kötetének címe – *Napfordulók között* – szintén ebbe a trendbe illeszkedik. A hasonló címet viselő első ciklus mottójaként szolgáló Weöres-vers is az idő misztikus természetére utal.

„Mert ami egyszer végbement,
azon nem másít semmi rend,
se Isten, sem az ördögök:
múlónak látszik és örök.”

A dolgok, jelenségek múlnak, enyésznek, a múltó időben mégis örökké megmaradnak. Weöres versén tűnődve kelünk útra az eltűnt idő nyomába. A múltidézés nagyrészt a huszadik századot öleli fel.

A bevezető novella (*Elment a Volvó*) egy szép szimbolikus történet, amely az író férjének állít emléket. Az autót, amely közös életük egyik legfontosabb tárgya volt, Jámbor Zoltán halála után elvontatják egy tréleren a háztól. Jó ideig a szállítók nem tudják kimozdítani a garázból, „makacs, mint apátok” – mondja a szerző a lányá-

nak, miközben a vontatási kísérletet figyelik. Egy idő után mégis csak kigördül – mintegy saját elhatározásból –, „dudált nekem egy rövidet, ahogy Koja szokott elmenőbe” – zárja a történetet. A kocsni átvette egykori sofőrjének jellemét: mindenféle nyomásnak ellenállva szilárdan állt a helyén, viselkedését nem külső erők befolyásolták. Különböző emlékképekből, emlékfoszlányokból rajzolódik elénk ez a jellem és a megélt történelem.

„Negyvenkilencben a Margit körüti fogházban – olvassuk még ugyanebben a novellában – egy hétig éjjel-nappal állnia kellett, és kibírta ájulás nélkül, csak a második héten mászott be a priccs alá, amikor az egész túlszűfolt zárkát felállították, és az eleven fal elrejtette a vizslató szemek elől. A hírhedt orosz lányi 18-as aknában is fogolyként vívta a széncsatát, mikor egy bányaomlaskor két karjával és mellével tartotta meg a recsegő-ropogó ácsolatot, míg társai ideiglenesen aládúcolták – szegycsontján egész életében megmaradt a horpadás.”

Az egész első ciklus Jámbor Zoltán alakját és a házaspár kapcsolatát idézi fel. A barátoktól a Koja nevet kapó férfi a kommunizmus áldozata és legembertelenebb szakaszának egyik utolsó tanúja volt. A szerzői magánmitológia egyik fontos szereplőjeként alakja sok korábbi novellában felbukkant már, de története és jelleme ebben a könyvben bontakozik ki igazán. Szimbolikus az időszak is, amelyben a novellák játszódnak. Az író találkozása a kommunista börtönből szabadult férfival éppen a téli napfordulón történik, csakúgy, mint évtizedek múltán Jámbor Zoltán

halála. Nem mellesleg, a téli napforduló táján, a legsötétebb napok egyikén, december 21-én (más helyen a 18-át jelölik meg) született a kommunista diktátor, a legsötétebb korszak ura, Joszif Visszarionovics Sztálin.

Koja alakja itt leginkább a baráti (mind egykori fogolytársak) kapcsolatok révén elevenedik meg: volt egy énje, amelyet a feleség sem ismert igazán, ez az én a börtönökben és a fogolytáborokban kristályosodott ki és nyilvánult meg. „Bár nem látom és hallom őket, megérzem, ha jönnek, Z elnéz a kezében tartott újság fölött, ajka meg-megmozdul, mintha valakivel beszélné, és hiába szólok hozzá, nem éri el a hangom, másutt jár, és másokkal társalkodik. [...] Átbeszélnek, átnyúlnak rajtam, mint a horrorfilmek szereplői a láthatatlan szellemeken, kezet ráznak a bordáim között, és a szívemen keresztül egymás vállát lapogatják. Olyasmi van köztük, amiből én ki vagyok zárva örökre.”

Jámborné Balog Tünde azonban nem csak novelláiban állít emléket Jámbor Zoltánnak és sorstársainak: *A történelmet emberek írják* címmel szerkesztett és kiadott egy kötetet a férj naplójegyzetei, börtönből írt levelei, különböző újságcikkek, fotók és egyéb dokumentumok alapján. Megkapó élmény párhuzamosan olvasni az együtt és külön megélt eseményekről, néhány esetben előfordul, hogy ugyanazt a történetet megismerjük szépírói és dokumentarista feldolgozásban is. Ilyen például egy 1945-ös, mesébe illő szöveg története, amikor a szinte még gyerek Jámbor Zoltánt elvitték az orosz katonák a repülőterre, ahol gépkocsikról repülőgépekre kellett bombákat (!) pakolni. Ez már egyfajta előzetes volt a kommunista éra különös rutinjából.

Az egykori orvostanhallgató Jámbor remek stílusban jegyezte le a különböző börtönökben és építkezéseken (ő és fogolytársai részt vettek – egyebek mellett – a miskolci egyetemváros építésében is) szerzett emlékeit. A kötet pontos korrajzat ad a „szocializmus építésének” idejéről.

Sokat elmond erről a gigantikus építkezésről, hogy nem kis részben a kommunista börtönök lakói és egyéb, a kommunisták által félreállított személyek (pl. Hamvas Béla, a kor egyik nagy gondolkodója) vettek részt benne.

Jámbor Zoltánt 1949-ben, huszonegy éves korában tartóztatták le – sok kortársával együtt – rendszer elleni összeesküvés koholt vádjával. Megjárta több budapesti börtön után Márianosztrát, a szegedi Csillagot, amíg 1953-ban szabadult. Soha nem szerezhetett sem orvosi, sem más diplomát, szabadulása után segédmunkásként is alig tudott elhelyezkedni, élete nagy részében fizikai munkával, végül technikusként kereste kenyerét. Ennek a megbélyegzett, a társadalom peremén élt létnek lett a házasság révén részese Balog Tünde is. Mindketten „rendszeridegenek” voltak a szocializmus hosszú évtizedei alatt, ám a köteteket végigolvasva úgy tűnik, a megkeseredettség, a depresszió és más lelki nyavalyák sokkal kevésbé jellemezték őket, mint a mai embereket. Sorsuk bizonyítja a mondást, hogy a nehéz idők erős embereket szülnék.

Jámbor naplójegyzetei pontosan és tárgyilagosan idézik fel a kommunisták napi rutinját és beteg elmével kiagyalt kínzásait. A letartóztatás után a különböző helyekről elhurcolt fiúkat, férfiakat a budapesti Hadik Laktanyába, a Katonapolitikai Osztály főhadiszállására vitték. „Bent, egy nagy terem közepén hosszú asztal állt, mögötte két egyenruhással. Felszólításukra anyaszült meztelenre kellett vetkőzni, és minden holmit az asztalra rakni. Közben az őrszemélyzet ráérő 5-6 tagja lecsatolt derékszíjjal, zászlórúddal, gumibottal verte csak úgy passzióból az asztal előtt pucéran állókat, akik személyi adataikat dadogták be, és megmaradt holmijaikat szedték össze, ha tudták. Utána a pince következett, egészen mély, sötét pince. [...] Később derült ki, hogy majdnem mindannyian egy nagy, összeszerkesztett összeesküvésnek vagyunk a résztvevői, csak nem tudtunk róla.” S hogy az örök egy pillanatra

se veszítsék szem elől a „hivatásuk” lényegét, különböző helyekre kirakott feliratok emlékeztették őket a megfelelő hozzáállásra: „Ne csak őrizd, gyűljöld is!”

Jámborné Balog Tünde novellái a huszadik századot fogják át, az időszak legfontosabb témáit érintik. Háború, forradalom, emigráció, szerelmesek elszakadása, honvágy, titkos hazatérés, ősrégi, korszerűtlen családi házból modern lakótelepre költözés, erőszakos téteszesítés. Szocialista utazások kijelölt útvonalon, néhány kirándulás a burzsoá paradicsomba. A kötet egyik legmeggrázóbb írása a *Parasztzsoltár* című elbeszélés, amely egy temetési zsoltár kapcsán mutatja be az elhunyt parasztnak ember viszontagságos életét a világháború poklán átevickélve a rendszerváltozás utáni kárpótlásig. A kárpótlásig, amely már semmiért nem kárpótolta, hiszen gépek, eszközök, elégséges emberi erő híján nem tudta megművelni az elrabolt, majd visszakapott földet. A század gyötrelmeit átélte egyszerű magyar ember legfeljebb a túlvilágon remélhet kárpótlást.

Sokunk családjának mellbevágóan ismerős ez a történet.

A kötet záró novellája – *Terek és hátterek* – a lecsukott laptopba záródó múlt szimbolikus képével vet véget barangolásunknak az eltűnt idő nyomában.

Azt mondják, múlt csak akkor keletkezik, ha elbeszéljük, a történelem is egyfajta elbeszélés. Az eseményeket, adatokat az emberi tekintet szervezi narratívává. A Jámbor Zoltán visszaemlékezéseit, életének különböző dokumentumait tartalmazó kötet – amellet, hogy kutatóknak is hasznos történeti forrás – személyesre hangolva mutatja be a 20. század abszurditásait, a kommunista rezsim emberek millióit feláldozó és megnyomorító működését.

Jámborné Balog Tünde és Jámbor Zoltán az utolsó szemtanúi közé tartoznak a huszadik század legsötétebb korszakaihoz. Méltósággal és emberséggel megélt sorsuk erőt és biztatást adhat a következő nemzedékeknek, akik – minden bizonynyal – szintén meg fogják vívni harcukat a sötétség erőivel.

Varga Mária

VARGA MÁRIA (1959) irodalomtörténész (PhD). Legutóbbi kötete: *Matúz. Matúz Gábor – portré-monográfia egy kultúrmunkásról* (Kairosz, 2024).

Falusi Márton

A kikényszerített álom

– Tamási Áron szülőföldjén

Hitel Kiadó, 2025. augusztus

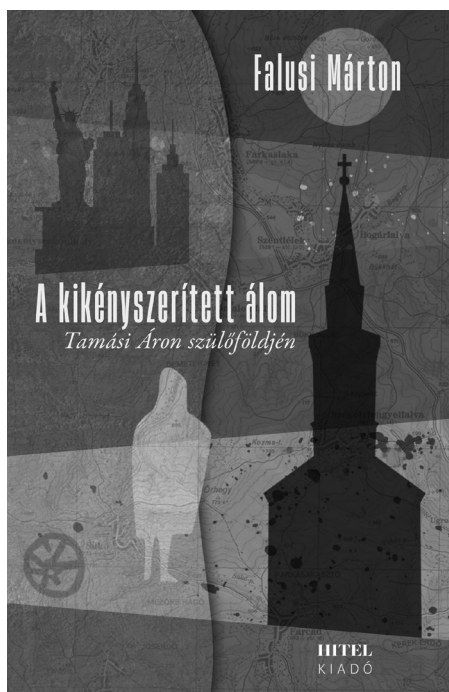
Rövid tartalom

Falusi Márton formabontó, a költői esszé-től a szociográfiáig számos műfaj határait vakmerően sértő prózájában álmok és valóságok, metaforák és kemény tények, emlékek és látomások, olvasmányok és élmények gomolyognak.

Napjaink budapesti írója fölkerekedik, és elutazik Farkaslakára, hogy Tamási Áron szülőfaluját tanulmányozza. Beszélget az ott élőkkel, a polgármesterrel, a vendéglőssel, a pappal, a tanítónővel, a pakulárral és a nagyvállalkozóval, bejárja az utcákat és az esztenákat, részt vesz a miséken, az ünnepségeken az emlékház udvarán és a kocsmai világmegváltásokban.

Amit tapasztal és feljegyez, nem a dokumentációt szolgálja, hanem arra készíti, hogy eltűnjön saját sorsán, mulandó szerelmein, az örökkévalón, a magyar és az európai történelmen. Mindeközben a halhatatlan Tamási Áron távol otthonától, New Yorkban, a hetvenedik utca felhőkarcolójának ötvenedik emeletén, a Színésznő oldalán ébred. Ő is rácsodálkozik a 21. századra. Goethével cserél eszmét a bárban, majd hazalátogat, és egykori pályatársaival találkozáva ugyancsak meghökkentő felismerésekre jut.

FALUSI MÁRTON József Attila-díjas költő, író, szerkesztő, irodalom- és eszmétörténész. 1983-ban született, Budapesten él. Eddig hét verseskötete, négy esszé- és tanulmánykötete, valamint egy monográfiája jelent meg. Drámáját, hangjátékait is nagy sikerrel mutatták be. Egyik főszerkesztője a *Magyar irodalmi művek 1956–2016* című irodalomtörténetnek. Szépirodalmi tevékenysége mellett több kutatóintézet munkatársaként, több folyóirat szerkesztőjeként dolgozott már, jelenleg a *Magyar Művészet* főszerkesztője.

Részlet a műből

Én vagyok az, de ahogy lenni szokott, nem egészen én.

A trieszti sirályok Andrej Melnyicsenko elkobzott luxusvitorlása felé repülnek. A világ legnagyobb háromárbcosa azóta várja a szabadság madarait, hogy Gibraltáron feltartóztatták, és ide, az öbölbe kormányozták.

R.-től most vesznek vért a rendelőben. Bámulom a plafont, olvasólámpám és egy bögre kamillatea közös árnyjátékát a falon. Felrémlik, mi történhet. Alig találják a vénát, R. karja kézről kézre jár, mire a rangidős boldogul vele. Kék-zöld foltokkal fog hazatérni; haza, ahol nem szoktuk lineárisan kezelni az időt. Mi úszkál, mi rakódik le, mi szívódik fel a vérben? Plazma, vérlemezkék, vörösvértestek, fehérvérsejtek. Vészesen nő a koleszterinszint. Vérképi gondolkodás, vérfagyasztószekrény. Aki elemzi, érti a világot. A mindenség harmóniája Krisztus vérében alakul ki. Krisztus vére: a természet és a kultúra vegykonyhája. És az én vérem; az én drága, mocskos, zsíros, besűrűsödött vérem?

Éppen hasadozott a hajnal, de még nehezen pótolta a holdat, amely a ház túlsó oldalához kerülve hazament.

Felhúzom a redőnyt, és hunyorgok. Tenyeremben zöldalma. Arcomon *vacogás és hidegrázás* jelentkezik, ragya az ép gyümölcsön, apró lyukra tapint a jobb hüvelykujjam: a felvilágosodás nagy vitáira, hogy Isten vajon kívülről hatol be a tapasztalati világba, vagy kásás közegén fúródva át, belső magvából bontakozik ki. Körbevágom az alagutat, egyre jobban szűkítem átmérőjét a recés késsel; koncentrikusan haladok a hús hiányához, a semmihez, a savanyúhoz, hogy megvizsgáljam, mi járatban a Szentlélek, befelé tart-e, kifelé tart-e, avagy szélnek eresztette az anyag, és elszabadult; miként hatja és alakítja át az embert, a szentség mását, az univerzum megjelenítőjét. Tegnap reggeltől estig istentiszteletre özlöltek az adventisták. Kávéval kezemben őket figyeltem a konyhaablakból; főként feketék érkeztek csapatostul, kígyózó sorokban, vidáman és nyílt tekintettel; többek talán Észak-Karolinát kötötték össze a Karolina út déli végével. Nemcsak a gyümölcscukac jut be, majd rágja ki magát, és nemcsak Isten dolgozza be magát a világba, de az egyén is közösségébe, és a kisebb közösségek is a nagyobbakba. Isten megteremtette a világot, egyszülött fiával közvetlenül avatkozott be történelmébe, utána hanyatt-homlok menekült innen. A német szó, a Himmelfahrt a legtalálóbbról a mennybemenetel gyors és kétségbeesett voltának kifejezésére. Így életem meg én is a családi és a közösségi létet; kezdetben jó mások között lenni, egészen addig, míg úgy nem érzi az ember, hogy rácsok mögött van, ahonnan szökni szeretne. Akarni és cselekedni ugyanaz,

mint szabadnak lenni. Ki az, aki bennem és általam kinyilvánítja akaratát, és ki az, aki bennem és általam cselekszik? Ki a szabad, ha én nem vagyok, mert nem is lehetek az? Ráharapok az alma keserű magjaira; kiköpöm őket: nincsen tovább. A szilva bezzeg magvaváló. Családom – el ne felejtsem mondani – magvaszakadt. Az éjszakák az öngyilkosság gondolatának segítségével vészeltethők át. Nem fogom megtenni, mert iszonyodom a vértől és a fájdalomtól, de megnyugszom, hogy az egzisztenciális cselekvés lehetősége mindig nyitva áll. Ugyanazt a versikémet dúdolgatom biztatásképpen. Mit gondolsz az életről? / Ezt a kérdést félve tedd föl. // Mit remélsz a halálodtól? Erre csak a vagány gondol.

A fiúnak hosszú a haja; másodmagával felel a hang- és fénytechnikáért. Hamarosan kezdődik a koncert a stadionban. Főnöke, egy csinos, de kellően erőszakos, fiatal nő tőle kéri a forgatókönyvet. Nincs sehol, nem küldte el a zenekar, magyarázkodik rémülten a fiú, akinek nyilvánvalóan retorziótól kell tartania. Jössz akkor egygel, vonja össze ceruzával rajzolt szemöldökét a nő. Többé nem a maga ura; tartozik, számon van kérve olyasmiért, ami nem rajta múlt. Hátját a füle mögé simítja, ezért sem lehetek én, az övé dús, az enyém ritkul, és bedobja a törülközőt; sarokba hajítja a keze ügyében lévő dokumentációt, ebben hasonlít rám, mert mozdulatában felismerni vélem, ahogyan röviddel a bontóper megindítása előtt, egykezes, pörgetett fonákkal falhoz csapom a borospoharat. Leszalad a lépcsőn, a küzdőtérrel kiszűrődik a közönség tombolása. Hosszan rohan; munkatársa, akivel a felelősségben osztoznak, habár ebben egyáltalán nem bizakodott, utánaered. Mielőtt utolérhetné, a fiú összeesik. Sajnáltatja magát, és már asszisztenciája is akad, ami undorító. Felfordul tőle a gyomrom, ettől a szerencsétlen emberi lénytől, aki éppen megfutamodik, ám végül megtorpan a téboly szélén, tudniillik gyáva. Nem tudom, melyikünknek jut eszébe, neki vagy nekem, hogy az örülethez a legokosabb út a rendszeren keresztül vezet; nem fejtem meg, de nem is lényeges, hiszen Shaftesbury a szerző. Hol vagyunk (ő meg én)? Még a világon sem. Miért vagyunk ott? Hogy világra jöjjünk. Kitámolygok a konyhába. Dereng a hajnal, de hiányoznak róla, a lepusztult irodaház homlokzatáról az INTRANSZMAS világító térbetűi. Bolgár-magyar termelőeszköz-kereskedelmi vállalkozás Tamási Áron halálának évéből.

Az íróról az a hír járja, hogy csak magáról tud írni, pedig ellenkezőleg, az író bármi másról írhat, kivéve saját magát. Ha önmagáról írhatna, nem volna író, sőt nem író lenne. Innen, a budai ablakból nézve kétféle ember létezik. Egyikük kizárólag addig birtokolja tudását, amíg nem kényszerül írásba adni; másikuk csakis azt tudja, amit – írásra adva fejét – begépel. Gépeket szállít innen oda, és olykor onnan ide, ám a termelőeszközöket nem ő bírja működésre. Mit lép erre? Határt, sőt tiltott határt. Rácsukódik, mint az egérfogó. Minduntalan szabadon eresztik. Mivel pedig folyton tetten érik, megcsípik, könyve az a csapda, amelybe újra és újra belesétál. Elhiszi, hogy tanul a hibáiból, még egyszer nem fordul elő, amit elkövetett, és többé nem szedik rá; aztán rendre előadódik az irtózatos,

őt pedig lépre csalják. Tükörbe nézek: ettől fogok menekülni egy egész napon, egy egész életen át. Kövérit ez a ruha, bármelyiket vegyem is föl, vastagít, fettel. Kihúzom magam, nyújtózkodom, kitekeredem, hogy *kurziválódjak*. Amit kövéritek, annak én vagyok az értelmi szerzője; amit kurziválok, mástól veszem át. Vagy a nyelv, vagy a valóság szab határt a képzeletnek. Az írás: kurvaság; én pedig lassacskán mindent kurziválok. Éljenek a szavaim, hajrá, kurtizánok!

Tamási Áron gáláns a nőkkel, sőt ennél is több; már ha egyáltalán adhat egy férfi ennél többet. Elhagyni, de még megcsalni sem áll szándékában a feleségét, aki nem is az első, nem is a harmadik; évtizedek óta nem tartja számon a névsort, és avatott lélekbúvárként sincsen fogalma arról, hány esztendeig nyútható férfi és nő gyermektelen köteléke anélkül, hogy cérnára vékonyodna. Mindenestre megadatott számára a halhatatlanság, és hogy visszatérve ifjúkorának színhelyére, a Broadway egyik jelentős musicalszínpadán maga rendezze az Ördögölő Józsiást. Réges-régen megemésztette, hogy a legendás Pütkösti Andor nyugdíjazása óta – a könyvtárak végeérhetetlen mondataiban ödöngőket kivéve – senki sem érti drámáinak misztériumát, melyet a realista formakultúra vét el s tesz nevetségessé, mintha idejétmúlt volna, holott folyton megelőzi soha el nem érkező fénykorát.